

Oma Keel

nr 1 / kevad 2004

Oma Keel
Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Ereht, Tiiu Ereht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Peeter Päll, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Maire Raadik

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits
Küljendus: Sirje Ratso
Trükk: AS Pakett
ISSN: 1406-6599

Sisukord

<i>Pire Teras</i> 21. emakeeleolümpiaad	5
<i>Eve Kitsik</i> Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?	19
<i>Ülle Rannut</i> Kuidas keeles kümmeldakse	28
<i>Lilian Ariva, Liina Eskor</i> Mis on arvutilingvistika?	34
<i>Jüri Viikberg</i> Murdenaabreist nimepidi	45

Keelenõuanne

<i>Argo Mund</i> Ettevaatust! Pealkiri!	53
<i>Tiina Paet</i> Mõnda uut	58

Keel koolis

<i>Krista Kerge</i> Värav täsinimese keelemaailma	63
<i>Hille Pajupuu</i> Kas eksamihinded on õiglased?	71

Ülevaade

<i>Sulev Iva</i> Rahvusvaheline vähemuskeelte konverents Kirunas	75
<i>Jüri Valge</i> Eesti keele päev Oulus	80
<i>Kaleph Jõulu</i> Mu imakiil on seto kiil. II seto keelepäev Meremäel	83

Raamatud

<i>Sirje Mäearu</i> Henn Saari „Keelehääling”	86
<i>Mati Erelt</i> Keeleteaduse oskussõnu	88
2004. aastal ilmunud keeleraamatuid (<i>Maire Raadik</i>)	90

Kroonika

2004. aasta keelesündmused (<i>Maire Raadik</i>)	92
--	----

21. emakeeleolümpiaad

Pire Teras

Tartu ülikooli eesti foneetika teadur,

21. emakeeleolümpiaadi žürii esimees

11.–12. märtsil toimus Tartu ülikoolis 21. emakeeleolümpiaad, mille üldteemaks oli sellel õppeaastal „Eesti keel ja Euroopa Liit”. Keeleolümpiaade on peetud alates 1964. aastast vaheldumisi kirjandus- ja rahvaluuleolümpiaadidega, mis said alguse 1963. aastal. Sarnaselt eelmise aastaga osalesid üleriigilisel olümpiaadil peale 9.–12. klassi õpilaste ka 7.–8. klassi õpilased.

Eelvoorutööd

Nagu varasematel aastatel, tuli õpilastel ka seekord kirjutada esmalt olümpiaadi eelvoorus õpilasuurimus. 7.–8. klassi õpilased võisid valida loovtöö ja uurimuse vahel (viimaseid oli töödest umbes neljandik, kuid ka loovtööd sisaldasid uurimuse elemente). Tööde teemasid oli välja pakutud üksteist, millest kümnel ka kirjutati (kokku 98 tööd).

Enim olid õpilased teemadeks valinud „Miks õppida võõrkeeli?” (20 tööd), „Inglise mõjud eesti keeles” (18 tööd) ja „Euroopaga või Euroopata” (15 tööd). Vaid üks õpilane kirjutas teemal „Mis on iseisvuse hind?”. Kaks õpilast olid valinud teema keskmisele ja vanemale vanuseastmele antute hulgast (Euroopa Liiduga seotud metafoorid ja poliitiline korrektsus Eesti ajakirjanduses).

Keskmisses ja vanemas astmes oli uurimisteemasid seitse ning kõik need leidsid ka uurijaid. Tööde puhul hinnati ennekõike oskust luua sidus ja struktureeritud tervik, samuti eesmärgile vastavust, analüütilist lähenemist (oskust oma materjalist järeldusi teha), oskust liita töösse teoreetilisi vaatenurki, keele ja vormistuse korrektsust.

Populaarseimad teemad olid „Euroopa Liiduga seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses” ja „Inglise mõjud eesti keeles”. Mõlemal teemal oli kirjutatud 32 tööd, lisaks esimesel teemal üks uurimus ka nooremast vanuserühmast. Väikesemahulisi uurimusi oli nooremas vanuse-

rühmas kirjutatud ka teisel teemal, mis langes kokku keskmisele ja vanemale vanuseastmele antud teemadega.

Kõigepealt esimesest teemast, „Euroopa Liiduga seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses”. Uurimistööd jagunesid keskmise ja vanema astme vahel võrdselt. Tõeline aardekirst on neis töödes kogutud materjal.

Kõik töö kirjutajad pidid paratamatult vaeva nägema otsustamisega, mis on metafoor ja mis ei ole. Ühelt poolt on selged luulelised väljendid, nagu *rongist maha jäämine, ree peale istumine* või *Euroopa Liit pole roosamanna, mis kõigile meeldib*. Kõik metafoorid esmapilgul nii piltlikud ei ole, osa neist kuulub üsna neutraalse stiili hulka, nagu *Euroopa Liitu astuma, trügima, Euroopa Liit hargneb, Euroopa Liit mõtleb, käsib, ootab, toob meile, annab meile* jne. Kuigi stilistiliselt neutraalsed, on nende väljendite metafoorsus siiski lähemal vaatlusel ilmne: astuda või trügida saab ainult mingisse konkreetsesse ruumi; mõtlemine, käskimine, andmine, toomine, ootamine on selgelt inimesele omased tegevused.

Enamik uurimistöid oli tehtud juhendi järgi, st otsitud kõrvutuse lähtekohta. Liigitamine ise võis olla problemaatiline. Juhendis näitena antud kolm rühma *Euroopa Liit kui inimene, Euroopa Liit kui koht* ja *Euroopa Liit kui organism* olid enamikul olemas, tugevamates töödes oli liigitus palju detailsemgi. Aga muidugi ei ole alaliikide hulk väärtus iseeneses, ka üldistamisvõime, eri metafooride ühte rühma koondamise oskus on oluline. Nt *Euroopa Liit kui sõiduvahend* on hea üldistus, seevastu *Euroopa Liit kui rong* ja *Euroopa Liit kui regi* eraldi, ilma nendevahelist ühtekuuluvust märkamata, on liiga detailne liigitus. Kõik rühmad ei olnud aktsepteeritavad, nt *Euroopa Liit kui riik, Euroopa Liit kui ühendus, Euroopa Liit kui liit, Euroopa Liit kui poliitiline struktuur* on liiga abstraktse võrdlusalusega, mis võib ise olla metafoorne.

Peale liigitamise olid paljud autorid otsinud ja leidnud oma lähemisenurki. Mitmed autorid olid vaadanud eraldi positiivseid ja negatiivseid metafoore, mõned ka kolmanda rühmana neutraalseid. Võrreldud oli enne ja pärast liitumisotsust kasutatud metafoore ning materjali oli liigitatud ka ajalehtede järgi.

Teemal „**Inglise mõjud eesti keeles**” kirjutatud uurimustes oli enamasti vaadeldud eesti ajakirjanduse keekekasutust. Ajakirjade Stiina, Stiil ja Anne kõrval oli käsitletud ka muid väljaandeid (nt Eesti Päeva-

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

lehte). Paaris töös oli uuritud ka mõningate raadio- ja telesaadete keelt ning ühes töös oli püütud välja selgitada, kui suurt rolli inglise keel küsitletute elus mängib.

Enamikus töödes oli inglise mõjudele lähenetud populaarsetest ajakirjadest inglise laen- ja tsitaatsõnade väljaotsimise ja rühmitamise kaudu. Kõige tavalisem rühmitusalus oli temaatiline: kui palju on laen- või tsitaatsõnu kasutatud toidust, kui palju muusikast, moest jne rääkimisel. Tugevamales töödes oli peale selle vaadeldud leitud sõnu ka sõnaliigiti, analüüsitud eri autorite keekekasutust, pakutud inglise laenudele omapoolseid vasteid, selgitatud välja ajakirjanduses kasutatavate laenude või tsitaatsõnade sagedusjärjekord või tehtud ettepanekuid sõnade kohta, millele oleks tarvis uut eesti vastete konkursi. Oli ka uuritud laenude kasutamisel tehtud ortograafia- ja muid vigu.

Käänetest Euroopa keeltes oli kirjutanud 21 õpilast. Kõik sel üsna nõudlikul teoreetilisel teemal valminud uurimused olid heal tasemel. Tegemist oli eri keelte käändefunktsioone võrdlevate ülevaadetega, mis näitasid hoolikat teemasse süvenemist. Tööde aines oli kogutud peamiselt keeleõpikutest ja grammatikaraamatutest, aga ka Internetist

ja suuliselt keeleoskajaid küsitledes (tõsi, sellisel teel saadud materjal jäi sageli siiski pinnapealseks ja ebasüsteemseks).

Põhiliselt oli lähtunud käände tähendusfunktsioonidest: eesti keele käändesüsteemi aluseks võttes oli kirjeldatud, missuguste grammatiliste vahenditega antakse vastavaid tähendusi edasi muudes keeltes. Võrreldud oli ka käänete hulka ja käändenimetusi eri keeltes. Uuritud keelte erinevused ja sarnasused olid kõikides töödes, tõsi küll, erineva põhjalikkusega, välja toodud. Õnnestunumates töödes oli jõutud ka tüpoloogilise üldistuse tasemele ning mõnes põhjalikumaskäsitluses iseloomustatud keelte ajalugu ja käänete kujunemist.

Teemale lähenemiseks oli leitud huvitavaid ja omapäraseid vaatenurki, nt sugulaskeelte paaride võrdlemine omavahel ja tehiskeele (esperanto) ning vana kultuurkeele (vanakreeka); käändesüsteemi võõrmõjude eest kaitstuse hindamine; keeletüpoloogiline lähenemine, mis tõi välja analüütilised ja sünteetilised tendentsid eri keelkondadesse kuuluvates keeltes; käändekategooria ajaloolise kujunemise avamine; tõlkevõrdlusele tuginemine jne. Analüüsitavaid keeli oli töödes 5–7, nende hulgas alati ka eesti ja soome keel. Sageli iseloomustati veel saksa, vene ja inglise keelt. Vähem oli kirjeldatud prantsuse, rootsi, läti, ungari ja hispaania keelt ning vaid ühes töös oli käsitletud vanakreeka, ladina, esperanto, itaalia, taani ja türgi keelt.

Päris mitu õpilast oli kirjutanud teemal „**Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?**” (11 tööd). Poliitilisest korrektsusest eesti ajakirjanduses ei ole väga palju räägitud, mistõttu oli teema uus ja huvitav ning kõik probleemi käsitletud uurimistööd aktuaalsed, originaalsed ja teedrajavad. Samuti pole ilmselt varem konkreetsete näidete varal tõestatud väljaannete keelekasutuse korrektsust just poliitilisest lähtekohast. Kui sellest üldse on räägitud, siis pigem üldsõnaliselt ja need väited on olnud hinnangulised.

Kõik noored uurijad olid läbi töötanud suure hulga ajalehematerjali, analüüsinud seda ja teinud selle põhjal järeldused eesti ajakirjanduse poliitilise korrektsuse kohta. Väljaannete valikul oli järgitud juhendi soovitus võtta analüüsiks päevaleht ja seltskonnaleht, st analüüsitud oli eri tüüpi lehti. Ühes töös oli tähelepanu pööratud meie ajalehtedes ilmuvatele töökuulutustele ja ühe töö autor oli tulemuste kohta teinud SWOT-analüüsi.¹

¹ Lühend SWOT tuleb inglise sõnadest *strengths*, *weaknesses*, *opportunities*, *threats*, s.o tugevused, nõrkused, võimalused ja ohud.

Oli küsitletud ka ajakirjanikke, kuid mitu ajakirjanikku ei saanud üldse aru, mida neilt teada taheti. Mõne töö autor arvas, et poliitilise korrektsuse probleem on Eestis võõras. Sama näitas ka õpilaste tehtud analüüs, kus osa arvas, et kui nt Ene Ergmat nimetada riigikogu esinaiseks, siis on see diskrimineerimine, ja osa arvas täpselt vastupidi. Kumb on korrektne?²

mees-liitsõnade kohta oli ühes töös väga kõnekas tabel, mis oli koostatud Eesti Päevalehe, Postimehe ja SL Õhtulehe võrguväljaannete põhjal. Kindla ajavahemiku numbritest oli otsitud *mees*-liitsõnu ja vastavaid neutraalseid sõnu, nt *esimees* (1014) ja *eesistuja* (86). Siit saaks edasi uurida, mis soost isikuid on nende sõnadega tähistatud.

Teemal „Euroeesti keel” oli kirjutatud kaheksa tööd (üks nooremas vanuseastmes), millest kaks olid esseistlikud. Viimastes oli euroeesti keelt mõistetud küll omamoodi, kuid keeleanalüüs jäi neis napiks.

Töodes oli uuritud Euroopa lepingu sõnavara, sõnavorme ja lausustust. Lisaks oli mõnes töös vaadatud ortograafiat ja analüüsitud teksti arusaadavust. Oli ka näidatud, mis teeb seaduskeele mõistmise raskeks. Kõige rohkem oli tähelepanu pööratud sõnavarale, eriti võõrsõnadele, aga ka sõnaliikidele ja sõnavormidele (nt isikulise ja umbisikulise tegumoe omavaheline suhe). Vaatenurgad olid töodes erinevad. Kes oli lepingus kasutatud keelt vaid analüüsinud, kes aga uurinud, mis oli tekstis valesti (nt stiili- ja rektsoonivead) ning kuidas saaks paremini kirjutada.

Teemal „Euroopa Liidu teemalise sõnavõistluse võidusõnade juurdumine keelekasutuses” oli kirjutatud kuus tööd: kaks keskmisest ja neli vanemast vanuserühmast. Kõikide tööde keskmises oli ajalehtede keelekasutuse võrdlus võidusõnade juurdumise seisukohalt (viies töös kaks, ühes kolm ajalehte). Enim oli uuritud Postimeest ja Eesti Päevalehte (kumbagi neljas töös), lisaks Eesti Ekspressi (kahel juhul), Sirpi, SL Õhtulehte ja Õpetajate Lehte (kõiki ühel korral).

Tööde kokkuvõte näitab, et ühtegi võidusõna ei kasutata talle vastavast võõrsõnast rohkem. Usinat kasutamist on leidnud *lõim*-tüvega sõnad (*lõimimine*, *lõimumine*, *lõiming*, *lõimija*, *lõimumeelne* jm), *üleilmastumine*, *tõukefond*, aga ka *täisleppimatus*, *vabaühendus*, *õigustik*, *lähimus*(*põhimõte*). Muid võidusõnu (*sihtkomisjon*, *sihtkomitee*, *kriisiohjamine*, *rakkerühm*, *rakkejõud*, *mestimine*) kasutatakse

² Tegelikult saab *esinaine* olla ainult naisorganisatsioonil, kõigil muudel on *esimehed*, olenemata sellest, kas tegu on mehe või naisega.

napilt, kuid ajakirjandusest on harva leida ka nende võõrvasteid. Eritletud ajalehtede hulgest ei ole mitte ükski eelistanud uudissõna vanale sõnale, uut ja vana kasutatakse läbisegi.

Võimalust võrrelda väljapakutud sõnavariantide esinemissagedust (*üleilmastuma* ja *ülmastuma*, *lõimimine* ja *lõiming*, *rakkerühm* ja *rakkejõud*) oli kasutatud ühes töös. Kahes töös oli korraldatud küsitlus ja uuritud, mida arvavad sõnavõistlusest, uudissõnadest ja eesti keele käekäigust õpilased ja tuntud isikud (nt Ingrid Rüütel, Indrek Treufeldt, Contra, Hans H. Luik jt). Arvamusi oli mitmesuguseid. Ühe töö autor tegi järelduse, et oma emakeele käekäiku jälgitakse hoolega.

Oli ka püütud sõnade kasutussagedusele põhjendusi leida. Peamine väide oli, et paljusid võõrsõnu on eestlased tarvitanud pikka aega ja need on keelekasutuses sügavalt juurdunud, seetõttu uudissõnu väga palju ei kasutata. Mitu õpilast arvas, et ehk hakatakse võidusõnu rohkem tarvitama aja möödudes.

Viis uurimust oli kirjutatud teemal „Euroopa keelte vokaalisüsteemid”. Kõigis oli käsitletud eesti ja inglise keele vokaalisüsteemi, rohkem tähelepanu oli pälvinud ka soome ja saksa keele vokaalisüsteem. Lisaks oli käsitletud rootsi, prantsuse, hispaania, vene, samuti itaalia, ungari, baski ja türgi keele vokaalisüsteemi. Kohati oli keeleõpikute põhjal laskutud liigsetesse detailidesse, mistõttu oli raske saada selget pilti vokaalisüsteemi ülesehitusest. Paremad olid need tööd, kus oli eri keelte vokaalisüsteeme ka omavahel võrreldud (ümardatud huultega hääldatud vokaalide esinemine või puudumine, vokaalide arv, ees- ja tagavokaalide vahekord jne). Vaid ühes töös olid lisades toodud ka käsitletud keelte vokaalinelinurgad.

Puudused

Vormistuse seisukohalt tahaksin rõhutada viitamise vajadust. Kui töös refereeritakse kellegi seisukohti, siis peab nendele viitama, muidu ei ole tulemus korrektne ning autori enese väited ei eristu vahendatud seisukohtadest. Viidete puudumine hakkas silma paljudes töödes. Tähtis on meeles pidada, et töö sissejuhatuses tuleb tutvustada veidi teemat, lühidalt töö sisu, töö kirjutamisel kasutatavaid meetodeid ja kirjandust, püstitada eesmärgid ja küsimused, millele kokkuvõttes vastata. Kokkuvõttes tuleb esitada lühidalt töö tulemused ning seal ei tohi olla sellist uut teavet, mida varem töös pole olnud.

Parema arusaadavuse huvides tuleks näitesõnad ja -lauseid, samuti üksikhäälikud tekstis kirjalaadiga eristada (kasutada kursiivkirja). On igati hea, kui töös on tabeleid, skeeme ja diagramme, mis hõlbustavad materjalist ülevaate saamist. Lisade kohta niipalju, et needki peaksid töö sisuga haakuma ning neile tuleks ka töös viidata.

Kogutud materjali puhul ei piisa lihtsalt selle esitamisest, vaid seda tuleb ka analüüsida. Töös esitatud materjali hulk tuleks ka täpselt piiritleda – kui palju on analüüsitud sõnu või lauseid, kui palju on analüüsitud tekste ja missuguse materjali põhjal analüüs on tehtud (ajakirjad, ajalehed jne).

Lõppvoorutööd

Olümpiaadi lõppvoorust kutsuti igast vanuserühmast 25 õpilast, kellest 2 jäid kahjuks tulemata.

Olümpiaadil oli esindatud 44 kooli üle Eesti: Aluvere põhikool, Antsla gümnaasium, Aravete keskkool, Aruküla põhikool, C. R. Jakobsoni gümnaasium (3 õpilast), Haapsalu gümnaasium (3 õpilast), Hugo Treffneri gümnaasium (2 õpilast), Jõgeva gümnaasium, Jõhvi gümnaasium, Kadrina keskkool, Kanepi gümnaasium, Kehra keskkool (2 õpilast), Kiili kool, Kilingi-Nõmme gümnaasium (2 õpilast), Kivi-Vigala põhikool, Kuressaare gümnaasium (4 õpilast), Nõo põhikool (5 õpilast), Nõo reaalgümnaasium (3 õpilast), Orissaare gümnaasium (2 õpilast), Paide ühisgümnaasium (2 õpilast), Pelgulinna gümnaasium, Pärnu Kuninga tänava põhikool, Pärnu ühisgümnaasium, Pärnu Ülejõe gümnaasium, Rannu keskkool, Rocca al Mare kool, Saaremaa ühisgümnaasium (4 õpilast), Saue gümnaasium, Tallinna 21. kool, Tallinna 37. keskkool, Tallinna inglise kolledž (3 õpilast), Tallinna Lilleküla gümnaasium, Tallinna Vanalinna hariduskolleegiumi põhikool, Tamsalu gümnaasium (2 õpilast), Tartu Herbert Masingu kool, Tartu Karlova gümnaasium, Tartu Kivilinna gümnaasium, Tartu komertsgümnaasium, Tartu Veeriku kool (2 õpilast), Tsirguliina keskkool, Türi majandusgümnaasium, Viljandi maagümnaasium (5 õpilast), Võru Kreutzwaldi gümnaasium, Vändra gümnaasium.

Igal vanuseastmel tuli lahendada 12 ülesannet, millest osa katvus. Järgnevalt ülesannetest lähemalt.

Noorem vanuseaste

Noorema vanuseastme olümpiaaditöö 1. ülesandes tuli tunda etteantud keelte jagunemist soome-ugri ja indoeuroopa keelteks (sama ülesanne oli ka keskmise vanuseastme 1. ülesanne). Nooremas vanuseastmes said maksimumpunktid (10) üks õpilane ja keskmises neli õpilast. Õpilased teadsid hästi, et türgi keel ei kuulu kummassegi neist keelkondadest. Palju eksimusi oli soome-ugri keelte suhtes. Ei osatud näiteks paigutada eesti keelt läänemeresoome keelte hulka. Halvasti tunti slaavi keeli (ei osatud nende hulka paigutada poola, tšehhi, bulgaaria keelt), paljud ei pidanud nt rootsi ja taani, aga ka inglise keelt germaani keeleks.

2. ülesandes tuli moodustada riikide nimedest sõnu või sõnaühendeid. Siin oli tegemist loova ülesandega, mis võimaldas ka erisuguseid lähenemisi. Üks rühm tegi riikide nimedest tuletisi või fraase (*Austria – austerlane, Austria Alpid* jne), teine rühm oli moodustanud riiginimede tähtedest sõnu (*Austria – aus, austri* jne), vähesed olid teinud sõnu või sõnaühendeid, kasutades ära kõik tähed, mis riigi nimel sisaldasid (*Austria – aus Rita, arsti au*).

3. ülesandes tuli tunda ära 6 vanasõna. Siin sai maksimumpunktid (6 punkti) 7 õpilast. Raskeimaks osutus ära tunda, et „Vara tööpostile, hilja puhkeasemele, nõnda jõuti materiaalse heaolu kõrgele tasemele” on „Vara tööle, hilja voodi, nõnda rikkus majja toodi”. Selle asemel pakuti vanasõnu „Enne töö, pärast lõbu”, „Töö kiidab tegijat”, „Kes ei tööta, see ei söö”.

4. ülesandes tuli tunda inglise tsitaatsõnade eesti vasteid ja lahendada ristsõna. Sõnu tunti üldiselt väga hästi (keskmiselt saadi 8,5 punkti 10st). Vähem tunti sõna *layout* eestikeelset vastet *küljendus* (selle asemel pakuti *väljapanek*), palju variante pakuti sõnale *briefing – istumine, inforing, infohulk, koosolek*. Selle sõna eestikeelne vaste on aga *infotund*. Inglisekeelse tsitaatsõna *brand* vastena on soovitatud kasutada sõna (*toote*)*mark*, kuid õpilased pakkusid vastetena *märk, sort, mood*.

5. ülesandes tuli tunda Euroopa Liidu teemalise sõnavõistluse võitnud sõnu ja võistluse korraldanud asutusi (sama ülesanne oli keskmise ja vanema vanuseastme 3. ülesanne).

Kõiki 7 sõna teadis õigesti nooremast rühmast 7, keskmisest 8 ja vanemast 11 õpilast. Kõige rohkem erisuguseid variante pakuti *valitusväliste organisatsioonide* vaste *vabaihendused* asemel – *vabaliitla-*

sed, välisüritused, omaühendid, vabauhingud, vabarühmad, väliorganisatsioonid, tsitaatsõna *twinning* vaste *mestimine* asemel – *semmine*, õpilasvahetus, õppeprogrammid, *kaksisõit*, *messing*, laiemalt kasutatud võõrsõna *integreeruma* vaste *lõimuma* asemel pakuti vasteid *valguma*, *massistuma*, *sulanduma*, *põimina*, *ühinduma*.

6. **ülesandes** tuli liitlausest teha lihtlauseline kokkuvõte, millega õpilased said üldiselt väga hästi hakkama (keskmiselt saadi 3 punkti 4st). Samamoodi oskasid keskmise (ülesanne nr 9) ja vanema (ülesanne nr 12) vanuserühma õpilased hästi teha keerulisest liitlausest kolm lihtlausest. Mõningal juhul oli siiski probleemiks see, et sellisel lihtsus-tamisel läks osa olulist teavet kaduma.

7. **ülesanne** puudutas suhtlemisel tekkida võivaid raskusi. Õpilastel tuli etteantud teksti põhjal leida, mis on tekstiga juhtunud ja miks. Kõik olid leidnud, et tekstis oli toimunud tähtede vahetus (nt *Paja taga turbel täksivad lappad rohtu ja lehpad apuvad*). Täpsemad olid need, kes kirjutasid, et *n*-i asendab *d* või *t* ja *m*-i *b* või *p*. Põhjustest oli kõige ühesem see, et kõnelejal on olnud nina kinni. Teksti kirjutasid õigesti ümber kõik. Paaris töös oli sõna *ammuvad* tekstis olnud sõna *apuvad* eeskujul kirjutatud ühe *m*-iga, kuigi mõlemal juhul on tegemist geminaadiga.

8. **ülesanne** puudutas võõrsõnade õigekirja ja tähenduste tundmist (sama ülesanne oli keskmisel vanuseastmel 5. ja vanemal 4.). Nagu võis arvata, tundsid võõrsõnu kõige paremini vanema vanuserühma õpilased (10 maksimumpunkti sai 13 õpilast). Probleeme põhjustas kõigis vanuserühmades sõna *assimileerima* õigekiri, raskusi oli ka sõnade *standard* ja *efekt* õigekirjaga. Tähenduste puhul eksiti enim sõnadele *standard* 'kvaliteedi- jm nõuete kogum' ja *direktiiv* 'juhtnõor, juhend' õige tähenduse valimisel.

9. **ülesandes** tuli sõnu rühmitada struktuurivõõruse alusel. Seega oli vaja teada, millised on võõrsõna tunnused ja mis on tsitaatsõnad. Õpilased said ülesande lahendamiseks hästi hakkama. Ka põlis- ja laensõnu osati eristada.

10. **ülesandes** tuli lahenda keeleristsõna. Polnud ühtki sõna, mida keegi poleks ära arvanud. Väga hästi teati keeleajakirja *Oma Keel*, kuid vähem tunti ajakirja *Keel ja Kirjandus*. Siingi oli segadust läänemeresoome keeltega. Rohkem teati liivi keelt, vähem vadja keelt, tihti pakuti Läänemere areaali keeli (nt taani ja leedu keel). Väga hästi teati seda, et Austrias räägitakse saksa keelt.

11. **ülesandes** tuli moodustada sõnast *liit* liitsõnu ja tuletisi (sama ülesanne oli keskmise astme 10. ja vanema astme 5. ülesanne; vanemas astmes tuli küll moodustada keeletermineid). Esmalt pidi siin teadma, mis on liitsõna ja mis tuletis ning kuidas neid moodustatakse. Üldiselt seda ka teati, ehkki mõnel oli liitmine ja tuletamine omavahel sassis ning mõni pakkus *liitma*-verbi muutevorme. Keeleterminitest tundis enamik termineid *liitsõna*, *liitaeg*, *liide*, *liitmine*.

12. **ülesanne** puudutas saksa keelest tulnud laensõnu. Saksa laenude originaalkujud tunti hästi ära ja osati ka selgitada, missugused häälikumuutused on laenamisel toimunud (nt on saksa *f* muutunud eesti keeles *hv*-ks).

Keskmise vanuseaste

Keskmise vanuseastme olümpiaaditöö 1. ülesandest oli juba juttu. 2. ülesandes tuli jällegi tunda ära vanasõnu (samasugune ülesanne oli ka vanema vanuseastme 2. ülesanne). Mõlemas vanuseastmes tunti kõige paremini ära vanasõnad „Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea” ja „Kuidas töö, nõnda palk”. Vähem tabati, et lause „Laialdasemaid teadmisi ja pädevusi eviv persoon suudab saavutada igas etteantud situatsioonis reaalpoliitiliselt aktsepteeritava kompromissi” taga peitub vanasõna „Targem annab järele”. Vaid üks õpilane teadis vanasõna „Enne mune, siis kaaguta”.

4. **ülesandes** tuli asendada inglise tsitaatsõnad ja väljendid eesti vastetega. Selgus, et vähem teati nt tsitaatsõna *attachment* eesti vastet *manus*, mille asemel pakuti sõnu *lisand*, *lisasaadetus*, *soovitus*, *ähvardus*, *lendleht*, *dokument*; tsitaatsõna *outsider* puhul luges žürii õigeaks eesti vasted *väljatõrjutu*, *heidik*, *väljajäetu*, *tõrjutu*, kuid õigeaks ei loetud pakutud vasteid *erapooletu*, *erak*, *võõras*, *sisserändaja*, *üleliigne*, *luuser*.

6. **ülesandes** oli kõigepealt seletatud, mis on *aglutinatsioon*, *fusioon* ja *analüütiline vormimoodustus*. Sellest lähtuvalt tuli tuua näiteid käändsõnade eri vormimoodustusviiside kohta ning leida, missugune vormimoodustus on ülekaalus etteantud tekstis. Ootuspärane vastus oli, et selle teksti põhjal domineerib eesti keeles aglutinatiivne vormimoodustus. Õpilased said ülesande lahendamisega päris hästi hakkama. Sagedane viga oli küll see, et tööülesande pealiskaudse lugemise tõttu toodi näiteid ka verbivormide kohta. Tihti ei tuntud ära analüütilisi vorme (nt *üksteise vastu*, *jooksukoplite pool*).

7. **ülesande** puhul tuli näitsõnu võrreldes leida konsonantide *g* ja *c* hääldusreeglid itaalia, hispaania ja prantsuse keeles ning nende reeglite põhjal kirjutada, kuidas häälduvad need konsonandid lisaks toodud sõnade alguses. Ülesanne lahendati üldiselt väga hästi (keskmiselt saadi 10 punkti 12st).

Häälikuid puudutas ka 8. **ülesanne**, kus tuli leida, missugused häälikumuutused on toimunud sõnade laenamisel ühest keelest teise. Peaaegu kõik tundsid siingi ära, et eesti *hv* vastab võõrkeelte *f*-ile. Enim probleeme tekitas rühm sõnu, kus võõrkeelte sõnaalguline konsonantühend on meie keeles lihtsustunud üksikkonsonandiks.

11. **ülesandes** (sama ülesanne oli vanema astme 9. ülesanne) tuli leida, missugune tähendus on lühilausestes sõnade taha sulgudesse märgitud numbritel. Seejärel tuli leitud tähenduste alusel lisada numbrid nelja lause numbriteta sõnadele. Õige lahendus oli siin semantiline, st et ei olnud küllalt, kui kirjutati numbri juurde *alus* või *tegusõna*. Üsna hästi leiti ruumilisi tähendusi (*liikumise algpunkt*, *sihtpunkt*), raskemaks osutus tegusõnade tähenduste leidmine (nt *liikumisverb*, *passiivne seisundiverb*).

12. **ülesandes** tuli selgitada väljendite tähendusi (nt *astus ämbris*, *must lammas* jne). Maksimumpunktid (7) sai siin üks õpilane. Väljendeid oli seletatud väga leidlikult ning seletustest paistis välja hea keelekasutus.

Vanem vanuseaste

Vanema vanuseastme olümpiaaditöö 1. **ülesanne** puudutas Euroopa Liidu liikmesriikide keeli. Tuli leida, mis keeldkondadesse toodud keeled kuuluvad ning mis riikides neid kõneldakse. Õpilased oskasid suhteliselt hästi määrata keelte levikuala, ehkki tegid ka vigu. Arvati näiteks, et flaami või kõmri keelt kõneldakse Soomes; provansi, baski ja katalaani keel olid paigutatud Suurbritanniasse ja Iirimaaale. Keelte rühmitamisel olid probleemseimad kõmri ja flaami keel. Vähesed teadsid, et baski keel on isolaatkeel (s.o keel, millele ei ole leitud ühtegi sugulast ei Euroopast ega mujalt). Teati siiski seda, kus baski keelt räägitakse.

Järgmistest ülesannetest oli juba juttu. 6. **ülesanne** puudutas siingi vormimoodustust. Eesti ja soome tekste analüüsid tuli leida domineeriv käändsõnade vormimoodustusviis ning tuua selle kohta näiteid.

Ülesanne oli üsna hästi lahendatud (maksimumpunktid sai seitse õpilast) ning enamasti leiti näiteid aglutinatiivse vormimoodustusviisi domineerimise kohta.

7. **ülesandes** tuli võrrelda kolme sugulaskeele – saksa, rootsi ja taani keele – sõnu ning toodud sõnade häälikulist kuju võrreldes leida, missugune kirjakuju võiks olla puuduvatel sõnadel. Ülesande lahendamisel oli osal ilmselt pisut toeks ühe nimetatud võõrkeele oskamine. Kõiki puuduvaid sõnu ei leidnud keegi, kuid mõned neist leidis siiski igaüks.

8. **ülesandes** tuli leida, missuguste keelte vahendusel ja mis ajal võisid eesti keelde tulla toodud laensõnad. Keeli, millest sõnad on laenatud, tunti ära päris hästi (eksimusi oli rohkem sõnadega *vaksal* – vene laen, *näkk* – rootsi laen). Laenamisperioodide määramisel oleks võinud rohkem arvestada seda, mis perioodil olid kontaktid mis rahvastega. Nii lähtekeel kui ka laenamise aeg oli väga hästi määratud sõnade *skanner*, *sputnik* ja *perestroika* puhul.

10. **ülesandes** tuli asenda Euroopa Liidu teemalistest artiklitest pärit väljendid (nt *rahvaste sulatusahi* – *rahvad segunevad*, *siilid euroudus* – *ei tea Euroopa Liidust kuigi palju* jms) lauses nii, et tulemuseks oleks samatähenduslik korrektne lause. Enamik seletas väljendid oma sõnadega, mõni asendas ühe metafoori teise samatähenduslikuga.

11. **ülesandes** pidid õpilased panema proovile oma stiilitaju. Slängi- ja tsitaatsõnarikas dialoog tuli muuta kirjakeelseks nii, et stiil oleks võimalikult neutraalne. Ülesanne lahendati üldiselt hästi ning oli tajutud slängikeele ja neutraalse kirjakeele erinevusi. Kohati lipsas siiski sisse stiili sobimatuid väljendeid nagu *mõrd*, *mida kuradit*, *väga love*, *päris fun* jms.

Võitjad

Olümpiaadi võitjad kuulutati välja emakeelepäeva aktusel Tartu ülikooli ajaloo muuseumis. Aktusel laulsid ja musitseerisid Tartu Karlova gümnaasiumi õpilased õpetaja Kai Kleini juhendamisel. Anneli Roose, haridusministeeriumi peaekspert eesti keele välisõppe alal, pidas huvitava ettekande eesti keele õppest Euroopas. Muu hulgas ütles ettekandja, et 2004. õppeaastal õpetatakse eesti keelt 17 riigi 37 ülikoolis ning 11 riigi 27 koolis ja seltsis. Emakeelepäeva tervituse ütles haridus- ja teadusministeeriumi keelepoliitika nõunik Jüri Valge.

Aktusel tunnustati raamatuga parimaid eelvooru tööde kirjutajaid ja autasustati olümpiaadi võitjaid. Võitjatele andis auhinnaraamatud ja diplomid üle Tartu ülikooli eesti keele professor Mati Ereht, kes avaldas head meelt selle üle, et võitjaid oli Eesti eri paikadest.

Noorema astme olümpiaadivõitja on **Evelin Grauen** (Tallinna inglise kolledž, 7. kl, õp M. Kaldjärv), teise koha saavutas **Hardo Pajus** (Kilingi-Nõmme gümnaasium, 8. kl, õp M. Hallop), kolmanda koha **Mari Taniel** (Antsla gümnaasium, 8. kl, õp I. Reile), neljandale kohale tuli **Laura Uustulnd** (Saaremaa ühisgümnaasium, 7. kl, õp M. Rand), viiendale **Andres Laan** (Tallinna inglise kolledž, 8. kl, õp K. Muller), kuuendat ja seitsmendat kohta jagasid **Kristi Läll** (Aravete keskkool, 8. kl, õp M. Tarendi) ja **Kerli Toming** (Kiili kool, 8. kl, õp T. Niinre).

Keskmise astme olümpiaadivõitjaks osutus **Silja Paulus** (Haapsalu gümnaasium, 9. kl, õp T. Vilta), teise koha saavutas **Hiie Soeorg** (Tartu Karlova gümnaasium, 9. kl, õp S. Pütsepp), kolmanda **Liisi Tagel** (Kanepi gümnaasium, 9. kl, õp T. Tagel), neljandale kohale tuli **Mall Eltermaa** (Viljandi maagümnaasium, 10. kl, õp A. Lunter), viiendale kohale **Thea Viks** (Tallinna inglise kolledž, 10. kl, õp M. Kaldjärv) ning kuuendale kohale **Triinu Müür** (Rannu keskkool, 10. kl, õp L. Tooming).

Vanema astme olümpiaadivõitja on **Kaisa Pungas** (Hugo Treffneri gümnaasium, 12. kl, õp H. Tering), teise koha saavutas **Eve Kitsik** (Võru Kreutzwaldi gümnaasium, 12. kl, õp V. Leesalu), kolmanda koha **Ebe Lipp** (Paide ühisgümnaasium, 12. kl, õp M. Kallit), neljanda koha sai **Hardi Köhler** (Viljandi maagümnaasium, 11. kl, õp A. Kiin), viienda koha **Katriin Visamaa** (Tallinna 21. kool, 12. kl, õp H. Toomsalu) ja kuuenda koha **Doris Hindriks** (Viljandi maagümnaasium, 12. kl, õp A. Kiin).

Heade õpetajate juhendamiseta poleks valminud nii põhjalikud ja sisukad uurimistööd ega oleks ka õpilased nii silmapaistvalt olümpiaadil esinenud. Täname kõiki õpetajaid-juhendajaid, kuid erilist tunnustust väärivad õpetajad Rita Ilves (Saaremaa ühisgümnaasium), Merle Kaldjärv (Tallinna inglise kolledž), Aili Kiin (Viljandi maagümnaasium), Merle Pindmaa (Nõo põhikool ja reaalgümnaasium), Mia Rand (Saaremaa ühisgümnaasium), Erika Rummel (C. R. Jakobsoni gümnaasium), Marit Tarkin (Kuressaare gümnaasium), Helgi Tering (Hugo Treffneri gümnaasium), Aime Tops (Tamsalu gümnaasium), Taimi Vilta (Haapsalu gümnaasium).

Auhinnaraamatutega toetasid olümpiaadi haridus- ja teadusministeerium, Emakeele Selts, samuti Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu ülikooli lõunaeesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, üldkeeleteaduse ja eesti keele õppetool.

Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?

Eve Kitsik

*Võru Kreutzwaldi gümnaasiumi 12a klassi õpilane
juhendaja õpetaja Vesta Leesalu*

Ajakirjanduse poliitilist korrektsust näeb osa eestlasi juba päästmatult omaksvõetud kiirtoidu ja labase meelelahutuse kõrval järjekordse Ameerika Ühendriikide ohuna. Teised peavad „õigeid sõnu ja mõtteid” üheks euroliidu paljudest bürokraatlikest nõuetest. Mõni üksik usub, et meil võib ajakirjanduse vähemustesõbralikumaks muutmisest – tulgu surve selleks kust tahes – tõepoolest kasu olla.

Hoolimata sellest, kas tegemist on naeruväärse sõnaväänamise, meedia vabaduse ja sõltumatusse piiramise või demokraatia aukude (enamuse võim vähemuse üle) hädavajaliku lappimisega, on nii poliitilise korrektsuse pooldajatele ja vastastele kui ka kõigile teistele meie keele ja ühiskonna käekäigust huvitatutele oluline teada, missugune on hetkeolukord eesti ajakirjanduses. Seda uurisingi, otsides 2003. aasta septembrist detsembrini ajalehtedest Eesti Päevaleht, Postimees ja SL Õhtuleht näiteid sugude, rasside ja rahvuste, homoseksuaalide, eakate ning kurjategijate nimetamise ja kajastamise kohta.

Jagan poliitilise korrektsuse tinglikult kaheks: ühelt poolt igasuguse teksti viisakusega seonduvaks ja teisalt võimu või muu mõne hüve osaliste koosseisu puudutavaks. Viimane tähendab näiteks valitsemiskohtade protsentuaalset jagamist vastavalt eri inimrühmade osakaalule piirkonnas ning tööle või kooli võtmisel alaesindatud rühma eelistamist. Teksti korrektsuse võib omakorda jagada keeleliseks (sõnavalik) ja sisuliseks (stereotüüpsuse vältimine, hoidumine inimese üle otustamast tema soo-, rassi-, rahvus- või muu kujutletava rühmaidentiteedi põhjal).

Ajakirjanduse puhul võiks uurida nii keelelist, sisulist kui ka vähemuste esindatuse külge. Mina pöörasin tähelepanu eelkõige keelele, sugude ja vähemuste erinevale nimetamisele, ning konteksti jälgides järeldasin, missugused hinnangud mingi nimetusega tavaliselt kaas-

nevad. Puhtsisulist diskrimineerimist puudutasin vähe, vähemuste esin-
datust üldse mitte. Edaspidi võiks seda teha küll – saaks kas või võr-
relda mingi aja jooksul meeste-naiste osakaalu eri päevalehtede esi-
kaanefotodel (hüpotees: kvaliteetlehte meelitab ostma edukas mees –
samastamisvõimalus –, tabloidi aga vähese haridusega ilus naine; siit
saaks teha järeldusi nii stereotüüpide kui ka ajalehtede objektiivsuse
kohta) või arvutada välja esikaanekangelase keskmise vanuse ja võr-
relda seda keskmise eestlase vanusega – kas eakaid diskrimineeritakse
alaesindatusega? Kindlasti leidub veel palju põnevaid lähenemismurki.

Loomupärased või ajast ja arvamuslimidritest olenevad soorollid

Kuigi naiste ja meeste harjunud rollide täielik pea peale pööramine
viimasel sajandil kinnitab seisukohta, et inimese sooidentiteedi ehitab
üles pigem sotsiaalne keskkond kui bioloogiline sugu, leidub päris
palju traditsionaliste (või romantikuid), kes peavad toimunud muutusi
loomuvastasteks. Hasso Krulli sõnul (KesKus 2003, nr 4) on Eestis
tihti feminismi kõige tulisemad ja eelarvamuslikumad vastased nai-
sed. Põhjused jaotab ta **rahvuslikeks** – vastupanu veneaegsele naiste
sundkaasamisele tööstuses ja arvamus, et soorollide muutumine ka-
handab iivet, seega ohustab rahvuse püsimist – ning tavapärasteks ehk
seksistlikeks. Sotsioloog Marion Pajumetsa (Postimees 20.12.2003)
arvates viitavad prostitutsiooniteemalise küsitluse tulemused sellele,
et ka naised ise oma solidaarsuse puudumisega taastoodavad naiste-
vastast vaenu.

Nii näiteks pahandab Helju Vals (Postimees 07.10.2003) psüh-
holoogiaprofessor Voldemar Kolga väite peale, et rangeid soorolle
pole olemas. „ .. mõelda vaid, ka mehed hakkavad feministideks,“
kirjutab Vals – kuigi on üsna selge, et nii nagu kõik naised pole femi-
nistid, ei ole ka kõik naisõiguste kaitsjad ise naissoost ning et meeste
usk naiste võrdõiguslikkusesse pole midagi laiduväärset. Kuid naisfe-
ministidki ei leia autori silmis armu: „Naisõiguslased seletavad, et kes
naisena naiseks jääb, see on tulevikus mannetu nagu Lumivalgeke,
[---] Eesti feministid muudkui targutavad ja saavad Madonnalt puhvi
juurde. [---] Varsti enam polegi mehelikkuse ja naiselikkuse piirjooni
näha.“ Helju Vals arvab, et naisõiguslus ohustab traditsioonilisi soo-
rolle – see on seksistlik antifeminism.

Feminismivastaste meeleolude seksistlik ja rahvuslik külg on ühendatud lastearst Merike Martinsoni mures laste pärast, keda palgast sõltuva vanemahüvitise korral abikaasast enam teenivad isad kasvata-ma hakkavad: „Lapse vaimsele tervisele on ülimalt olulised ema lähedus, tema südametuksed, mis aitavad välja kujuneda turvatundel” (Postimees 28.10.2003). Seksistlik aspekt: Merike Martinson soovib stereotüüpse naine-hoidku-last-peretüübi säilimist, seda nõrgalt argumenteerides – ta kaotab usutavuse, eelistades ema südametukseid isa oma-dele. Rahvuslik antifeminism: hirm etnose mandumise ees, kui kasvavad üles nõrgema vaimse tervisega, s.o viletsama potentsiaaliga (algu-sest peale isa hooldatud) lapsed.

Kuna soorollid kujundab välja ühiskond ja nende meelevaldne pealesurumine piirab valikuvabadust, võiks vältida iseloomuomaduste meheliikeks-naiseliikeks jagamist. Kui ajakirjanik kirjutab pealkirja „Aasta naine Birute Klaas naudib meheliike väljakutseid” all sellest, kuidas Birute Klaas on kutsunud naise üles võtma vastu *suuremaid väljakutseid* (Postimees 13.11.2003), kas sellest järeldub siis, et suurem väljakutse on mehelik väljakutse?

Mõnes leitud näites on sildistamise ja üldistamisega ka meestele endile liiga tehtud: meheliikuks nimetatakse *lapsikut „sina mulle, mina sulle” loogikat*, arvatakse, et *naisele on esteetika ja hügieen ehk oma-sem kui keskmisele mehele* ning stereotüüpide ümberlökkamise ihas oletatakse vähimagi tõestusmaterjalita, et *ühiksa meest kümnest vaa-tab kordi rohkem peeglist kui naine*. Meesautor aga kuulutab naissoo *moe- ja iluäri pantvangiks*, mille tasemele *tõeline mees* ei lasku.

Ametimehed jagunevad meesteks ja naisteks

Kui Ühendriikide peamise kvaliteetajalehe nimi oleks *Postman*, nimetataks see arvatavasti peagi ümber: *mees*-liitsõnade kasutamist ei peeta seal heaks tooniks, nii mees- kui ka naissoost *chairman*’ist on praeguseks *chairperson* saanud ning sama kehtib muude ametite kohta. Kuigi USAs pole neil sõnadel halvamaigulisemat ajaloolist tausta kui siin (vastupidi, *man* tähendas seal algselt lihtsalt inimest, alles hiljem hakati kasutama ka eraldi meessoos tähistamiseks) ja nad on samamoodi kujunenud märkima traditsioonilisi meeste ameteid, pole ilmselt ohtu (või lootust), et ka meie päevalehest Postimees lähitulevikus Postiljon, Kirjakandja või – hoidku selle eest – Posti-isik saaks.

Mees-liitsõnad jätavad nende vastaste arvates mulje meeste valla-tavast ühiskonnast ja sellest, et mõned ametid peaksid üksnes meeste päralt olema. Kogu ametlikus asjaajamises traditsiooniliste sõnade sooneutraalsete vastu väljavahetamine oleks kallis ja keeruline, aga ajalehetekstides võiks neid küll vähem kasutada. Kuidas *mees*-liitsõnade ja vastavate neutraalsete sõnade esinemisega meil lood on, uurisin ajalehtede võrguväljaannete arhiivide abil, märkides ajavahemikul 01.09.–31.12.2003 leitud vastete arvu tabelisse 1. (Tabelis on alla joonitud alternatiivist enam esinenud sõnad; kuna Eesti Päevalehe arhiiv üle saja vaste puhul täpset arvu ei andnud, on selles lehes enam kui sajalt korral esinenud sõnade kohta märges „100+“.)

Tabel 1. Valiku mees-liitsõnade ja nende sooneutraalsete alternatiivide kasutamine ajakirjanduses ajavahemikul 01.09.–31.12.2003

<i>Mees</i> -liitsõna	<i>Mees</i> -liitsõnade arv				Neutraalsete sõnade arv				Neutraalne sõna
	PM	SLÕL	EPL	Kokku	Kokku	PM	SLÕL	EPL	
<u>Töömees</u>	11	14	12	37	26	15	7	4	Tööline
Talumees	8	7	7	22	22	14	4	4	Talupidaja
<u>Kaupmees</u>	52	23	8	83	6	6	0	0	Kaubitseja
<u>Turvamees</u>	48	30	27	105	56	30	12	14	Turvatöötaja
<u>Esimees</u>	819	195	100+	1014+	86	62	6	18	Eesistuja
Keелеmees	0	1	1	2	4	2	0	2	<u>Keeleteadlane</u>
<u>Kõnemees</u>	0	2	1	3	1	1	0	0	Kõnepidaja
<u>Meremees</u>	24	5	1	30	6	5	0	1	Meresõitja
Abimees	7	2	2	11	18	5	6	7	<u>Abiline</u>
<u>Asjamees</u>	4	1	3	8	2	1	1	0	Asjaline
Vahemees	4	1	0	5	54	36	5	13	<u>Vahendaja</u>
Vandemees	1	0	0	1	1	0	1	0	Kaasistuja
Summa (v.a esimees)	159	86	62	307	196	115	36	45	Summa (v.a eesistuja)

Konkurentsitult kõige enam kasutatakse sõna *esimees*, mis on eriti ametlikus keeles tugevasti juurdunud ja millel väga head alternatiivi pole (praegu riigikogu eesotsas olevat Ene Ergmat nimetatakse ajakirjanduses peale *esimehe* veel näiteks riigikogu juhatajaks, spiiikriks ja esinaiseks). Esinemissageduselt järgmine on *turvamees*, mille alterna-

tiivi *turvatöötaja* kasutatakse umbes poole võrra vähem: turvatöötaja amet on füüsiliselt nõudlik ala, millel töötab vähe naisi. Ka kauplemine, meresõit ja isegi töötegemine kipuvad ajalehekeeles meeste päralt olema.

Et eri ajalehtede sõnaelistusi võrrelda, leidsin igas neist **mees-liitsõnade ja neile vastavate neutraalsete sõnade vahekorra**. Kõrvale jätsin paari *esimees-eesistuja*, sest see nii-öelda lämmataks teised tulemused oma massiivse esindatusega. Arvsuhted on ümardatud sajandikeni.

Postimees: $159/115 = 1,38$

SL Õhtuleht: $86/36 = 2,38$

Eesti Päevaleht: $62/45 = 1,38$

Selgub, et kõikides ajalehtedes tarvitatakse *mees*-liitsõnu rohkem kui nende sooneutraalseid alternatiive (keskmiselt $307/196 = 1,57$ korda). Postimees ja Eesti Päevaleht on ses suhtes üllatavalt võrdsed, SL Õhtuleht aga neist peaaegu kaks korda ebakorreksem. Ainult *abiline* ja *vahendaja* esinevad SL Õhtulehes sagedamini neutraalselt kui *mees*-liitsõnana.

Kui naiste meesteks nimetamise kohatus on üsna selge, siis naise naiseks nimetamise vältimine vajab ehk veidi selgitamist. Nimelt ei ole viisakas mainida naise sugu, kui mehe puhul seda ei tehtaks – muidu paistab, nagu poleks mingi tegevus naisele sobilik või peaks sel alal tegutseva naise üle otsustama teistel alustel kui mehe üle. Soo mainimise põhjal otsustades eristub selgelt meeste valdkonnana autojuhtimine: naisjuhi sugu märgitakse ära nii liiklusõnnetusest teatava lühiuudise pealkirjas kui ka sisus, meesjuhi sugu ei mainita kummaski.

Meest nimetatakse sagedamini nimepidi kui naist (näiteks võib üht autot juhtida *24aastane Rainer*, aga teises sõidab *naisjuht*). Naissoost autojuhid on ilmselt üldse üks põnev ja naerutavgi nähtus: „.. [naisjuhi arusaamatu manööver] ei jää ka taksojuhil märkamata ning ta teeb selle suhtes muheda märkuse, mille peale saab natuke omaette itsitada. Sõit muutub kohe lõbusamaks,“ kirjutab Eesti Päevalehe majandustoimetuse taksode hinna-kvaliteedi suhte uurimise eksperimendist.

Neegrid, tumedanahalised, mustanahalised, mustad, mustsed, moorlased, murjanid; venelased, tiblad, venkud, vankad, iivanid ...

Erinevalt ingliskeelsest *nigger*'ist on eesti *neeger* neutraalne. Sellega nõustuvad näiteks eesti keele instituudi peakeelekorraldaja Tiiu Erelt („Eesti keelekorraldus” lk 19–20), keeleinspeksiooni peadirektor Ilmar Tomusk ja välisminister Kristiina Ojuland (mõlemad Eesti Ekspress 23.03.2000). Helilooja Valter Ojakäär peab aga neegrit kui *nigger*'iga kõlalt sarnanevat sobimatuks, sest Ameerikaski on ka pehmemä sõna *negro* kasutamisest loobunud, ikka tollesama halvustava varjundi pärast. Valter Ojakäär soovitab sinise, kollase jne kõrvale võtta uue värvinimetuse *mustne* ning hakata neegreid siis nõnda kutsuma, et poleks *musta* kui *räpase* kõrvalmaiku (Sirp 03.08.2001). Võiks ju ka *afroeurooplast* kaaluda või hoopis arhailised *moorlased* ja *murjanid* taaselustada, nagu mitu autorit on naljaga pooleks pakkunud, kuid usutavasti kõlab asjatundjate heakskiidu leidnud *neeger* siiski paremini.

Ajakirjanike enamikku aga kitsas ringis toimuv arutelu ei huvita või ei nõustu nad selle tulemustega, igatahes on nende jaoks olemas ainult *mustanahalised*, lühem ja otstarbekam *neeger* esineb vaid intervjueeritavate otsekõnes ja lugejate kirjades. Selgelt neegrivaenulike seisukohti pole, erandiks ehk üks kiri, kus kurdetakse neegritest mängijate pärast Kalevi koosseisus. Veel tuntakse näiteks hirmu poliitilise korrektsuse jutlustajate ees, kes võivad küsida, miks pole Eesti ajaloos piisavalt käsitletud tumedanahalise elanikkonna rolli, ja hakata nõudma, et „õpikuis kirjutataks, et pool Lembitu malevast koosnes mustanahalistest”.

Rassi tähtsustatakse sageli üle: kui poplaulja Maiken oli tutvunud reisil tumedanahalise mehega, ilmus SL Õhtulehes artikkel „Maikenil mustanahaline kallim”, kus lisaks pealkirjale meenutati ka sisus veel kolm korda, mis värvi artisti reisituttava nahk oli. Leidub ettekatsematult rassistliku alasõnumiga tekste: näiteks räägib ajakirjanik pesupulbrireklaamidest ja meenutab, kuidas tema onu kord rääkis, et mustanahalised tahaksid ka osta BioEsti ja ennast siis sellega puhtaks pesta, ning tema mõtles, et küllap on see siis maailma parim pesupulber. Niisiis eeldas onu, et neegrid oleksid parema meelega valged – ja autor nõustus.

Venelast nimetatakse ajalehtedes enamasti – mitte eriti üllatuslikult – *venelaseks*. Harva öeldakse *tibla*, aga neil puhkudel on see alati negatiivse suhtumisega seotud. Karl Martin Sinijärv paneb koguni kaks venelast halvustavat nimetust järjestikku: „Ja siis hakkas ka üks paks tibla mökitama, et temal on esimese klassi pilet ja miks kõik saavad sama hästi kui tema. Öeldi küll, et meil on kõik esimeses klassis, aga see muidugi solvas venkut veelgi enam.” (SL Õhtuleht 25.10.2003)

Indrek Ibrus kirjutab: „Kui „uus eurooplane” ei taha enam märgata tiblata iseeneses, ei oska ta seda ka karta või selle vastu midagi ette võtta.” (Postimees 18.10.2003) Selle väite lugemine tekitaks venelases ilmselt õigustatud viha – kujutlegem vaid vene ajakirjandust kutsumas lugejaid üles märkama rahvuse eesti mõjutusi, et nende vastu efektiivsemalt võidelda.

Piret Tali süüdistab arvustatavat romaani elukauguses: „Mõtlemata paneb ka see, kas üks 16–17-aastane arutab ikka Peterburis, et sealsed venelased on teistmoodi kui kodused tiblata.” (Eesti Päevaleht 26.09.2003) Kas tõesti on Venemaal venelased, aga meil siin tiblata, või kasutatakse halvustavat sõna parema sünonüümi puudumise tõttu? Või on *tibla* Ivan Orava kaudu omandanud lisatähenduse?

Üks poliitilise korrektsuse halbu kõrvalmõjusid ongi keele ühekülgus – paljude nähtuste nimetamiseks jäävad järele vaid üksikud n-ö lollikindlad sõnad, mis kedagi ei riiva. Kuid kas saab tõsta vormi sisust nii palju ettepoole, et õigustada vaheldusrikkuse nimel põhjendamatu solvamist? Leebet ja eelarvamusteta suhtumist tähtsustades tuleks leida ja juurutada üha uusi, veel rikkumata tähendusega sõnu, et mitte lasta sugu, rassi või rahvust halvustavat mõtteviisi keelest alateadusse imbuda. Teravuseta ühiskond ei pruugi aga kõigile ideaaliks ollagi.

Kas homoseksuaalid on kurjategijad ja eakad erivajadusega?

Olari Taal kommenteerib rahandusministri vastaseid süüdistusi: „Millegipärast on ühiskonnas aga nii, et kui näiteks igat kultuuritegelast ei kahtlustata, et ta on homoseksuaal või pedofiil, siis iga ärimeest kahtlustatakse küll, et ta on kurjategija.” (Postimees 20.09.2003) See pole küll otseselt ajakirjaniku ebakorrektsus, sest Olari Taal pole artikli autor, vaid teda tsiteeritakse, kuid siiski, väites on kaks väga huvitavat

eeldust. Esiteks see, et inimest *kahtlustatakse* homoseksuaalsuses, seega milleski hirmsas ja varjamist väärivas, ja teiseks peetakse seda pedofiiliaga sarnaseks kuriteoks.

Ka Priit Pullerits käsitleb homoseksuaalsust skandaalse saladuse-na, pidades intervjuus Linnar Priimäega neli korda eri sõnastuses tema seksuaalsete eelistuste järele (Postimehe nädalalisa Arter 06.09.2003). Konkreetset vastust saamata avaldas Pullerits siiski Postimehes nupu pealkirjaga „Linnar Priimägi avaldab oma seksuaalse orientatsiooni”, kus reklaamis järgmisel päeval ilmuvat intervjuud. Kuna intervjuu oli pikk ja seal käsitleti selliseid avaraid teemasid nagu vabadus, vaimsus ja areng, tähtsustas Priit Pullerits ka reklaamkirjutise pealkirja valikul seksuaalse orientatsiooni küsimust ilmselt üle.

Isegi viisakusega on võimalik liialdada. Kui geisid käsitletakse kurjategijatena, siis tegelikke kurjategijaid nimetavad ajakirjanikud sageli hellitlevalt *kurikaelteks*. Eesti ajakirjanduses on *kurikaelad* kergemate kuritegude kordasaatjad: huligaanid, taskuvargad, autoärändajad; mõrvareid ja vägistajaid niimoodi ei nimetata. Ometi ei tohiks ka kerget seadusrikkumist väikese vallatusena käsitleda.

Puude või vaeguse *erivajaduseks* nimetamise puhul meenub mulle, kuidas aastaid tagasi imestasin geograafiatunnis teada saades, et arengumaad pole mitte hoogsalt arenevad riigid, vaid hoopis maad, mis Läänele järele jõudmiseks veel vaeva peavad nägema, ja et varem kutsuti neid vähe arenenud maadeks. Küllap samamoodi on ka inimeste puhul sobivam pöörata tähelepanu pigem sellele, mida on vaja olukorra parandamiseks teha või kuhu on võimalik jõuda (näidata sidet võimekamate, edukamatega) kui tähtsustada nende praegust viletsat olukorda, mis neid „normaalsusest” lahutab.

Puudega inimesest räägitakse ajakirjanduses siiski veidi sagedamini kui *erivajadustega inimestest*, *vaegur* esineb väga harva. Konteksti põhjal võib öelda, et halvustavat suhtumist ei kaasnenud tegelikult ühegagi neist sõnadest.

Eakust oleks ilusam käsitleda väärtuse, mitte erivajadusena. Sõna *eakas* on võetud tarvitusele küllap sellepärast, et *vana* tähendab asjade maailmas roiskunud ja kõlbmatut, kuid isegi autosid ei taheta enam vanaks sõimamisega riivata: „Seni populaarsed massimudelid on Volkswagenil kõik pea sama eakad.”

Nii vanadest kui ka eakatest räägitakse tavaliselt seoses tervisevõi rahamuredega; elurõõmsaid ja aktiivseid, kuid mitte enam noori

inimesi nimetatakse sageli *küpseteks*. *Küpses eas daam* on näiteks 35aastane popstaar Kylie Minogue, üks striptiisietendust vaatav naine on aga lausa *küpsemapoolne* – isegi mitte küpsem, vaid midagi sinna poole, hea veel, et mitte keskmisest enam küpsem olemise poole teel. Viimasel ajal on suurenemas sõna *seniorid* kasutus.

Kokkuvõtteks

Ajakirjanduse ja poliitilise korrektsuse vahekord on keeruline selle poolest, et kuigi perioodika sõltumatus võimust on üks demokraatia aluseid, vastutavad ajakirjanikud lehelugejate-televaatajate suhtumise kujundajatena oma sõnade eest märksa rohkem kui näiteks vestlejad tänaval või isegi poliitikud Riigikogu kõnepuldis. Nüüdsel Interneti-foorumite ja veebipäevikute ajal, kui paljud erineva elukutse ja haridustasemega inimesed igal nädalal ajaviiteks päevapoliitilisel teemal kolumni või paar kirjutavad, pole ohtu, et inimene oma kas või kõige paadunudalt seksistlikke või rassistlikke mõtteid kusagil teistele kättesaadavalt avaldada ei saaks, võrgusuhtluse keelekasutuse vabadusest rääkimata.

Ometi ei tohi kummastki, ei ametliku ajakirjanduse sõnavabadusest ega sellega kaasneva vastutuse tunnetamisest, loobuda; vastutuse osakaalu vabaduse ees aga võiks ehk suurendada küll – kas või sisulise sügavusega „julgete väljaütlemiste” arvelt, mis müügiedu ja mässajamine nimel trükki või telekraanile paisatud. Siis võib-olla saaks meediat infouputuses korda loov usaldusväärne kants, mis, kui ta ka just eelarvamuste vastu ei võitle, neid vähemalt põhjuseta ei õhuta. Olgu öeldud: kui räägin poliitilisest korrektsusest poolehoiuga, räägin alati ajakirjanike enesetsensuurist, mida võib ainult soovitada, mitte nõuda.

Kuidas keeles kümmeldakse

Ülle Rannut

Tallinna pedagoogikaülikooli üldkeeleteaduse lektor

Mida keelekümblus tähendab?

Keeleõppes lugedes ja rääkides kohtame tihti niisuguseid termineid nagu *uputus* ja *kümblus*. Mõnikord öeldakse, et õpilased peavad õppima teist keelt *upu või uju* meetodil. Eesti keelt võib seega õppida ujudes, uppudes või kümmeldes. Sellisest keelepruugist jääb mulje, nagu meil oleks tegemist ujumisõpetuse, mitte keeleõppega.

Kui aga heidame pilgu keelekümblusklassi, siis ei tegelda seal ei keele pesemise ega ujumisega, vaid tavalise õppetööga.

Kõik need uppumise, ujumise ja kümblemise sõnad on eesti keelde tulnud inglise keele ja ka mitmete teiste keelte vahendusel. Näiteks

Raivo Juuraku foto

öeldakse inglise keeles sageli, et hispaanlased õpivad ingliskeelsetes koolides *sink or swim* (upu või uju) meetodil. Keelekümluse vasteks on soome keeles *kielikylpy*, saksa keeles *Sprachbad* ja inglise keeles *language immersion*, mis kõik tähendavad nii või teisiti õpilase ümbritsemist sihtkeelega ehk siis selle keelega, mida veel ei osata, aga tahetakse õppida.

Kust on keelekümlus alguse saanud?

Keelekümlus töötati välja Kanadas, et anda Quebeci provintsis elavaile inglise keelt kõnelevatele õpilastele võimalus prantsuse keelt õppida. Prantsuse keele õppimine oli Quebecis väga tähtis, sest sellest oli kujunenud Quebeci provintsi ametlik keel ja Kanada teine riigikeel.

Quebec on ainus provintsi Kanadas, kus oli 1976. aasta rahvaloenduse andmetel prantsuse keelt emakeelena kõnelevaid elanikke 80% ning inglise keele kõnelejaid vaid 13% kogu rahvastikust. Prantsuse keele kõnelejate märkimisväärsest ülekaalust hoolimata kehtis Quebecis veel 1960. aastatel Kanada keskvõimu poliitika, mis põhines ühtsel Kanada kultuuril ja inglise keelel, mis prantsuse keelt kõnelejatele sugugi ei sobinud.

Suur osa lapsevanemaid pani oma lapsed ingliskeelsetesse koolidesse, prantsuse keelt tööl eriti kasutada ei saanud, kogu asjaajamine käis inglise keeles ning kogu majandusvõim, st kõik suuremad ettevõtted, olid ingliskeelsete kontrolli all. Seetõttu algas 1960. aastatel nn vaikne revolutsioon, kus prantsuskeelsed hakkasid nõudma oma õigusi ja prantsuse keele tunnustamist provintsi ametlikuks keeleks. Kui Quebeci rahvuspartei tugevnes ja 1976. aastal võimule tuli, kuulutati prantsuse keel Quebeci ainsaks ametlikuks keeleks ning võeti vastu keeleseadus, „Prantsuse keele harta”, mis hakkas prantsuse keele kasutust samal kombel reguleerima, nagu Eestis reguleerib keeleseadus eesti keele kasutust ja õppimist.

Kuna ingliskeelset elanikkonda pani selline asjade seis oma tuleviku pärast väga muretsema, hakkasid nad otsima võimalusi, kuidas prantsuse keelt ära õppida. Selle tulemusena töötatigi välja prantsuse keele kümluse programm (*French Immersion Program*), mille loojateks ja esimesteks katsetajateks olid Wallace Lambert McGilli ülikoolist ja Wilder Penfield Montreali neuroloogiainstituudist. Selline

kooliprogramm pidi tagama inglise keelt kõnelevatele õpilastele nii inglise kui ka prantsuse keele oskuse.

Esimesed keelekümbusklassid avati juba 1965. aastal, ammu enne prantsuse keele ametlikuks keeleks kuulutamist, Montrealis St. Lambertis Margaret Pendelbury algkoolis, ja need avaldasid märkimisväärset mõju prantsuse keele oskuse kasvule Quebecis. Edaspidi avati keelekümbuskooli ka mitmetes teistes Kanada provintsid, olenemata sellest, et seal oli prantsuse keele kõnelejaid vaevalt üks protsent ja kõiki teisi immigrante üle kümne korra rohkem.

Millal jõudis keelekümbus Eestisse?

Eestis võeti termin *keelekümbus* kasutusele 1990. aastatel, kui ülemnõukogu presiidiumi keelekaitsekomisjon kinnitas keeleameti 1992. aasta tööplaani. Terminit kasutati esimest korda tollase keeleameti väljaannetes.

Esimesed keelekümbuskoolid hakkasid Eestis tekkima juba 1980. aastate lõpus Kohtla-Järvel, Aseris, Valgas ja Tartus, kus oli palju eesti koolides õppida soovivaid vene õpilasi. Eestis ei hakatud kõigepealt rakendada mitte Kanada, vaid Ameerika Ühendriikides levinud keelekümbusprogramme. Ühendriikides (nt Californias) kasutati keelekümbust inglise keelt mittekõnelevatele sisserändajatele ühe-kahe aasta jooksul inglise keele õpetamiseks, et nad saaksid seejärel minna õppima ingliskeelsetesse tavakoolidesse.

2001. aasta alguses käivitus Eestis Kanada rahvusvahelise arengu agentuuri toetusel varane täielik eesti keele kümbus, mille eeskujuks oli juba Kanada prantsuse keele kümbus. Selle eripära ei olnud enam õpilaste üleminek eesti õppekeelega kooli, vaid vene keele osatähtsuse suurenemine õppekavas aasta-aastalt. 2002/2003. õppeaastal käis keelekümbus juba seitsmes vene õppekeelega koolis Kohtla-Järvel, Maardus, Narvas, Tallinnas ja Valgas (loe lähemalt Eesti keelekümbuskeskuse kodulehelt www.kke.ee).

Praeguseks on esimesed keelekümbusõpilased lõpetamas juba neljandat klassi, rajatud on ka keelekümbuslasteaiad ning on võimalus õppida vanemas koolieas, s.o hiliskeelekümbuses eesti keelt. Üldse õpib keelekümbusklassides praegu ligi 1000 õpilast.

Kuidas keelekümblus käib?

Keelekümblus on keeleõppe vorme, kus lapsed õpivad enamiku ajast selles keeles, mis ei ole nende emakeel. Kui kodus vene keelt kõnelev laps pannakse eesti kooli, siis ta õpib ju ka teises keeles, mis ei ole tema emakeel. Seda ei nimetata aga veel keelekümbluseks, sest keelekümblusklassis õpivad tavaliselt lapsed, kes kõik räägivad ühte ja sama keelt, kuid õppetöö käib teises keeles, mida neist keegi ei oska.

Erinevus tavaklassidest seisneb selles, et keelekümbuskoolis õpib laps ka oma emakeelt ning iga aastaga suureneb järjest nende õppeainete osa, mida ta hakkab oma emakeeles õppima. Näiteks õpitakse eesti keelekümbuskoolis alguses kõiki aineid eesti keeles, 2. klassis lisandub tunniplaan ka õpilase emakeel vene keele tunnina ning 4. klassis on juba osa õppeaineid vene keeles. Sellist programmi nimetatakse varaseks täielikuks keelekümbluseks.

Kanadas, kus kümbluskeeleks on prantsuse keel ja laste emakeeleks inglise keel, näeb varane täielik keelekümblus tänapäeval välja järgmiselt:

- lasteaias ja 1. klassis on 100% õppetööst prantsuse keeles (K2 – teine keel);
- emakeele (K1 – esimene keel) ainetund lisandub 2., 3. või 4. klassis;
- 5. ja 6. klassis jaotub inglise (K1) ja prantsuse (K2) keeles õpetatavate ainete osa tunniplaanis enam-vähem võrdselt;
- 7., 8. ja 9. klassis kasutatakse prantsuse keelt õppekeelena 40% ja inglise keelt 60% ulatuses õppekava mahust;
- prantsuse keele osatähtsus kahaneb keskkooliastmes tavaliselt veelgi, sest inglise keeles pakutavate kursuste valik on suurem.

Kas kümbluskeeleks võib olla ka emakeel?

Tänapäeval rakendatakse keelekümblust erisugustel eesmärkidel. Üsna sageli on kümbluskeeleks hoopis laste emakeel, sest mitmetes maades ei oska lapsed enam oma emakeelt kõnelda.

Kanadas on näiteks avatud keelekümbluskoole seal elavatele ukraina immigrantidele ja juutidele nende emakeele ehk päritolukeele säilitamiseks (nt Kanada juudi kool Talmud Torah, kus õppetöö toimub heebrea ja inglise keeles). Selliseid programme nimetatakse päritolukeele säilitamise programmideks seetõttu, et tihti ei oska ei

lapsed ega nende vanemad enam seda keelt, mida nende kodumaal räägitakse.

Kuna Ameerika Ühendriikides, Austraalias ja Euroopaski on ka palju nn põlisvähemusi, nagu näiteks indiaanlased, Austraalia aborigeenid või baskid Hispaanias, kasutatakse keelekümblust ka nende rahvaste emakeele ja kultuuri säilitamiseks. Seda keelekümbluste vormi on Ühendriikides ja Austraalias hakatud nimetama keelepesaks.

Kohanga Reo, mis tähendab maoori keeles *keelepesa*, sai alguse 1982. aastal Uus-Meremaal, kus kohaliku maoori keele säilitamiseks hakati algklassides õpetama kõiki õppeaineid maoori keeles. Kuna vaid üksikud alla 45-aastased maoorid oskasid sel ajal veel oma emakeelt, kutsuti lasteaedadesse ja koolidesse ka vanaemad ja vanaisad lastele keelt õpetama. Selline vanavanemate kaasamine keeleõppesse ongi keelepesa programmi eripäraks. Praegu õpib seitsmesajast *Kohanga Reo* koolis üle 13 000 lapse.

Keelepesa meetod on levinud ka teistesse maadesse, nagu näiteks Soomes saami keele õpetamisel ning Venemaa Karjalas soome keele õpetamisel. 1985. aastal rajati *Kohanga Reo* kooli eeskujul Ameerika Ühendriikides varase havai keele kümbluste tarvis havai keelepesa ehk *Punana Leo* (tähendab havai keeles *keelepesa*), sest ka havai keelt ähvardas selle kõnelejate arvu vähenemise tõttu väljasuremise oht. Seega on päritolukeele säilitamisel keelepesas ja muul emakeelsel keelekümb-lusel eelkõige rahvusliku uhkustunde ja keeleoskuse säilitamise ülesanne, sest igaüks peaks tundma uhkust oma emakeele ja kultuuri üle.

Kokkuvõtteks

Niisiis on keelekümbustus keeleõppevorm, kus õppimine toimub kahes keeles, millest üks on niisugune, mida laps iga päev räägib, ja teine niisugune, mida ta veel ei oska, aga tahaks õppida. Kümbustuskeeleks võib olla seega emakeel või mõni teine keel, mida õpilased veel ei oska.

Kümbluste eesmärk on lisada õpilase esimese keele oskusele veel teise keele oskus, ilma et ta oma esimest keelt seetõttu ära unustaks või halvemini oskaks. Peale selle on keelekümbluste eesmärk õpetada kõrgelt hindama nii oma kultuuri kui ka teisi keeli ja kultuure enda ümber, sest kultuurilises ja keelelises mitmekesisuses on samasugune rikkus nagu taime- ja loomaliikide mitmekesisuseski.

Soovitusi edasilugemiseks

R. Y. Bourhis, Conflict and Language Planning in Quebec. Multilingual Matters 5. Clevedon, 1984.

M. Rannut, Ü. Rannut, A. Vershik, Keel, võim, ühiskond. Tallinna Pedagoogika-ülikooli Kirjastus. Tallinn, 2003.

Ü. Rannut, Keelekümblus. Keeleameti toimetised nr 3. Tallinn, 1992.

Ü. Rannut, Kuidas õpitakse keeli. – Haridus 2002, nr 2, lk 29–34.

Keelekümbluskeskuse koduleht. www.kke.ee.

Mis on arvutilingvistika?

Lilian Ariva

Liina Eskor

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse magistrandid

Arvutilingvistika (inglise *computer linguistics*, *computational linguistics*) on teadusharu, mis lihtsalt öeldes tegeleb sellega, kuidas arvutile (inim)keelt selgeks õpetada. Nii seisabki see teadusharu keele- ja arvutiteaduse vahel ning sellega tegelejad peavad hästi tundma nii keelt kui ka arvuteid.

Et teha keelt arvutile arusaadavaks, tuleb talle selgitada keele struktuuri: keel koosneb eri liiki sõnadest (nt nimi-, tegu-, omadus-, määr- ja sidesõnad), millest on reeglite abil võimalik kokku panna lauseid. Lausete moodustamisel mängivad tähtsat rolli sõnade grammatilised vormid, nt käänded ja pöörded. Võiks ju lihtsalt sõnaraamatu koos grammatiliste vormide ja nende tähendustega arvutisse sisestada, kuid sellest siiski ei piisa, et arvuti mõistaks inimkeelt samamoodi nagu meie.

Sama sõna võib eri kontekstides tähistada hoopis erinevaid asju (homonüümid) ja vastupidi, eri sõnad võivad tähendada samu asju (sünonüümid). Peale selle on kirjalikes tekstides alati mingi osa infot puudu – kui kirjutaja ja lugeja on ühesuguse tausta ja teadmistega, ei ole elementaarseid asju vaja kirja panna, vaid puuduv info mõeldakse lugedes alateadlikult tekstile juurde. Arvutile keelt õpetades tuleks aga kogu selline maailmateadmused alguses ikkagi selgeks teha, sest teadmised elukogemus ja taustateadmised puuduvad.

Keeletehnoloogia

Arvutilingvistika ajalugu ulatub 1950. aastatesse, kui hakati tõsiselt huvituda masintõlke võimalikkuse vastu. Alates sellest ajast on arvutilingvistika areng läbi elanud nii tõuse kui ka mõõnu, kuid mida aeg edasi, seda kindlamaks muutub arusaam, et arvutite kasutamine keele töötlemisel on õige ja vajalik.

Arvutilingvistikal on nii teoreetiline kui ka rakenduslik külg. Teoreetilise komponendi moodustab inimese keeleliste võimete teooriate loomine ja kontrollimine. Rakendusliku osa eesmärk on luua ja arendada keele automaattöötuseks vajalikku tarkvara. Rakenduslik pool hõlmab nii keeleressursse (konkreetses keele materjal, mida saab kasutada keelest sõltuva arvutitarkvara loomiseks) kui ka konkreetseid keeletöötlusvahendeid (arvutitarkvara). Rakendusteks on näiteks masintõlge, suhtlus arvutiga loomulikus keeles, kõneanalüüs, -süntees. Kõik rakendused saab kokku võtta terminiga *keele tehnoloogia*. Konkreetse keele jaoks loodavad keele tehnoloogilised ressursid ja vahendid peaksid tagama keele konkurentsivõimelisuse infotehnoloogilises keskkonnas. Lisaks on keele tehnoloogia abil võimalik kaasa aidata puuetega inimeste suhtlus- ja tööhõiveprobleemide lahendamisele.

Korpus

Keeleressursside alla kuuluvad (teksti)korpused ja leksikonid. Korpusse nimetatakse arvutisse viidud tekstikogumit, mis on kindlal viisil märgendatud ehk siis tekstidele on lisatud mingit tüüpi infot.

Eesti keele baasil on loodud järgmised korpused:

- tänapäeva eesti kirjakeele korpus jt kirjakeele korpused,
- suulise kõne korpus ning selle põhjal loodud dialoogikorpus,
- vana kirjakeele korpus,
- eesti murrete korpus,
- püsiühendite andmebaas.

Tallinna tehnikaülikooli küberneetika instituudi foneetika ja kõnetehnoloogia laboris koostatakse eestikeelse kõne andmebaasi, mille eesmärk on saada nii kõnekorpus kui ka selle põhjal tehtud tekstikorpus.

Olemasolevad eesti keele korpused on korpuslingvistika mõistes väikesed, nt eesti kirjakeele 1980. aastate korpus sisaldab 1 miljon sõna. Praegune suundumus on suurte korpuste loomine ning seda tehakse ka Eestis. Tartu ülikoolis on käsil projekt „Eesti keele segakorpus”, mille eesmärk on luua piisavalt suur, umbes 200 miljoni sõnaga tekstihulk.

Märgendamine on vajalik, et teha korpus paremini kasutatavaks. Kuigi on olemas ka märgendamata tekstikogusid (tekstoteegid), on nende kasutusvõimalused piiratud just märgenduse puudumise tõttu.

Märgendatud ja esindusliku korpuse põhjal saab uurida erisuguseid keelenähtusi. Kuna analüüsitava materjali maht on suur ja tasakaalustatud, aitab see kaasa objektiivsete uurimistulemuste saavutamisele. Korpuses olevaid tekste märgendatakse käsitsi, automaatselt arvuti-programmi abil või n-ö segatehnikas – automaatse märgenduse kontrollib üle inimene. Tekste saab märgendada ühel või mitmel järgnevaist tasanditest:

- tehniline – eraldatakse tekstiosad: pealkirjad, laused, lõigud, fraasid jms ning lisaks nähtused, mis võivad käituda tavalistest sõnadest erinevalt (pärisnimed, lühendid, numbrid jms);
- ortograafiline – määratakse kindlaks nt punkti funktsioon (lause lõpus, lühendites);
- foneetiline – kasutatakse spetsiaalseid tähestikke ja transkriptsioonireegleid suulise kõne korpustes kõneuringute ja kõnetehnoloogia arendamiseks;
- prosoodiline – kasutatakse suulise kõne korpustes rõhkude, intonatsiooni, pauside jms märgendamiseks;
- morfoloogiline – märgendatakse iga sõna sõnaliik ja sõnavorm. Morfoloogiline märgendamine on korpustes kõige levinum märgendustasand;
- süntaktiline – tekstile lisatakse süntaktiline info;
- semantiline – märgendatakse semantilisi suhteid või sõnade tähenduslikku kuuluvust;
- diskursuslik – igasugune märgendamine, mis tegeleb lause tasandist kõrgemate nähtustega.

Eestis tegeldakse praegu palju korpuste märgendamisega, loodud on mitmesuguseid programme.

Suulise keele töötlus

Kuna inimkeel on suures osas suuline, siis moodustab suulise keele töötlus keeletehnoloogias väga olulise osa ning pakub ka palju tehnoloogilisi rakendusi. Eestis tegeldakse suulise kõne uurimise ja töötlemisega Tallinna tehnikaülikooli küberneetika instituudi foneetika ja kõnetehnoloogia laboris.

Suulise keele töötlust saab jagada kolmeks suuremaks valdkonnaks:

- kõnesüntees,
- kõnetuvastus,
- kõnelejatuvastus.

Kõnesünteesi eesmärk on teisendada ortograafiline tekst (nt tekstifail arvutis) loomuliku kõlaga kõneks. Kõnesüntesaatori loomiseks tuleb uurida tavalist suulist suhtlust ning teha kõnelemise eripärad selgeks ka arvutile, vajalik on meloodiakontuuri ja kõnesignaali genereerimine. Eesti keele jaoks on loodud kõnesüntesaator, mille üks eesmärke on aidata pimedatel arvutifaile lugeda (vt <http://www.phon.ioc.ee/access/>). 2003. aastal said Meelis Mihkla, Arvo Eek, Einar Meister ja Heiki-Jaan Kaalep riigi teaduspreemia tehnikateaduste alal töö „Eesti keele tekst-kõne süntees” eest.

Kõnetuvastuse ülesanne on teisendada tekstiks kõnesignaal, mis on mikrofoni kaudu arvutisse sisestatud. Lõpptulemuseks võivadki olla tuvastatud sõnad (nt programmides, millele saab käske anda suuliselt), kuid saadud sõnad võivad olla ka sisendiks programmile, mille ülesanne on kõne mõistmine. Kõnetuvastust saab rakendada kontori-tarkvaras (nt programmide käivitamine ja juhtimine suuliste käskudega), infootsingul (nt mobiiltelefoni telefoniraamatust nime otsimine ja numbri valimine), dikteerimisel (kirjade jt dokumentide loomine) jms.

Eesti keele jaoks on seni loodud tuvastussüsteeme, mis sisaldavad väikesemahulisi sõnastikke (nt arvude tuvastamine).

Kõnelejatuvastuse käigus tehakse kindlaks kõneleja isik. Kõnelejatuvastuses on kaks põhilist ülesannet:

- kõneleja identifitseerimine – tundmatule kõnenäitele (nt telefonikõne) otsitakse võrdlusmaterjali hulgast kõige sobivam vaste. Sellise tööga tegeleb nt politsei hääleekspert;
- kõneleja verifitseerimine – registreeritud isiku kõnenäidet võrreldakse tema varem salvestatud mudeliga. Verifitseerimist saab kasutada turvameetmena andmete juurdepääsu reguleerimisel, pangatoimingute tegemisel jm.

Suulise kõne töötamise ja tehnoloogiliste rakenduste loomise teeb keeruliseks see, et keel varieerub olenevalt keelekasutajast – kõnet mõjutavad kõneleja vanus ja sugu, emotsioonid, tervislik ja sotsiaalne seisund, elukoht jne. Nii et peale kõikvõimalike ebaselguste ja aru-

saamatuste semantilisel ja pragmaatilisel tasandil tuleb siin arvestada ka kõneleja foneetiliste ja prosoodiliste eripäradega (kirjalike tekstide puhul seda probleemi pole).

Morfoloogiline analüüs ja süntees

Morfoloogilise analüüsi ja sünteesiga tegeldakse nii Tartu ülikoolis kui ka eesti keele instituudis (EKI). EKI uurimistöö käsitleb avatud morfoloogiamudelit: kõik produktiivsed ja regulaarsed nähtused kirjeldatakse ja lahendatakse aktiivse morfoloogia reeglite abil, sõnastikus esitatakse vaid erandid. Tundmatud sõnad püütakse analüüsida tüübituvastusreeglite abil.

Tartu ülikoolis on välja töötatud morfoloogilise analüüsi programm ESTMORE, mis on sõnastikupõhine (kasutatav Internetis aadressil http://www.filosoft.ee/html_morf_et/). Peale selle on Tartu ülikoolis loodud kahetasemelise mudeli rakendus eesti keele jaoks. Mudelit saab eesti keele morfoloogia analüüsimisel kasutada, kuid kirjeldus läheb kohati väga keeruliseks. Kahetasemelise mudeli erinevus kahest eelnevast seisneb selles, et paralleelselt on vaatluse all sõnavormi kaks esitust: pindesitus (ehk lihtsalt kirja pilt) ja süvaesitus (ehk sõnastikuesitus).

Näiteks sõnavormi *künkail* süva- ja pindesitus:

süvaesitus: k ü n K a S + i + l #
pindesitus: k ü n k a 0 0 i 0 l 0

Näites viitab + käändelõpu või tunnuse järgnemisele ning # tähistab sõnavormi lõppu. Pindesituses on seda tüüpi sümbolite kohal 0, et säilitada teineteisele vastavate süva- ja pindsümbolite kohakuti asetsemine.

ESTMORFis antakse sõnale analüüsi käigus kõik tema võimalikud tõlgendused kujul

<sõna>
<tüvi> + <lõpp> // <sõnaliik> <vormi nimetus> //

Näiteks sõna *mees*

mees
mees+0 // _S_ sg n, //
mesi+s // _S_ sg in, //

Selles näites on sõnal *mees* kaks tõlgendust. Seda saab välja lugeda sõnatüvedest ja sõnade järel olevatest märgenditest: *S* tähistab nimi-sõna, *sg* singulari (ainsus), *n* nominatiivi (nimetav kääne) ja *in* inessiivi (seesütlev kääne).

Ent kui sõna on lauses, on tal tavaliselt vaid üks õige tõlgendus. Selle tähenduse leidmist nimetatakse ühestamiseks. Ühestada saab nii käsitsi, automaatselt kui ka mõlemat varianti kombineerides. Vaatame näiteks lauset *Mees läks metsa pesuväel*.

```

Mees
  mees+0 //_S_ sg n, //
  mesi+s //_S_ sg in, //
läks
  mine+s //_V_ s, //
metsa
  mets+0 //_S_ adt, sg p, //
  mets+0 //_S_ sg g, //
pesuväel
  pesu_vägi+1 //_S_ sg ad, //

```

Ühestatuna:

```

Mees
  mees+0 //_S_ sg n, //
läks
  mine+s //_V_ s, //
metsa
  mets+0 //_S_ adt, sg p, //
pesuväel
  pesu_väel+0 //_D_ //

```

Nagu näha, on viimane sõna saanud hoopis uued märgendid, mille on lisanud inimene. Põhjuseks see, et programm on eestikeelsest sõnast *pesuväel* valesti aru saanud. Seepärast peavadki inimesed arvuti poolt ühestatud teksti kontrollima. Kui sõna on saanud vaid ühe tähenduse, ei tähenda see veel, et ühestamine on korralikult tehtud. Sageli tuleb (nagu siinses näites) märgendid hoopis eemaldada ning lisada täiesti uued.

Süntaktiline analüüs

Keeleanalüüsi järgmine etapp on süntaktiline analüüs. Kasutades morfoloogilise ühestaja väljundit, hakatakse määrama sõnade süntaktilisi funktsioone (st missuguse lauseliikmena esineb sõna lauses). Süntaktiliselt on analüüsitud osalause *kus kasteheinas põlvini me lapsed jooksi*me Lydia Koidula luuletusest „Kodu”.

```

kus
  kus+0 //_D_ // **CLB @ADVL
kasteheinas
  kaste_hein+s //_S_ com sg in // @ADVL @NN>
põlvini
  põlv+ini //_S_ com pl term // @ADVL @<NN
me
  mina+0 //_P_ pers ps1 pl gen // @NN>
lapsed
  laps+d //_S_ com pl nom // @SUBJ
jooksime
  jooks+ime //_V_ main indic impf ps1 pl ps af #FinV // @+FMV
  joo+ksime //_V_ main cond pres ps1 pl ps af #FinV // @+FMV

```

Siin tähistab CLB osalause piiri. Pärast @-märki esitatakse sõna süntaktiline funktsioon: ADVL on määrus (adverbiaal), <NN viitab järeltäiendile (põhisõna on eespool), NN> eestäiendile, FMV on öeldis (finiitne põhiverb), SUBJ on lause alus. Morfoloogilised märgendid pole hetkel olulised.

Jooksime on saanud kaks tõlgendust. Esimene tähendus on meile tuttav *jooksime* – mitmuse esimese pöörde lihtminevik sõnast *jooksma*. Teiseks tähenduseks on aga tingiva kõneviisi olevik sõnast *jooma*, mis enamikul lugejail jääb märkamata just kontekstitingimustega arvestamise ning maailmateadmuse olemasolu tõttu. Üks põhjusi, miks teine tähendus märkamata jääb, on kindlasti ka Lydia Koidula kui autori isiksus – mõne tänapäeva popluuletaja puhul oleks *jooksime* verbi *jooma* vormiks tõlgendamine võib-olla mõeldav.

Tegemist on mitmesusega, mis tuleks lahendada morfoloogilise ühestamise etapis. Mitmesus on aga alles jäänud semantilise ja pragmaatilise info puudumise tõttu. Kui süntaktiline ühestaja väljastaks vaid süntaktilisi märgendeid ning jätaks välja toomata morfoloogilise informatsiooni, mille põhjal süntaktiline väljund on saadud,

saaks sõna *jooksime* siin märgendi @+FMV ning mitmesust ei esineks.

Eesti keele puhul tehakse nii süntaksil põhinevat morfoloogilist ühestamist kui ka süntaktilist analüüsi ja ühestamist kitsenduste grammatika abil. Kitsenduste grammatika idee on selles, et mitmesuse puhul hakatakse kõrvaldama mittedobivaid struktuurseid ühendeid, kitsendused esitatakse vastavate reeglitega. Näiteks: kui lause öeldis on umbisikulises tegumoes, siis võib sellest lausest kõrvaldada kõik @+SUBJ (aluse) märgendid. Analüsaatoris on reegleid vormistatud programmina, mida iseloomustabki see, et algul lisatakse sõnale kõik võimalikud märgendid, millest osa hiljem reeglite abil kustutatakse (ära võetakse kõik vasted, mis sellesse lausekonteksti ei sobi, ning alles jääv tähendus peaks olema õige).

Morfoloogiliseks ühestamiseks kasutatakse ka statistilisi meetodeid. Eesti keele jaoks on loodud ka Markovi peitmudelil põhinev süsteem, mille idee on, et alles jäetakse statistiliselt kõige tõenäolisem vaste.

Semantika

Süntaktiline ühestamine on seotud **semantikaga** (täendusõpetus). Eesti keele süntaktilist ühestamist teeb kitsenduste grammatika programm ESTKG. Programmi õigsus on 90%, semantika kaasamine parandaks olukorda. Semantikaga tegeldakse Tartu ülikoolis samuti: loomisel on eesti keele semantiline andmebaas ehk tesaurus (<http://www.cl.ut.ee/ee/ressursid/teksaurus.html>), millesse koondatakse eesti keele sõnade ja väljendite tähendused ja tähendussuhted (hüpo- ja hüperonüümia¹, antonüümia, osa-terviku suhted, põhjuslikkus- ja rollisuhted, tuletus- ja gradatsioonisuhted jms, suhteid on kokku umbes 60). Praegu on tesaurusesse koondatud umbes 15 000 mõistet (täendus). Tesaurusess saab esitada veebipäringuid, mille vastuseks tuuakse sõna hüperonüümid (kõrgema, üldisema tasandi mõisted), sünohulk (sünonüümirida, mille moodustavad ühte mõistet väljendavad sünonüümised sõnad ja sõnaühendid), seletus (ja näide). Nt sõna *mets* saab ühe tähenduse:

¹ Hüponüümiaga tähistatakse tähenduste hierarhilisi alistussuhteid. Alamõiste sõna on oma ülemmõiste suhtes hüponüüm, ülemmõiste sõna on oma alammõiste suhtes hüperonüüm.

Hüperonüüm(id)	Sünohulk	Seletus
taimkate 1, floora 1, taimestik 1	mets 1	maastiku osa ja taimekooslus, mis on kujunenud puude koos kasvades

ent sõnal *minema* on üheksa tähendust.

Tesaurus on vajalik ka teiste keeletöötlusvahendite loomiseks. Nii kasutatakse tesaurust sõnade semantiliseks ühestamiseks tekstis (programm *semyhe*): nt *pank* kui rahandusasutus ja kui looduslik maastikuumoodustis.

Pragmaatika

Et arvuti inimkeelt täielikult mõistaks, tuleks talle selgeks õpetada ka **pragmaatika** – keele(nähtuste) kasutamine ja tõlgendamine olenevalt kontekstist, keelevälistest situatiivsetest teguritest. Ent see on juba üli-raske, kui mitte võimatu ülesanne. Esiteks puudub arvutil kogemus kui selline. Kui mingil müstilisel moel õnnestuks seegi probleem lahendada, jääks alles veel teinegi – nimelt on inimesele omane mingi n-ö seitsmes meel, mida ei suudeta defineeridagi, rääkimata kirjeldamisest, mis oleks vajalik selle arvutil modelleerimiseks.

Pragmaatika tasandil tegeldakse Eestis dialoogide uurimisega (Tartu ülikoolis). Ka siin kasutatakse uurimismaterjalina tekstikorpust, sedakorda suulise kõne korpuse baasil loodud dialoogikorpust, mis sisaldab inimestevahelisi infodialooge (nt kõned infotelefonile). Suulise kõne uurimisrühmas analüüsitakse infodialoogide struktuuri, lausungite tähendusi ja ülesandeid ning püütakse luua mudel, mis kirjeldaks tüüpilist suulist dialoogi. Sellist tegevust nimetatakse dialoogi modelleerimiseks. Uurimise kaugem eesmärk on luua arvutisüsteem, mis vastaks loomulikus keeles inimese küsimustele (nt info bussiaegade kohta), kusjuures arvuti peab suutma täpsustada kliendi küsimusi (kui need on liiga üldised), ära tundma ja lahendama suhtluse käigus tekkivaid arusaamatusi jms.

Tõenäoliselt ei saagi arvutile inimkeelt päris selgeks teha. Kuidas olekski see võimalik, kui inimesed ei saa tihtilugu üksteisestki aru. Oluline on, et arvuti suudaks ning inimene tahaks ja oskaks omavahe-lises suhtluses tekkivaid arusaamatusi lahendada.

Olemasolevate keeletehnoloogiliste vahendite baasil on eesti keele jaoks loodud järgmised vahendid:

- MS Office'i koosseisus speller (õigekirja korrektor), poolitaja, tesaaurus;
- optiline tekstituvastus (paberil esitatud tekst teisendatakse automaatselt elektrooniliseks);
- kõnesüntees;
- 2 masintõlkeprogrammi (eesti ja vene keel) ja umbes 10 elektroonilist sõnaraamatut.

Lähituleviku ülesanneteks on järgmiste vahendite loomine:

- automaatne diktofon – suuline tekst esitatakse ortograafilise tekstina;
- masintõlkesüsteemid Internetis;
- infootsiprogrammid, mis vastavad loomulikus eesti keeles esitatud küsimustele;
- eesti keele grammatika korrektor;
- eestikeelse kõnesendi ja kõneväljundiga automaatsed süsteemid (nt e-postitaja pimedatele).

Arvutilingvistika õppimine

Eestis saab arvutilingvistikat õppida omaette erialana ainult Tartu ülikoolis. Kuna arvutilingvistika on hübriidala, kuuluvad õppekavasse keeleteaduse, matemaatika, informaatika ja arvutilingvistika ained. Uue õppekava (3+2) järgi õpetatakse välja kaht liiki spetsialiste: filosoofiateaduskonnas eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonnas saab spetsialiseeruda arvutilingvistikale ning matemaatika-informaatikateaduskonnas informaatika erialal keeletehnoloogiale.

Eestis kaitstud doktoritööd

Heiki-Jaan Kaalep, Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keeletehnoloogilises arendustöös. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 7. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 1999.

Kaili Müürisep, Eesti keele arvutigrammatika: süntaks. *Dissertationes Mathematicae Universitatis Tartuensis* 22. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 2000.

Tiina Puolakainen, Eesti keele arvutigrammatika: morfoloogiline ühestamine. *Dissertationes Mathematicae Universitatis Tartuensis* 27. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 2001.

Einar Meister, Promoting Estonian Speech Technology: from Resources to Prototypes. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 4. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 2003.

Soovitusi edasilugemiseks

A&A 2002, nr 5 (keeletehnoloogia erinumber).

Arvutimaailm 2002, nr 8; 2003, nr 4; 2003, nr 6.

Arvutuslingvistikalt inimesele. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Toimetaja **T. Hennoste**. Tartu, 2000.

Eesti keeletehnoloogia arenduskava.

<http://www.eki.ee/keeletehnoloogia/-tutvustus/arenduskava.html>.

Keel ja Kirjandus 1998, nr 1 (arvutilingvistika erinumber).

K. Muischnek, H. Orav, H.-J. Kaalep, H. Õim, Eesti keele tehnoloogilised ressursid ja vahendid. Arvutikorpused, arvutisõnastikud, keeletehnoloogiline tarkvara. Haridus- ja Teadusministeerium. Eesti keelenõukogu. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2003.

T. Roosmaa, M. Koit, K. Muischnek, K. Müürisep, T. Puolakainen, H. Uibo, Eesti keele formaalne grammatika. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 2001.

Tartu ülikooli arvutilingvistika uurimisrühma koduleht. www.cl.ut.ee.

Murdenaabreist nimepidi

Jüri Viikberg

eesti keele instituudi vanemteadur

Selles kirjatöös tahetakse esile tuua, kuivõrd on vanad eestlased tundnud oma naabreid (olgu teises külas, vallas, kihelkonnas või kaugel), kuidas neid nimetanud või iseloomustanud. Lisatud keelenäited pärinevad eesti keele instituudi murdearhiivi kogudest ja väljendavad paikse maarahva seisukohti umbkaudu aastaist 1840–1940.

Nagu hästi teada, on „rahutuid” eestlasi jõudnud juba XVII sajandil nii Siberisse kui ka Ameerikasse, neid on meremehena seilanud Läänemeres ja kaugemal, soldatina on neid osa võtnud Vene-Türgi ja Vene-Jaapani sõjast, paljud on asunud elama maalt linna, paljud läinud iseoma maalappi otsima Venemaale. Seega ei ole eestlased üksnes kodus istunud nagu tukunuiad. Et keelematerjal pärineb eeskätt põlistelt maainimestelt, peaks siit ühtlasi ilmnema, kuidas on vanasti liikunud info – nii maale kui ka maal. Meie tagasivaate lähtekohaks võiks olla üleskirjutus Jürist: *Sellal (= XIX saj lõpul) olid se Rae ja Lagedi vahe nõnna nagu nüüd minnakse Venemoale. Siin oli kohe irmus kauge, ei tiand kiegi, kus puol se Rae ongi.*

1. Naaberrahvad

Naabermaade rahvaist on eestlased olnud paremini kursis soomlaste, venelaste ja lätlastega, vähem rootslaste, ingerlaste või liivlastega. Lätlased elasid lõunaeestlastega kaua samas Liivimaa kubermangus, mõlemate keskus oli Riia ning võtta lätlaste maad kui välismaad lõunaeestlased vist hästi ei osanudki. Meie äärealadel on elanud nii ida- kui ka läänenaabreid, tõsi, peipsivenelaste külad Ida-Eestis ja rannarootslaste omad Loode-Eestis paiknesid õige omaette. Mõisates ja linnades leidis baltisakslasi, kuid sõna *saks* väljendas valdavalt seisust – ülemat või härrat, mitte rahvust. Eesti pinnal võis veel kokku puutuda vene harjuskite ja rändkäsitöelistega, juudi rändkaupmeeste ja ringirändavate mustlastega (hobuseparistajad, ennustajad). Ainsad nn tegelikud

välismaalased (olguigi Tsaari-Venemaa piires) olid soomlased, kellega rannaeestlasi sidus sõbrakaubandus ja tihe otsesuhtlemine.

Eesti-soome suhtlemist Eestis kirjeldagu üks Lüganuse näide: *Kaks suomlast oli minu tua taga puid lõikamas. Üks päiv tuleb soomlane, küsib et anna vasta sauna menna. Mina en saand aru. Pakkun siepi, ei taha. Ütlin siis et räägi vene kieli. Ütleb siis et veinik (viht).*

Iisaku näide on eesti-vene suhtlemisest Eestis: *Kõik nied Peipsi äerised venelased, nied kiisa ja ahvena kaupmed kangutavad iesti kielt.*

Lüganuse teine näide iseloomustab kunagist vene keele tundmist: *Niine kõis õli verokka, kaivo tie oli torokka, must lehm õli korova. Sie on minu vanamori tuodud vene kiel, Pieterburist tõi.*

2. Eestlased

Murdearhiivi andmeil on *eestlane*-sõnal mitmeid eri tähendusi, vastavalt sellele, kas vaatekoht oli välismaal, saartel, Lõuna-Eestis või Liivimaa kubermangus, kas aluseks oli võetud rahvas, hõimukuuluvus, murde- või kirjakeel. Olguigi see meie üldnimetus, on *eestlaste*-nimemele end vastandatudki ning osutatud endast eemale, küll Kuusalust lõunasse ja Tartust põhja poole, küll Hiiust itta ning Piusast läänemale. Selle kohta on näiteid ka (näite järel on püstkirjas viidatud kihelkond, kust näide on üles kirjutatud).

Iestlased olid (Soomes) himustettud tuplie laevamiestenä Kuusalu; üks iidlased tegivad seda moisa, no ettevotja oli ikke iestlane Viru-Nigula; iestlaised, mis Tallina kubermangu all, teised olivad tartlased Vaivara; ega enne põln Eestid ega eestlasi, siis oli kõik ikke maarahvas Audru; venelased on kokkuleplikumad, aga eestlased on jonnakamad Laiuse; enämbüsi rätsepä olli eestlese Sangaste; inne oll õks maarahvass, no nakati estläsiss kutsma Rõuge; säääl (Piusast läänes) omma jo eestläste talo Setu.

Sie oli iestlane (maamurde kõneleja), ei old randlane Kuusalu; ma ole ikka vana eestlane ise (räägin murret) Kihelkonna; tüütrik opse liina keele selgess – es kõnele nigu eestläse (tartumaalased) kõneleva Nõo; estläne ütless rohilinõ a mi ütle halass Setu.

3. Maakond või muu kant

Et enamik maakonnanimesid on olnud eestlastel üldteada, on kodukohast eemal seostatud inimesi sageli vastava maakonnaga (olgugi nt Pärnu- või Võrumaa haldusalana noorukesed). Murdearhiivist võib sõeluda hulga näiteid, mis räägivad ise enda eest.

harjakad: *olen küll kuulnud arjakaid Arjumaalt Jõhvi; arjakad on Arjumaalt, Iestimaa siest Vaivara; arjakad reagivad kõige puhtamad keelt Kose; järvakad ja arjakad suavad iasti läbi Järva-Madise;*

järvakad: *Paide loadal üitsid Järvamoja mehed: alt ära arjakad, järvakad tulevad Kose; Tallinnamaa rahvast üeldi järvakad ja arjakad – need olid sõimusõnad Laiuse;*

läänlased: *läänlased on Läänemaalt Vaivara; läänlased kutsutakse lääne lullid Märjamaa; läänlased elavad seal Vigalas Kose; läänläse elävä Läänemaal Karula;*

pärnakad: *pärnakad oo Pärnumaal Martna; võib-olla et öetse pärnakad, aga kust ma vällapoolt inimeste juttu tean Audru; Pärnumaa elanikke ütakse pärnakad; mis silgud nied on, oh nied va pärnakad (st Pärnu lahest püütud) Peetri; na Pärnä rahvass, na omma Pärnemaal tullu Rõuge;*

tartlased: *Laanemõesa külasse, sinna jälle, jälle tuli terve küla enameste tartlasi täis Rakvere; vanast lännu tartliste voor siit läbi Karksi; naene üteli: ei saa tartlaste siän, piäb ärä Mulki minemä Rannu;*

virulased: *Meie olema Alu virulased, Narvas saate, akkap Tappalt pääle. Tudu kandis sääl on Viruma virulased Lüganuse; virulased, nee jälle Virumaa inimesed on Jämaja; virulased, need elävad Soome ranna ääres Tõstamaa; üits õli siin üte kõrra, si üteli, et tema om virulane Tarvastu; Virumaa om Estimaal Karula;*

võrukesed, võrulased: *vorulaised on ka Iestimaal Viru-Nigula; võrukesed elavad siit kaugel Viru-Jaagupi; meil õli üleaedne võruklane Kodavere; võrukesed on jah (olemas) Kursi; võrglase ja tartlase ütlevad meid mulgiss Karksi; võrukõsõ sõitseva müüdü, lätsivä liina (= Tartusse) Kambja; ega sa võrokõnõ olõ õi? Setu.*

Vanade maakondade kõrval on tuntust kogunud mõned teisedki „maad”, eeskätt Eesti suuremad saared Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa (hoolimata omaette Saare maakonnast) ning lõunaestlaste Mulgi- ja Setumaa. Nende alade elanike kohta on murdearhiivis (iseloomustavat) materjali omajagu.

hiidlased: *sured puu oanad (vaagnad) olid, iidlaste kääst osteti Jaani; vanal ajal linnas iidlest ööldi karpjälad Emmaste; iidlast köisid sii merd püidmas Audru; küll iidlased mõistsid ilusti kiruda Häädemeeste; sõnna on soand üks iidlane maetud Juuru; iilgab kui iidlase püksi nööp Koeru; kruavi kaevajad nied on iidlased ja suarlased Viru-Jaagupi; iidlast ja mustlast õrsitasse (õrritatakse) igal pual Iisaku; saarlese olliv suurebe mihe, iidlese olliv vähedlase Karksi;*

muhulased: *Muhu tütrikud käisid enne siin tüöl Lügenuse; ma pole mette Mohus keind Kihelkonna; enne olid muhulastel lühiksed riided Märjamaa; muhulased köisid Lihula laadalt upsa (põrsaid) ostmas, näd emisid ei pidan Hanila; Muhumaal oo riided riibulised Tori; justku Muho tüdroku sukad (kirevad) Risti; muhulasi oli ühevahe siin päilu, väga tüörikkad inimesed olid Kose; Muhu saarõ pääl eläse muhulasõ Hargla; Muhu saar ollõv mere siseh Põlva;*

mulgid: *nied olivad säälid Riinama puold inimesed, ütleme mulgid, tahivad niisuke siilku oma orjadelle Haljala; mulgid ja jäarakad oo ühed Karuse; Mulgid töivad selle moodi (vikatiga niitmise) meie muale Järva-Jaani; Villandi mulgid seie linapidamise töid ju Maarja-Magdaleena; oll üks mulgi perenane, üks mulk olli Kodavere; mulgi*

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

küll kaeva, kudass na rohkemb raha saeva Rannu; meie rahvass opseva mulkest, kudass kama tetäss Nõo;

saarlased: saarlased on änamasti puhas meremehed Kihelkonna; Leib, sool, toar oli see igapäine toit. Nüid öötakse, et tutt-nott (kartul ja soust) olla soarlase toit; saarlasele äi ole paramad paika ilmas kui see paene põllulapp ja kadakane karjamaa Pöide; kruavikaevajad nied on iidlased ja suarlased Viru-Jaagupi; saarlese ja iidlese tulev raavi kajome Karksi; saarlasõ võtiva puid juurtõka, kaalseva vällä Kambja;

setud: ükskõrd Petseri setu lähnud sinna oma tõkati ja kausi kuurmaga Palamuse; setukõsõl jumalakojo nukan Nõo; seto iks kävevä, mõnikõrd tõiva kallo, tõonekõrd kausse Võnnu; arjuksõ ja setuksõ käävä angõldõn (kaubeldes, kaubitsedes), rõõvast ja mis na möövä Hargla; seto kiä kaubaga kääve Vastseliina; harokõsõ (harjuskid) olliva Vene-maalt, seto kävevä potte ja kaussõga Räpina.

4. Mees

Kui maakonna abil määratlemine tundus natuke ebamääraselt avar, või kui otse teada taheti, mis kandi mehi keegi on, siis võis tutvustamine olla ka täpsem: vastav kohanimi + mees-sõna (kunagise inime-ne-tähenduse meenutusena):

no üks Tammistu mies, sie oli ottand siis kodunt ka nuat ja kahv-lit kaasa; no Konnu (Kõnnu) mihed nähned sedä Kuusalu; sie aasta oli palju (kalu), kui Mustve mehed käisivad; Alutaguse rahvas on Alutaguse mehed Viru-Nigula; Mustjala mihed on änamast keik tõrva ja lubja põletajad. Oli Vöhma-Järise mihi näha, siis oli oort (otsekohe) ka tõrva aisu tunda Kaarma; ühe Saaremaa mehel kadund obu ee Emmaste; ükskõrd läksime, Lehula mees tuli vastu, andis tere Hanila; Ruila valla mehi üiti jälle krunnsabad Hageri; Aruküla mies läind puuvargalle Jüri; üks Järva mies või sie ranna mies oli, [---] nisukene nalja lora mies oli Kuusalu; üks Äiama mies käis Paides viiskadega Paide; aga Villandi miis tulnud, sulane miis ja ostnud koha ära Maarja-Magdaleena; Avinurme mehe müüsiv puu nõusid Paistu.

5. Hüüdnimed

Kui teisi päris hästi tunti, võisid pärisnimede kõrval hõlpsasti kasutusele tulla ka hüüdnimed, olgu humoristlikud või halvustavad. Need on lähtunud mingist tähelepanu äratanud joonest (välimuses, keeles,

omadustes), mida hakati matkima või kujundlikult võimendama. Näiteks:

Mustjala naised olid vanast karpjalad. Mustjalgas olid ennemini naistel kõrgete korkidega kingad Karja; enne ante ikka kasunimed (hüüdnimed); Suure valdas üite heilutajad, nemad öhkavad väga, kui reekivad (h-d sõna algul) Pühalepa; Rõdali kihelkond pidid albid olema (et ei käinud pasteldega) Ridala; vorsta üitasse siin aeskamehed ja Aeska mehi üitasse jälle vorstid Martna; junlasi oo metu seltsi: paejunlased, mis sii oo (= Mihklis), ehtjunlased – tõstlased, punn junlased – Selise ja Audru, koltse lõugega junlased – seal Soeba pool Mihkli; Lohu valla mehi üiti kollavennad, Tohisoo mehi üiti varesteks ja Pahklas olid kastivallamehed Hageri; Elmen olli kamamulgi, Villändin ubamulgi Helme; Hellenurme edevä (kutsuti sealseid inimesi, sest nad kogusid raha) Rõngu.

Kolga rannakülade elanike kohta liikus rahvasuus isegi – alliteratsiooni alusel – väike naljasalmike (jutustanud Miina Lambot, sündinud 1868).

*Kiiu-Aabla kilgutimmed, Kolga-Aabla kolgutimmed,
Liesi lieme lakkekuerad, Tammistu tagaragarad,
Juminda jubijäneksed, Tappullahe laelukarvad,
Virve vaadivitsutajad, Pedaspäsed pergulised,
tulid tiele taplemaie, kirves kilkus vüö vahella.*

Väike näitestik hüüdnimesid:

aganapersed 'põllumeeste pilkenimi rannakülades' (Jõelähtme)
haha särgi mehe 'Haanja mehed' (Põlva)
ahjupealsed 'Annikvere küla elanikud' (Haljala)
hapupiimalehkrid 'Pühalepa valla elanikud' (Pühalepa)
harakad 'Hara küla elanikud' (Kuusalu, Koeru)
ehthiidlane 'Suuremõisa valla või Kärdla elanik' (Mustjala, Pühalepa)
heilutajad 'Suurevalla inimeste hüüdnimi Hiiu maal' (Pühalepa)
emased 'Emmaste valla elanikud' (Pühalepa)
ipõkõnõ 'Mõniste inimene' (Urvaste, Rõuge)
kamamulgi 'Helme elanikud' (Helme)
kanepikõsõ 'Kanepi elanikud' (Kanepi)
karilane, karjakas, karjalane 'Karja kihelkonna elanik' (Kihelkonna)

kivijunnakas 'Koonga valla elanik' (Tõstamaa)
mehka 'Mõniste inimene' (Rõuge)
obuhiidlane 'Kassari elanik Hiiumaal' (Emmaste)
pudivatsad 'Puhkova küla elanikud' (Vaivara)
paejunlane 'Mihkli elanik' (Mihkli)
punnjunlane 'Audru elanik' (Mihkli)
ubamulk 'Viljandi elanik' (Helme)
vandiraiujad 'Kihelkonna mehed' (Karja)
vorst 'Haeska küla elanik' (Martna)
võininäd 'Pala valla elanikud' (Kodavere)

6. Eluolu

Keelenäited peegeldavad eluolu, mida naabrite juures tähele pandi. Näiteks:

Kurdla mehed ööti ikka jõuluse õllega sui veel vikatid käiand Pöide; Lelle pool pidi paergu (= 1945) see mood olema, kui varrule ehk pulma lähvad, siis mõni teeb munakooki, mõni tehja saia ja mehed viia liiter viina. Kaius seda moodi enam põle Juuru; Lagedi vald oli selle juures kange kuulus, et kõige rohkem sial tansiti Jüri; Lagedi rahvas tegid tüöd (mihklipäeval), kiskusid koala (kaalikaid), aga Rae rahvas ei teind kedagi, nii suur püha oli Jüri; Ennemast üeldi: soab kõhe aru, et ta on Kärasist. Kärasi tüdrikud on kõrge ristluitega Torma; rööva olli Tarvastun seantse sama ku Olstren või Pastun, aga rätteil olli vahe küll Paistu.

Tähelepanekud puudutasid ka keelt. Nagu murdekeele üleskirjutused osutavad, peeti loomulikuks, et *igess küläss on ise viis ja igel talul on oma taba* (Kuusalu) või et *egän talun esi taar, egän vallan esi kõne* Halliste. Kuid naabrite keelt osati tähele panna ning oma keelepruugiga võrreldes seda iseloomustada. Näiteks:

Mis vanemad Kaberneme inimesed räägivad, on ikke nisukene jönn taga (sõnal). *Kohe saab aru kohe, et on Kaberneme inimene* Kuusalu; [Viru-]Nigula rahvas, *sie on kovera kielega* Vaivara; *muhulased oo nõnna järsu jutuga* Muhu; *meitel oerdi, Aeskas jälle üterdes* (oherdi nimetus) Ridala; *See riakis seda va Võru murakud. Õkva ja prõlla, mis sial olivad, aluskuube ütles pronts ja Laiuse; Olstre ja Tarvastu om kõru, aga Tarvastun olli tõist muudu keelemurre* Paistu; *küll om veidre sii mulgi kiil, ütlevä nänn ja ätt, aga meie ütleme memm ja taat* Nõo.

Eriti hästi jäid meelde muidugi juhud, kui tekkis mingi arusaamatus, kui näiteks mujal tähendas sõna midagi muud kui kodus: *Esimese ilmasõa aeg olin Tartumaal. Peremiis ütles tütrele: tuu võõralle ubinid ka. Mia mõtlesin, et mis ma nende karduladega tegema akkan. Mia ei täädnud, mis sii ubin on Viljandi.*

Lõpetuseks

Eesti vanarahvas on oma naabruskonna inimesi päris hästi silmas pidanud ja tähele pannud. Teiste juures märgati nende välimust, omadusi, kombeid ja ka keelekasutust. Peeti loomulikuks, et iga pool on oma, teistest mõnevõrra erinev. Sellest omast peeti kinni, sest see oli kõige parem ja kõige ilusam: *ia on sie minu kiele murre, sedä ullemb neie oma* Lüganuse; *sii Varbla kiil oo sii kõige puhtam ja selgem iisti kiil* Varbla.

Soovitusi edasilugemiseks

F. Oinas, Naabrid ja naaberrahvad kõnekäändude kõverpeeglis. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund, 1962, lk 61–70.

M.-A. Rimmel, Viru mees viljapulli, Harju mees aganapulli. Piirkondlike suhete kajastumisest eesti rahvapärimuses. – Mäetagused nr 21. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 2003, lk 141–192. Sama Internetis, vt <http://www.folklore.ee/tagused/nr21/remmel.pdf>.

J. Viikberg, Omad ja võõrad murdearhiivi vaatevinklist. – Eestlane ja tema maa. Koostanud ja toimetanud A. Jürgenson. *Scripta ethnologica* 4. Ajaloo Instituut. Tallinn, 2000, lk 186–196.

K e e l e n õ u a n n e

Ettevaatust! Pealkiri!

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Tartu ülikooli magistrant

Paar aastat tagasi oli ajalehest lugeda:

.. lubab [Ilmar] Raag „Viiendat stuudiot”, „Muusika ja elu”, „Pühapäevitajat”, „Prillitoosi”, „Inimeselt inimesele”, „Avatud toimikut” ja „Unetus” jätku. (Postimees 02.08.2002)

Selles lauses on tekkinud suur segadik pealkirjade käänamisega: üks osa on osastavas, teine omastavas käändes, muist hoopis käänamata. Laiendades osastavalist sõna *jätku*, peavad pealkirjad olema omastavas. Kuidas lause korda teha? Mida tuleb pealkirjade käänamisel üldse silmas pidada? Vastakem nendele küsimustele, toetudes aja- ning teabekirjandusest ja Internetist kogutud ainesele. Näitelausestes on vaatlusalune pealkiri kaldkirjas.

Alustuseks ei ole sugugi üleliigne meelde tuletada, et pealkirja tuleb käänata, kui tema asend tekstis seda nõuab.

1963 tõi Voldemar Panso Frederick Loewe'i „*Minu veetlev leedi*” suurepärase lavastusega „Estonias” eesti teatrisse muusikali. (Lauri Vahtre, Eesti kultuuri ajalugu. Lühülevaade. 2. trükk, autori parandustega. Virgela. Tallinn, 2000, lk 170)

PARANDUS: 1963 tõi Voldemar Panso Frederick Loewe'i „*Minu veetleva leedi*” suurepärase lavastusega Estonias eesti teatrisse muusikali.

„*Talv laua all*” lavastas Üllar Saaremäe .. (Virumaa Teataja 05.02.2004)

PARANDUS: „*Talve laua all*” lavastas Üllar Saaremäe ..

Nende lausete parandamisel võib kasutada ka lisandit. Viimane lause kõlab sel juhul järgmiselt:

Näidendi „Talv laua all” lavastas Üllar Saaremäe ..

Allpool olevas näites ei saa lisandit kasutada, selle kordamine teeks stiili kehvaks.

Žürii otsustas välja anda kolm ergutuspreemiat: Urmas Lennukile „*Kadunud kingapood*” eest, Urmas Vadile „*Kadunud kosmos*” ja Jaan Võõramaale „*Mamma*” eest. (Virumaa Teataja 04.10.2003)

PARANDUS: Žürii otsustas välja anda kolm ergutuspreemiat: Urmas Lennukile „*Kadunud kingapoe*”, Urmas Vadile „*Kadunud kosmose*” ja Jaan Võõramaale „*Mamma*” eest.

Kui pealkiri koosneb **rinnastatud komponentidest**, peavad käändelõpu saama kõik rindosad.

Tänaseks on ta [= näitleja Are Uder] teinud kaasa paljudes lavastustes. Uderile endale on südamelähedased Tigu „*Pessis ja Illuusias*” (1982), talumees „*Gulliver ja Gulliveris*” (1987), vana pottsepp „*Saladuslikus tsirkuses*” (1997) ja Ajakeeraja „*Haldjaõös*” .. (Postimees 30.09.2000)

PARANDUS: Uderile endale on südamelähedased .. talumees „*Gulliveris ja Gulliveris*” ..

Niisugune asi tuli meelde, kui lugesin Dahli „*Charlie ja šokolaadivabrikut*”. (Postimehe nädalalisa Arter 22.02.2003)

PARANDUS: Niisugune asi tuli meelde, kui lugesin Dahli „*Charliet ja šokolaadivabrikut*” ~ Dahli teost „*Charlie ja šokolaadivabrik*”.

Lisaks „*Mutt ja autole*” on saada veel kaks videot. (Virumaa Teataja 10.04.2004)

PARANDUS: Lisaks „*Mutile ja autole*” on saada veel kaks videot. (Aga parem on nii: Peale „*Muti ja auto*” on saada veel kaks videot.)

Kui kääname **lausekujulisi pealkirju**, on lisand asendamatu abimees. Muidu muudaksime pealkirja ebaloomulikuks.

Alustatakse Juhan Liivi „*Küll suur on minu isamaaga*” ja Tammsaare „*Poisi ja liblikaga*”. (Õpetajate Leht 10.12.1999)

PARANDUS: Alustatakse Juhan Liivi luuletusega „Küll suur on minu isamaa” ja Tammsaare „Poisi ja liblikaga” (või: .. miniatuuriga „Poiss ja liblik”).

Aga ehk mäletab mõnigi 1970-ndate aastate noor teatrikülastaja nüüdki veel „Tõmbenumbrit” Noorsooteatris, „Ära ole pärdikut” Draamateatris või Nukuteatri lavastust „Küll ma olen ikka hea”. (Keel ja Kirjandus 2000, nr 2)

PARANDUS: Aga ehk mäletab mõnigi 1970. aastate noor teatrisõppija nüüdki veel „Tõmbenumbrit” Noorsooteatris, Draamateatri tükki „Ära ole pärdik” või Nukuteatri lavastust „Küll ma olen ikka hea”.

„Kiire pulm” on jätkuks talvel Ervin Abeli mälestuseks tuuritanud „*Elu nagu Tootsi taskutele*”. (Virumaa Teataja 16.08.2000)

PARANDUS: „Kiire pulm” on jätkuks talvel Ervin Abeli mälestuseks tuuritanud estraadikavale „Elu nagu Tootsi taskud”.

Andrus Vaarik ja Egon Nuter „*Ei või ollas*”. (pildiallkiri, Virumaa Teataja 29.11.2002)

PARANDUS: Andrus Vaarik ja Egon Nuter situatsioonikomöödias „*Ei või olla*”.

Publik vajab „*Laulge kaasat*”. (Postimehe nädalalisa Arter 21.06.2003)

PARANDUS: Publik vajab saadet „*Laulge kaasa*”.

„*Nüüd oled sa Hamleti*” eest peaauhinna saanud ahvenamaalanna [Ulrika Bengts] ütles ise, et oli väga üllatunud, kuuldes festivali võidust. (Postimees 15.07.2003)

PARANDUS: Filmi „*Nüüd oled sa Hamlet*” eest peaauhinna saanud ahvenamaalanna ütles ise, et oli väga üllatunud, kuuldes festivali võidust.

Keskoolile mõeldud antoloogia, mis kuulub ühte komplekti K. Muru „*Noor-Eestist arbujaateni*”, M. Kalda „*Tuglasest Ristikivini*”, L. Epner „*Kitzbergist Raudsepani*”, P. Lias „*Eesti kirjandus XII klassile*”. (raamatu „*Eesti kirjandus tekstides II*” tutvustus, <http://www.apollo.ee>)

PARANDUS: Keskoolile mõeldud antoloogia, mis kuulub ühte komplekti järgmiste kirjandusõpikutega: K. Muru „*Noor-Eestist arbujaateni*”, M. Kalda „*Tuglasest Ristikivini*”, L. Epner „*Kitzbergist Raudsepani*”, P. Lias „*Eesti kirjandus XII klassile*”.

Lisand tuleb käänamisel appi võtta ka siis, kui pealkiri lõppeb kohakäändes oleva sõnaga.

.. kümme aastat hiljem – tullakse Rakvere teatrisse mõnikord ainult Lichtfeldti vaatama. Gretchen „Faustis”, kandvad rollid „Kahekesi kiigel”, „Leskedes” ja „Preili Julie’s”, donna Anna „Don Juanis” ja muidugi legendaarne Pipi. (Eesti Naine 2000, nr 6)

PARANDUS: Gretchen „Faustis”, kandvad rollid näidendites „Kahekesi kiigel”, „Lesed” ja „Preili Julie” ..

Pealtnäha puhtmuusikalises „Kevad südames” võtavad suure osa ekraaniaega ära Reet Kaasiku trimmis tantsutüdrukud. (Postimehe lisa Televisioon 11.–17.06.2001)

PARANDUS: Pealtnäha puhtmuusikalises filmis „Kevad südames” võtavad suure osa ekraaniaega ära Reet Kaasiku trimmis tantsutüdrukud.

„Tähed muusikas” muusikat nagu eriti pole ja tähedki on ammu otsa lõppenud. (SL Õhtuleht 11.01.2003)

PARANDUS: Saates „Tähed muusikas” muusikat nagu eriti pole ja tähedki on ammu otsa lõppenud.

Ott Aardamit nägi Tõnis Kask esimest korda 20. lennu lõputöös „Seitse venda”, kuid siis ta veel teda Jaanusena ei vaadanud. Äratundmine tuli „Nimed marmortahvlit” nähes. (Nädal 24.–30.03.2003)

PARANDUS: Äratundmine tuli filmi „Nimed marmortahvlil” nähes.

Olid ajad, mil mu nädalavahetus kulges „Keskpäevatunni” ja „Olukor-rast riigis” rütmis. (Eesti Päevalehe lisa Laupäev 11.10.2003)

PARANDUS: Olid ajad, kui mu nädalavahetus kulges saadete „Keskpäevatud” ja „Olukor-rast riigis” rütmis.

Veel hiljuti teleuudistes pensionäre hullutanud Enn Eesmaa suutis pühapäeva õhtul „Aeg luubi” saates ise intervjueeritavana rahva jällegi pöördesse ajada. (SL Õhtuleht 23.09.2003)

PARANDUS: Veel hiljuti teleuudistes pensionäre hullutanud Enn Eesmaa suutis pühapäeva õhtul saates „Aeg luubis” ise intervjueeritavana rahva jällegi pöördesse ajada.

Alguses jäi parandamata üks Postimehe lause. Lugegem seda veel kord:

.. lubab [Ilmar] Raag „Viiendat stuudiot”, „Muusika ja elu”, „Pühapäevitajat”, „Prillitoosi”, „Inimeselt inimesele”, „Avatud toimikut” ja „Unetus” jätku.

Näib, et siin on hädavajalik kasutada lisandit: pealkiri „Inimeselt inimesele” ei jäta teist ümbersõnastamise võimalust. Nüüd parandagem.

.. lubab Raag saatesarjade „Viies stuudio”, „Muusika ja elu”, „Pühapäevitaja”, „Prillitoos”, „Inimeselt inimesele”, „Avatud toimik” ja „Uetus” jätku.

Vabadus pealkirju omatahtsi käämata jäägu kõnekeelde, mille üks tunnusjooni on kiirustamine, võib-olla ka soov kergemalt hakkama saada. Kirjalikus tekstis tuleb väljenduda, vältides moonutamist.

Mõnda uut

Tiina Paet

eesti keele instituudi assistent

Suht ja suhtkoht

Eesti keeles on hakanud levima uued sõnad *suht* ja *suhtkoht* ~ *suhtkoht*. Kes kasutab, saab arvatavasti aru, kes ei kasuta, ilmselt ei saa.

Argikeelse kasutuse kohta leiab Interneti jututubadest, ajalehtede võrguväljaannete lugejakommentaaridest jm rohkesti näiteid:

Maarahvaliit on **suht** stabiilne ..
Rock on nagu **suht** silmnähtavalt parem kui Nybit ..
.. olin **suht** Reformierakonna fänn ..
.. pereelu on meil **suht-koht** rahulik.
Mul koer sõidab **suht-koht** tihti autoga.
Hinnad on **suht-koht** samad.
.. õhtuks oli kontsentreerumisvõime **suhtkoht** kadunud ..
.. ma olen **suhtkoht** kena välimusega ..

Need sõnad ei levi üksnes kõnekeeles, vaid tungivad üha enam kirja-keelde. Juba on neid märgata trükisõnaski ja nende kasutajaskond on lai. Eesti keele instituudi keelenõuandest on küsitud, mida *suht* ja *suhtkoht* ~ *suht-koht* õieti tähendavad ja kust tulevad.

Mõlemad sõnad leiame nii soome keele sõnaraamatust „Suomen kielen perussanakirja” (3. osa. Helsinki, 1994) kui ka „Soome-eesti suursõnaraamatust” (2. osa. Tallinn-Helsingi, 2003). „Suomen kielen perussanakirja” märgendab sõnad *suht* ja *suhtkoht* argikeelseks ja annab seletuseks *suhteliselt, üsna, õige, päris*. Selle sõnaraamatu järgi on soome keeles võimalik *suhtkoht* ka lahku kirjutada.

„Eesti-soome suursõnaraamat” viitab märksõna *suhtkoht* juurest vaatama sõna *suhteline* ja annab eesti vasteteks *päris, üsna, üpris*, märgendades sõna samuti argikeelseks. Enam-vähem sama ütleb „Eesti-

soome suursõnaraamat” sõna *suht* kohta – viitab sõnale *suhteline*, eesti vasteteks annab *päris* ja *üsna*.

Kätlin Vainola ja Lemmit Kaplinski koostatud „Eesti slängi sõnaraamatus” (Aule kirjastus, 2003) on olemas nii märksõna *suht* kui ka *suht-koht* (koos rööbikuga *suhtkoht*). Mõlema stiilikuuluvuseks on märgitud argikeel, sõnaliigiks antud määrsõna ja seletuseks esimesel *suhteliselt* ja teisel *suhteliselt; päris, üsna*. Päritolukeeleks on mõlemal juhul näidatud soome keel ning eesti keeles laiemalt kasutusele tuleku ajaks märgitud sõnal *suht* 1990. või varasemad aastad ja sõnal *suht-koht* 1990. või hilisemad aastad.

Sõnaga *suht* tekib ka õigekirjaprobleem, nimelt kas kirjutada ta järgneva sõnaga kokku või sellest lahku. Tegelikus keeletarvituses kirjutatakse *suht* järgnevast sõnast enamasti lahku: *suht kahtlane, suht kesine, suht mõttetu, suht pikk lause, suht tavaline, suht tüütu tegevus, säärelihased on suht valusad, suht haige film, suht kaheldava väärtusega, suht jama, suht kiiresti, suht tihti, suht põlenud nahk*.

„Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999” järgi saab sõna *suht*- järgneva sõnaga ainult kokku kirjutada: tähenduses ’suhteline, relatiivne, relatiiv-’ näiteks *suhtaadress* (informaatika termin), *suhtarv, suhtosa* ja tähenduses ’üsna’ näiteks argikeelsed *suhttobe, suhtäpu*. Praegust kasutust ja allkeele konteksti arvestades oleks vahest parem argikeelne *suht* alati lahku kirjutada.

Nii *suht* kui ka *suht-koht* ~ *suhtkoht* on meil tegelikult saanud parasiitsõnadeks, mille kasutust tuleks vähemalt kirjakeeles võimaluse korral vältida. Meil on oma keeles samade mõistete jaoks head sõnad olemas, seetõttu pole põhjust uusi sõnu laenata. Ja teiseks – ainult üht sõna kasutades ja teised kõrvale jättes vaesestame oma väljendust.

Näiteid kirjakeelest koos asendamisvõimalustega:

Õösel aeg-ajalt korraldati pioneeride valvsuse kontrollimiseks mingeid segasevõitu häireid ning vahel kedagi pasteeriti (**suht-koht** ebaseadlik, kui sind ennast) ja hambapasta nimi oli Pomoriin. (Postimees 13.03.2004) – **päris, üsna, üpris, võrdlemisi**

„Västrikuga vaatasin, et koomikuid on tänavu vähem, kõik on **suhtkoht** tegijad,” avaldab Kuusk võistluse tasemele tunnustust. (Postimees 17.08.2000) – **peaaegu, enam-vähem**

Mul on mõni sõber, kellel on **suht-koht** suur summa pangaarvel raha, ja mitte Eestis, ja ta tunneb end **suht-koht** kehvasti, sest tal puuduvad ideed, kuidas seda raha kasvatada. (Postimehe nädalalisa Arter 30.05.2003) – päris, üsna, üpris; võrdlemisi, suhteliselt

ETV diktor .. Helene Tedre .. ja režissöör Sten Lukas kommenteerivad Türgi lauljanna jalgu. Tedre arvab, et košmaarselt ilusad. Lukas ütleb, et pikad küll, aga **suht-koht** vormitud. (Postimees 10.05.1997) – üsna, kaunis

Kui inimesed toovad sellise telefoni remonti, siis paljud neist on **suht-koht** nõrdinud ja ütlevad, et telefon pole vees ega vannitoas olnud ega saa aru, kuidas telefon niiskust sai. (Postimees 17.08.2001) – päris, üsna, üpris

Ülemise korruse väike valgusküllane lastetuba meenutab kena, ent **suht** ebaoriginaalset suvehotelli. (Eesti Päevaleht 16.08.2003) – üsna, üpris

Mis on ATV ja kuidas seda eesti keeles nimetada?

Vaatame kõigepealt näiteid:

Visnapuu sõnul on keskkonnainspektorid viimasel ajal teisigi sõidukeid saanud. Detsembri lõpus saadi juurde üks ATV ja kaks Suzuki maastikuauto. (Võrumaa Teataja 08.01.2004)

„Nüüd on ju palju paremaid looduses liikumise sõidukeid, ilmselt ostame talle ATV,“ lubas Vitsut. ATV on neljarattaline maastikumootorratas. (Postimees 15.04.2003)

Ingliskeelne lühend ATV tuleb sõnadest *all terrain vehicle* (sõna-sõnalt: iga maastiku sõiduk) ja tähistab kolme- või neljarattalist sõidukit, mis tuleb toime raskesti läbitaval maastikul – kõrbeliival, metsas ja soos. Samuti saab talle külge haakida nt põllutööriistu, lumesahka või muruniidukit. Eestis kasutatakse seda sõidukit ka lõbusõitudeks. Internetis kuulutavad kümned turismifirmad, et korraldavad Eestimaa kaunis looduses ATV-safareid. Peale ATV on kõne all olevat sõiduriista nimetatud ka *kõikjalsõitjaks*, *minitraktoriks*, *motomaasturiks*, *maastikumootorrattaks* ja isegi *kulguriks*. (Samuti on silma jäänud *track*, *tracker*, *ranna-buggy*.)

Soome keeles on see sõiduriist saanud nimeks *mönkijä*, mis tuleb verbist *mönkiä* 'komberdada, ukerdada, roomata' („Suomen kielen perussanakirja”. 2. osa. Helsinki, 1992). Selle sõna eesti vasteks on „Soome-eesti suursõnaraamat” (Tallinn-Helsingi, 2003) andnud *maastikumootorratas*.

Et see sõiduk on meilgi juba üsna tavaliseks saanud, on inglise lühendi ATV kõrvale vaja ka eestikeelset nimetust. Tiiu Erelt ja Heido Ots on pakkunud võõrlühendi ATV vasteks liitsõna **maastikukulgur** (telefoniarutelu veebruaris 2004). Põhisõna näitab siin liikumisviisi, täiendsõna aga kasutuskohta.

Sõna *kulgur* on tuletanud Henno Meriste (vt Tiiu Erelt, Rein Kull, Henno Meriste „Uudis- ja unarsõnu”. Tallinn, 1985) ja see pärineb 17. novembrist 1970, kui Kuule toimetati iseliikuv kuuaparaat (vene *луноход*) ning tekkis vajadus selle sõna järele eesti keeles. „Eesti keele sõnaraamat OS 1999” annab kulguri tähenduseks *liikuraparaat* ja liitsõnanäideteks teiste hulgas: *kuukulgur*, *sookulgur*. Kui kuukulgur liigub kuul ja sookulgur soos, siis maastikukulgur igasugusel maastikul (võrdle *maastikuauto*).

Kes kasutab aga suurtähtlühendit ATV, peab meeles pidama, et suurtähtlühend kirjutatakse järgneva sõnaga kokku, nagu näiteks *ATV-matk* (ja mitte *safari*, mis on õieti jahi- või uurimisretk Aafrika sise-maale):

Elmisel aastal käisin lastega ATV-matkal, sõitsime 350 km .. (Postimees 31.05.2003)

Spaa

Endiste sanatooriumide asemele on Eestis tulnud spaad – nüüdisaegsed rohkete ravi- ja puhkevõimalustega asutused. Spaasid on Eestis juba kümneid. Keelenõuandelt on küsitud, kas sõna *spaa* võib kasutada, kuidas seda õigesti kirjutada ja käänata. Samuti on küsitud selle sõna päritolu kohta.

Sõna kirjapildis valitseb üsna suur segadus: on kirjutatud väike-täheliselt *spa*, esisuurtähega *Spa*, suurtähtlühendina *SPA*, järgneva sõnaga kokku ja ka sellest lahku: *spahotell* ja *spa hotell*. On ka kahe *a*-ga variant *spaa*.

Sõnal *spaa* on õigupoolest kaks võimalikku etümoloogiat. Esimese ja tõenäolisema kohaselt on ta tulnud Belgias Liège'i provintsis

asuva koha Spa nimest. See Spa sai tuntuks vesiravilana ja seda juba ammusest ajast. Inglise sõnaraamatud registreerivad *spa* kasutust aastast 1610. Websteri sõnaraamat (Massachusetts, 1993) annab sõna *spa* tähenduseks: 1a) mineraalveeallikas, 1b) mineraalveeallikaga kuurort, 2) moodne kuurort või hotell. Sama etümoloogiat kinnitab ka näiteks kohanimede käsiraamat „Handbuch der geographischen Namen. Ihre Herkunft, Entwicklung und Bedeutung” (Wiesbaden, 2003).

Teise võimaliku etümoloogia on Postimehes esitanud Valner Valme. Tema arvamusel kohaselt pärineb lühend SPA ladinakeelsetest sõnadest *sanus per aquam* ja tähendab ’tervis vee kaudu’ (Postimehe nädalalisa Arter 01.06.2002). Valner Valme on oma artiklis toetunud Internetis leiduvale infole (vt <http://www.discoverspas.com/spaarticles/spaevolution.shtml>).

Nii või teisiti sobib sõna eesti keeles mugandada. Seega võime kirjutada püstkirjas ja eestipäraselt kahe *a*-ga *spaa* ning käänata nagu sõna *koi*: *spaa* : *spaa* : *spaad* : *spaasse*; *spaad* : *spaa*de : *spaa*sid : *spaa*desse jne.

Liitsõna *spaa*hotell tähistab (vesi)ravivõimalustega majutuskohata: *Rüütli spaa*hotell, *Mere spaa*hotell, *spaa*hotell Saaremaa Valsis jne. Vale pole ka suurtähtlühendi SPA kasutus nimes, nt *SPA Tervis*. Sõna *spaa* võib esineda ka üksi, ilma sõnata *hotell*, nt *Laulasmaa spaa*.

Nagu *spaa*hotell võib kokku kirjutada ka *spaa*puhkus, *spaa*päev, *spaa*kuur, *spaa*mõnud, *päevaspaa* jt. *Spaa*-tüüpi *hotell* on aga lihtsalt *spaa*hotell.

Keel koolis

Värv täsinimese keelemaailma

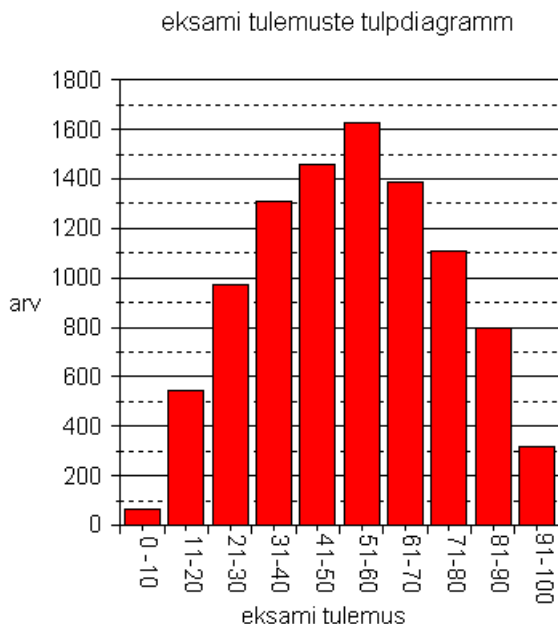
Krista Kerge

Tallinna pedagoogikaülikooli üld- ja rakenduskeeleteaduse dotsent

Emakeeletunnid tunduvad mõnelegi mõttetud. Mida lähemale kooli lõpp, seda tähtsamaks muutub koolitöös kirjand. Harjutatakse ja harjutatakse, kuni tekib kramp, et kuskil käib *ja* ees koma, ning hakatakse seda esimest korda elus kõikjale panema. Riigikirjand ei suju: kooli aastahinde kahemeestest saavad pooled ka riigikirjandi eest kahe ja ülejäänud kirjutavad tavamõistes kolme peale. Kolmemeestest kergitab kirjandihinne vaid 16% enesetunnet. Neljalistest kirjutab kolmandik hoopis alla rahuldava taseme (alla 51 punkti) ja n-ö viie peale umbes 3%. Kas pole liiga suured käärid?

Korrelatsioon kooli aastahindega on 0,55, st nigelavõitu. Statistika lugeja ei tea, kas võrdlusel pannakse rahuldav riigieksameil kehtiva alampiiri (21 punkti) juurde või koolitöös kehtiva 50% tulemuse juurde. Pilt ei erine aga suurt muude ainete omast, kus vastavus kõigub 0,55 ja 0,63 vahel.¹ Kahjuks ei näi riik sugugi küsivat, mida statistikaga peale hakata. Rühmade (soo, kooli asukoha või suuruse jm) kaupa riigieksami ja koolihinde vastavust ei arvutata, olemasoleva statistika avaliku selge mõtte ja tõlgenduse asemel leiab riikliku eksami ja kvalifikatsioonikeskuse koduleheküljelt statistiku slängis kommentaare, puha hiina keel. Ülevaadet ei anna ka analüüsiraamat.²

Riigikirjandi järgi otsustades kirjutab ranges mõttes rahuldavalt umbes 55% noori (neil on üle 50% maksimaalsest punktisummast). Tulemuste jaotus 100 punkti skaala piires oli 2003. aastal järgmine:

Joonis 1. Eestikeelse riigikirjandi tulemuste jaotus 2003³

Kirjand on lõpptulemus, värv iseseisva tee algul. Siit edasi ei õpita emakeelt, vaid eriala ja ametit. Kirjutajale on kirjanditulemus seega kiitus või solvang – temal ei ole sellest enam midagi õppida. Noorte tulemustest peaksid õppima hoopis nende õpetajad ja eksamineerijad, kelle asi on emakeelt funktsionaalselt kasutama õpetada või osata selle õpetuse tulemust standardset, adekvaatselt ja objektiivselt mõõta.

Emakeele gümnaasiumiõppe rakenduseesmärgid

Noorel inimesel on väga raske aimata, mis teda pärast keskkooli ootab. Olgu sihiks akadeemiline või rakenduskõrgharidus, keerukast abstraktsest tekstist kõrgkoolis ei pääse. Seda tuleb lugeda sadu ja ehk mõnel alal tuhandeid lehekülgi. Loenguid tuleb osata täpselt kuulata, nende aine läbi ja selgeks mõelda. Suure osa üle loetust ja kuuldust peab suutma häälekalt aru pidada ja vaielda. Sadu lehekülgi tuleb endal kirja panna, osates oma eesmäärke sõnastada, seisukohti ja tulemusi võõrski keeles loetuga või külalislektori loengus kuulduga põimi-

da, mitut eri arvamust ühendada ja vastandada, kinnitada või kummutada. Kõike seda peaks tegema kord argumenteerides, kord kirjeldades, näiteid tuues või seletades. Teadmised arenevadki ainult dialoogis, omaenese ja teiste, oma rahva ja teiste hoiakuid-mõtteid kõrvutades ja sümbioosi otsides, näiteid ja vastunäiteid leides, õppides ja kaheldes – ikka kellegi tekstide toel.

Tööl ootab keelemaailm, kus edukas karjäär töötab tarvet enam kui veerandi ajast teisi tähelepanelikult kuulata. Enam-vähem võrdsel määral aega võtab enese suuliselt selgekstegemine, tarve teabe-, aime- ja ametitekste lugeda ning asutuse nimel või sees kirjutada.⁴ Keele osatähtsus töösuhtluses kasvab kiiresti ning kuulamis- ja väljendusoskus on juba töö saamise sage põhieeldus.

Riigiametis ootab tihti kombinatsioon, mida inimene veel ülikooliski ette kujutada ei oska. Erialalt toidukeemik, tegutseb ta näiteks sotsiaalministeeriumi sfääris. Seal peab ta toime tulema riigi avaliku esindaja rollis, inimesi juhtides ning seadusi jm juriidiliselt kaalukaid tekste nõnda koostades, et need Euroopa õigustikku arvesse võtaksid. Mitmes Euroopa keeles lugeda tähendab ühtlasi keerukast ja paiguti erialakaugest ainest emakeeles mõelda ning arusaadavalt, täpselt ja piisava nüansirikkusega rääkida või kirjutada. Oma teadmisi tuleb ette kanda ja rakendada, teiste omi mõista ja arvestada.

Kõigeks selleks püüab õppekava inimest ette valmistada. Lisaks õpetab emakeeletund keelt kui teadusliku tunnetuse objekti, ehkki asjakohased gümnaasiumikursused on napid ega ole kõiges ehk ka parimad võimalikud.

Kas kirjand või osaoskuste eksam?

Kas kirjand on värav ülal napilt kirjeldatud koolijärgsesse maailma? Žanri poolest on kirjandile lähim esseistika, ja see tekstiliik on subjektiivsete arvamuste väljendamise vahend, millelt eeldatakse terast pilku, vahedat sulge ja vaimukustki. Teksti mõõdetavatelt tunnustelt on eestikeelne esse teaduse ja ilukirjanduse vahevorm,⁵ seega argumenteeriv ja informatiivne⁶ tekst. Ta ei nõua tingimata väidete tõestamist faktiandmetega ega arvudes mõõdetavaid tulemusi. Sarnaselt teadusega nõuab see ometi oskust näha ja analüüsida probleeme, püstitada hüpoteese, mida siis kummutada või põhjendada. Tekstilt oodatakse ilukirjanduse kombel uudset vaatenurka, isikupärast keelt, ootama-

tuid seoseid, mõttemänge ja ehk sõnamängegi. See ei ole eesmärk, milleni igaüks saaks jõuda või peakski püüdlema.

Andelaadide teooria (*multiintelligence theory*)⁷ järgi domineerib igal inimesel eri liiki andelaad, mida kokku on esialgsel arvamusel üheksa. Kellel on ülekaalukas verbaalne anne, kellel sisetunnetuse, suhtluse, liikumise anne, eriline loodustaju või loogika. Eraldi tuuakse esile näiteks eksistentsikeskne andelaad, mille tugevus aitab mõtestada elu olemust ja jätkuvust. Verbaalne andelaad võib olla tagaplaanil või puududa, ja seda tähtsam on kooli roll: emakeel on igasuguse õppimise alus ja eesmärk, milline ka inimene oleks.

Kooli asi on keelekasutusolukordade õiget gammat ette näha ja noort eriti siis õpetada, kui annet on vähe. Essevorm on aga asi, mida eesmärgiks seada ei saa, vähemalt ilma nõuete ja teemade üle tõsiselt diskuteerimata. On teemasid, mille esseistlik käsitlus nõuaks kahe tugeva andelaadi kombinatsiooni. Kidakeelne võtab riigieksami teema, ütleb kahe lausega, mis ta asjast arvab, ja argumenteerib oma seisukoha kolme fraasiga, millest ta lauset ei pea õigeks moodustada, ning vahest kinnitab oma seisukohta ka mõne kohaliku kuninga või maailmanime tsitaadiga. Funktsionaalne tulemus on väga hea, aga see ei ole kirjand.

Ehk siis kaaluda emakeele osaoskuste testi, nagu seda praegu teeb haridus- ja teadusministeerium oma eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse kaudu? Ülikooli lingvistikaõppejõud, nagu siinkirjutaja on, näeb ennekõike neid noori inimesi, kelle kirjanditulemus on maksimumi lähedal. Ometi võib selles seltskonnas enam kui pooltel täheldada oskamatust asjalikult kirjutada. Ka üle ülikooli suulist ja kirjalikku väljendusoskust õpetades võib tõdeda sama: sissesaanu pidi kirjandi võrdlemisi hästi kirjutama, ei valda aga mingeid vähem subjektiivseid stiile, argumentatsiooni, tarbežanreid ega lugemisviise. Ta kirjutab oma vahvad mõtted ritta mõttevoolu järjekorras ning liigendab teksti reavahetusklahvi tihti ja juhuslikult vajutades.

Peale selle, et osaoskuste eksam annab ülevaate kogu kooliaja standardse emakeeleõppe tulemustest, on teda võimalik ka kirjandist märksa objektiivsemalt hinnata. Kirjand kui omaette õpieesmärk jääks pisut tagaplaanile, temaga saaks tegelda normaalses proportsioonis kui žanriga, mis komplekselt kontrollib riigi ainekavaeesmärkide teatud osa täitmist. Seesuguse arvamuse loo kirjutamine saab olla ainult üks paljudest tekstiliikidest ja -laadidest, millest igaüks vajab õpetaja

tähelepanu. Kõigi asjalike tekstide puhul on tähtis komponeerimise oskus, illustreerimise määr, alustekstide arvestamise määr, neile viitamise laad jne. Nõnda poleks nagu vähimat põhjust ametliku seisukohaga vaielda. Siiski ...

Kirjandi poolt

Kui midagi kultuuris juurdunud eitada, siis vajab see sügavat ja igakülgselt läbimõtlemist alati, seda enam aga praegu, kus oleme kultuurišokist vaevu toibumas ja uue ees. Vabaturumajandus ja õigusriik löid parimat kaasa tuues paraku meie kultuuri püsiva väärtusega fenomenidesse mõra, Euroopa Liit ähvardab uute destruktoritega. Tava võib osutada tähtsamaks, kui julgeme arvata.

Esiteks ei saa riigikirjandite hindamine olla kaugeltki nii subjektiivne, kui see esmapilgul paistab, sest selle tekstiliigi ja tema õpetamise viisi üle on aastakümneid (ja mõneti ligi sada aastat) aru peetud. Objektiivne on ta selles mõttes, et just oma õpetaja võib noorelt inimeselt võtta usu endasse, oma mõtteviisi ja väljenduslaadi, või siis kergitada enesehinnangu ebaadekvaatselt kõrgeks. Riigi käest saab kahe täpsemini koolitatud inimese arvamuse, vajaduse korral kolmandagi. See on üsna ilmselt objektiivsem kui üks ja ainus õpetajahinne. Karta ei ole siis kuigivõrd vaja. Pigem on vaja kirjandi olemuse, nõuete, liikide üle aru pidada, õpetada hindajaid, hinnata hindaja taset eksperdi omaga võrreldes⁸ jms. Ametliku seisukohaga, et hindajaist peaks kolmandik olema ülikoolidest⁹, ei saa seejuures nõustuda, sest sel määral vabu õppejõude ei ole meil siinmail ja kevadisel ajal kuskilt võtta, liiati küsigem, mil määral on seal üldse leida kirjandi hindajana asjatundlikke.

Teiseks tuleb mõelda sootuks muule, ja see on meie kultuuri jätkuvus, meie keelsus kui järjepidevus. Selleks et kirjakeel püsiks ja kannaks kultuuri, aga ka seoks elavaid põlvkondi pidevalt, peab ta optimaalsel määral säilima ja muutuma. Ühisosa nõuab ka ühist lugemust, ühtviisi kõigile tähtsaid tekste, tõlgenduskultuuri olemasolu ja elavust jpm, mis peaks muutuma omaette avaliku arutelu aineks. (Juhin selle ülitähtsa teema juures tähelepanu Rein Veidemanni sõnavõttudele.¹⁰)

Kirjandi kaotamine on allkirjutanu arvates viimane piisk karikas: ilukirjanduse lugemine ei ole loomulik vaimutegevus ka neil koolinoortel, kelle vaimne võimekus kahtlemata lubaks raamatuilmas orien-

teeruda. Kirjandite ilukirjanduspõhised teemad on omal kombel kindlam baas kui vabad, ja nii ajendab just kirjand mõnigi kord süüvima raamatusse, mida muidu kätte ei võeta. Ja kui üks Juku jätabki tähtsa raamatu lugemata, sunnib kirjandiks valmistumine klassis teda ometi kaasa mõtlema, kuulama, olgu või pisiblufi käsiraamatu kombel omi seisukohti leidma, või ehk ... mõnd näitkohta ka lugema. Mõni asendab raamatu filmiga või vaatab lugemistükki teatris, ometi on seegi kultuur.

Keel ei saa olla separaatne õpiobjekt, tekstid ja nende tõlgendus, tekstid kui eeskuju – kõik see on tema loomulikke osi. Kirjand mõõdab ühtaegu lugemis- ja tõlgendusoskust ning keeleoskuse funktsionaalsuse üht külge omal vägagi nõudlikul moel. Ta on õigupoolest tõesti omal kombel pigem küpsustest kui eesti keele igakülgse oskuse näitaja. Mõtteinete pakub nii küpsuse saavutamine kui ka inimese eneseväarikaks isiksuseks kasvatamine, ja emakeel on just oma kirjandis kohtuvate külgedega seejuures keskseid aineid.

Kus on siis väljapääs?

Ehk on kõige mõistlikum säilitada kirjand ja lubada selle asemel valida eesti keele riigieksamiks osaoskuste testi. Hundid söönud ja lamabad terved. Domineeriva kunsti- ja eksistentsitajuga noored valivad kirjandi, organiseerija tüüp mõtleb järele, kinesteetiliselt andekas ja verbaalse ande vähesuse all kannatav matemaatiliselt laadi andega noor valivad testi. Kuivõrd keel on ajalooliselt naiste atribuut, siis ei ole võimatu, et meessugu pisut tihemini osaoskuste testi eelistab.

Tuleb aga hoiatada selle eest, mida näitab eesti keele kui teise keele testimise kogemus: riik peab ise olema enne valmis, kui ta teisi mõõdta hakkab. Eksamikeskuses peab olema testimise asjatundja ja emakeeleoskuse komponentide testimise asjatundja; statistik, kes tulemusi oskab testiüksuste ja sooritajarühmade kaupa analüüsida, ja aineekspert, kes oskab statistikat nõutada ja lugeda; eksperthindajad, kes suudavad teistele hindamispõhimõtteid igakülgsest kirja panna ja kommenteerida ning kellega võrreldes läbitud katsehinnete skaala lubab tegelikke hindajaid valida jne.

Enamikule lootelust tuleb aga mõelda sõltumata sellest, kas eesti kooli eesti keele riigieksam muutub või ei. Aasta-kahega ei ole me ei asjalikuks kirjandihindamiseks ega eksamitüübi muutusteks valmis.

Seni aga võib nii emakeele õpetaja, õpiku koostaja kui ka iga noor inimene ise mõelda, kuidas motiveerida keeleoskajaks pürgijat, kui nõudlikku kirjakeelt on vaja ettekujutamatus akadeemilises õpi-astmes ja imekaugele jäävas tööelus. Kuidas neid asju ühendada? Kirjandiks valmistumise etapid on vaimurikkad, asjalik tööelu kipub tekstide laadilt olema suisa nüri. Järelikult tuleb leida mingeid nippe. Tuleb mõelda, kuidas inimese võime asjalikult lugeda, täpselt ja empaa-tiliselt kuulata, kaasa mõelda, arutleda ja kirjutada ei tuleks kätte iga- vuses ega jääks ka tulemata.

Lapsepärestame ja lapsepärestame kooli õpivara, siis aga imesta- me, et ülikooli jõuavad infantiilid, kes tera sõkaldest ei erista, vaid kõik ära nokivad, imestades hinde üle, mis nende seedimisvõime nõr- kuse esile toob. Ehk peaks kogu oma kasvatusorientatsiooni muutma nii, et tõstaksime 12-aastase mingilgi määral lugupidavalt täiskasvanu kõrvale? Ehk oleks viimane aeg panna asjaliku keelesuhtluse õpeta- mise koormus kõigi osaoskuste teadliku arendamise huvides enam muude ainete õpikute ning õpetajate peale? Allakirjutanu ootab meel- sasti kõiki reaktsioone ja arvamusi aadressil *kristake@tpu.ee*.

-
- ¹ Gümnaasiumi riigieksamite statistika 2003. Riiklik Eksami- ja Kvalifikat- sioonikeskus <http://www.ekk.edu.ee/statistika/index.html>. 30.03.2004.
 - ² Eesti keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostanud M. Hennoste. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.
 - ³ Allikas: Gümnaasiumi riigieksamite statistika 2003...
 - ⁴ **Ronald A. Adler, Jeanne Marquardt Elmhurst**, *Communicating at Work: Principles and Practices for Business and Professions*. Europe: McGraw- Hill Education, 2002.
 - ⁵ Seda Jaan Unduski esseistlikus laadis esitatud oletust kinnitab Heidi Meie- ri uurimus; vt: *Essee allkeelte võrdluses*. – *Tekstid ja taustad II*. *Tekstiana- lüüsi vaatepunkte*. Toimetanud R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppe- tooli toimetised 26. Tartu, 2003, lk 116–135.
 - ⁶ Informatiivsuse all ei mõelda siinkohal uute teadmiste andmist, vaid teks- ti, mis lugejale midagi mõtlemapanevat ütleb, midagi uutmoodi näeb vms.
 - ⁷ **Howard Gardner**, *Frames of mind: The theory on multiple intelligences*. 2nd edition. Fontana Press. London, 1993. Ülevaade teooriast on saada- val aadressilt: <http://rsoeweb2.usc.edu/TE/Files/CTSE>. 31.03.2004.
 - ⁸ Osutan siin Hille Pajupuu ettekandele „Kuidas hinnata hindajaid”. 3. ra- kenduslingvistika konverents. 25.-26. märts 2004. Teesid. TPÜ, EKI; vt

<http://www.eki.ee/teesid.pdf>. 31.03.2004. Vt ka H. Pajupuu artiklit „Kas eksamihinded on õiglased?” samas Oma Keeles.

⁹ Eesti keel. Riigieksam 2003...

¹⁰ **Rein Veidemann**, Tõlgendusvõime(kus) kui kultuuritegur. – Keel ja Kirjandus 2003, nr 10, lk 777–778. Vt ka <http://www.lc.ee/foorum/lc/eurodebatt/reinveidemann3.html>. 31.03.2004.

Kas eksamihinded on õiglased?

Hille Pajupuu

eesti keele instituudi teadussekretär

Igal kevadel teevad tuhanded noored riigieksameid. Küllap juhtub nende eksamite hulka ka mõni keeleksam, kirjandist rääkimata. Võrreldes paljude muude eksamitega on keeleeksamitel see eripära, et peale objektiivselt (võtme järgi) hinnatavate osade on neis ka subjektiivselt hinnatavad osad: kirjutamine ja rääkimine. Neid osi hindavad detailse juhendi alusel kaks teineteisest sõltumatut hindajat. Kui kahe hindaja hinded erinevad märgatavalt, hindab töö üle veel kolmaski¹.

Kindlasti õnnestub nii viisi subjektiivsust vähendada, kuid kas see on piisav, et tagada igale eksaminandile õiglane hinne?

Haridusministri määruse järgi on ette nähtud uurida hindamise reliaablust (hindamise reliaablus ehk usaldusväärus näitab, kui võrd võime olla kindlad, et hindaja pandud hinded annavad testitavatest oskustest õige pildi) ja kvaliteeti². Määruses on ka öeldud, kuidas seda teha: arvutada tuleb esimese ja teise hindaja hinnete korrelatsioon ning iga hindaja pandud hinnete keskmine ning standardhälve. Korrelatsioon näitab, kas hindajapaar on saanud ühtemoodi aru sellest, kes on tugev keeleoskaja ja kes nõrk. Kui korrelatsioon jääb alla 0,8, siis ühtset arusaama hindajatel selles pole³. Hindaja pandud hinnete keskmise ning standardhälbe järgi näeb, kuidas hindaja hindamiskaalat kasutab. Kui keskmine hinne tuleb kõrge, siis on tegemist leebe hindajaga, kui madal, siis range hindajaga. Standardhälve näitab seda, mis hindeid hindaja kõige rohkem paneb. Väikse standardhälbega hindajad kasutavad hinde skaalat väga kitsalt, nii et võib tekkida küsimus, kas hindaja oskab skaalat üldse õigesti interpreteerida.

Et tagada õiglast hindamist, peaks hindajaanalüüs olema hindamisprotsessi osa. Võimalikud hindamisvead tuleks parandada enne, kui hinne eksaminandile teatatakse. Haridusministri määruse järgi kuulub hindajaanalüüs aga eksamijärgsesse aega. Selle tulemused peaksid teatavaks saama eksami tegemise aasta 1. detsembriks ilmuvates riigieksamitööde kogumikes, seega siis, kui eksaminandid on riigiek-

samitööde tulemuste põhjal juba ülikoolidesse valitud või halvema õnne korral nende ukse taha jäänud.

Riigieksamitööde kogumikud on väga huvitavad raamatud ja annavad olulist infot toimunud eksamite kohta, korralikku hindaja-analüüsi nendest aga ei leia⁴. Kui kirjutamisosa puhul saame teada, et seda hindab sõltumatult kaks hindajat, ja kahe hindaja liiga suure hinde erinevuse korral kolmaski, siis teise subjektiivselt hinnatava osa, rääkimise puhul selles enam nii kindel olla ei saa: inglise, saksa, prantsuse ja vene keele eksami suulist osa näib hindavat vaid üks hindaja.

Hindajate tööst räägitakse kogumikes vaid põgusalt. Näiteks heidetakse vene keele riigieksami suulise osa hindajatele ette seda, et nende pandud kõrged hinded ei lähe kokku õpilaste kirjalike tööde tulemustega – ühtviisi häid hindeid saavad rääkimisosa eest nii tugevad kui ka nõrgad keeleoskajad. Vene õppekeelega kooli eesti keele riigieksami hindajaid süüdistatakse nõrkade õpilaste suulise osa mitmepallises ülehindamises ning hindamisjuhendi eiramises. Inglise keele riigieksami kogumikus väidetakse, et kirjutamisosa hindamine on usaldusväärne. Väide tugineb sellele, et hindamises osalevad vastava väljaõppe saanud õpetajad, mitte aga hindajaanalüüsile. Ka riigieksamikirjandi hindamist peetakse usaldusväärseks, kuigi hindajaanalüüs puudub sealtki.

Kogumikes peetakse positiivseks, et kolmandale hindamisele on läinud väga vähe töid (eesti keel vene koolis 1,5%, eesti keel (kirjand) 2,55% töödest), mis justkui näitaks hindajate töö ühtsust ja head kvaliteeti⁵. Hindamise ühtsust see kindlasti näitabki, ent mitte kvaliteeti. Näiteks ei lähe kolmandale hindamisele töö, mida on hinnanud kaks leebet hindajat: punktivahet ei pruugigi olla, ent eksaminand saab põhjendamatult kõrge hinde. Samuti ei lähe kolmandale hindamisele töö, mida hindavad kaks ranget hindajat, sel juhul saab eksaminand põhjendamatult madala hinde. Mõlemal juhul võib öelda, et hindamine pole adekvaatne ega peegelda eksaminandi tegelikke oskusi. Hinnete erinevuse korral tehtav kolmas hindamine ei pruugi samuti hinnet õiglasemaks muuta juhul, kui me ei tea, kuidas kolmas hindaja hindab, kas adekvaatselt, rangelt või leebelt. Eksamitulemus ei tohi aga sõltuda hindajast, vaid peab kajastama eksaminandi tegelikku keeleoskust ning tegema selle võrreldavaks teiste eksaminandide keeleoskusega.

Keeleeksamil (v.a kirjand) on 5 osa, iga osa eest on võimalik saada kuni 20 punkti, seejuures 60 punkti annavad objektiivselt hinnatavad osad ning 40 punkti subjektiivselt hinnatavad osad (kirjutamine ja rääkimine). Kui objektiivselt hinnatavate osade eest saadud punktide puhul võime uskuda, et need peegeldavad eksaminandi tegelikku keeleoskust, siis subjektiivselt hinnatavate osade puhul me seda praeguste analüüside põhjal öelda ei saa.

Kirjand erineb teistest keeleeksamitest selle poolest, et on läbimõeldud subjektiivselt hinnatav. Selle tõttu on hädavajalik võtta hindajaanalüüs hindamisprotsessi. Esmalt tuleks hindajapaaridevahelise korrelatsiooniga vaadata, kas hindajad mõistavad ühtemoodi seda, mida nad peavad heaks keeleoskuseks. Tugeva positiivse korrelatsiooni puhul peavad hindajad tugevateks ning nõrkadeks keeleoskajateks küll samu inimesi, ent me ei tea, kas nad hindavad neid adekvaatselt, leebelt või rangelt. Nõrga korrelatsiooni puhul näeme, et hindajapaar mõtestab tugevat ja nõrka keeleoskust erinevalt, kuid me ei tea, kummal on õigus. Seega peaks järgmiseks sammuks olema hindaja hinnete keskmise ja standardhälbe arvutamine. Korrelatsiooni, keskmist ja standardhälvet koos vaadates võime teha järeldusi hindaja kohta: kas ta mõistab, mida ta hindama peab, kas ta on adekvaatne hindaja, range või liiga leebe. Neid andmeid teades saab uuesti hinnata ebaõiglaselt hinnatud tööd, samuti saab kolmandaks hindajaks valida analüüsi järgi kompetentseks osutunud hindaja. Hindajaanalüüs võimaldab teha hindamist märgatavalt usaldusväärsemaks, kuid teatud annus subjektiivsust jääks hindesse sellele vaatamata.

Subjektiivsuse vähendamiseks kaalutakse mõtet kirjandist loobuda ja asendada see eesti keele osaoskuste eksamiga, sel juhul oleks eksamil rohkem objektiivselt hinnatavaid osi (nagu teistel keeleeksamil) ja tulemus oleks eksaminandi suhtes õiglasem.

¹ Õpitulemuste välishindamise põhimõtted, riigieksamitööde, põhikooli lõpuksamitööde ja üleriigiliste tasemetööde koostamise, hindamise ja tulemuste analüüsi alused (§ 15 (7)). Vastu võetud haridusministri 23.01.2002 määrusega nr 18 (RTL 2002, 20, 249).

² Samas §16 (4).

³ Hindajaanalüüsi kohta vt ka J. C. Alderson, C. Clapham, D. Wall, Language test construction and evaluation. Cambridge University Press, 1995, lk 128–147.

G. Fulcher, Testing second language speaking. Pearson Longman, 2003, lk 138–152.

A.-R. Hausenberg, T. Kikerpill, M. Rõigas, Ü. Türk, Keeleoskuse mõõtmine. TEA. Tallinn, 2003, lk 25–28, 107.

⁴ Eesti keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostanud M. Hennoste. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

Eesti keel vene õppekeelega koolides. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostaja V. Jürgens. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

Inglise keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostanud I. Põder. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

Prantsuse keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostajad P. Kanne ja A. Treikelder. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

Saksa keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostanud K. Sõstar. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

Vene keel. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostajad M. Kasuri ja N. Zamkovaja. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003.

⁵ Eesti keel vene õppekeelega koolides. Riigieksam 2003. Riigieksam 2004. Koostaja V. Jürgens. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2003, lk 5.

Ü l e v a a d e

Rahvusvaheline vähemuskeelte konverents Kirunas

Sulev Iva

Võru Instituudi teadur

Üheksas rahvusvaheline vähemuskeelte konverents toimus Rootsi Lapi-
maal Kirunas 6.–7. juunil 2003. Konverentsi korraldas Stockholmi
ülikooli soome keele osakond koostöös Põhjamaade ülikoolide ühen-
duse, Georgetowni ülikooli, Hongkongi baptistliku ülikooli ja saami
parlamendiga. Konverentsi peakorraldajateks on kõigil selle toimumise
kordadel olnud vähemus- või regionaalkeelte¹ kõnelejad ise: galeegid
Santiago de Compostelas, baskid Bilbos (Bilbao), kašuubid Gdańskis,
kõmrid Caerdyddis (Cardiff), friisid Ljouwertis (Leeuwarden), iiri-
keelsed Gaillimhis, soomerootslased Vasas (Vaasa) ja gaelikeelsed
Glaschus (Glasgow). Järgmise konverentsi korraldavad kahe aasta
pärast Triestes sealsed sloveenid.

Rootsi kaugeimas põhjanurgas asuv Kiruna oli vähemuskeelte
konverentsi paigaks valitud seetõttu, et seal on riigikeelele lisaks ter-
velt kolm põliskeelt – saami, soome ja meä keel (*meänkieli* on Põhja-
Rootsis, põhiliselt Tornio jõe piirkonnas kõneldav soome põhjamur-
rete lähedane keel), mis on kõik kuulutatud Rootsi ametlikeks vähe-
muskeelteks.

Kokku oli tulnud umbes 120 vähemus- või regionaalkeeltega te-
gelevat inimest 30 riigist. Eestist olid kohal võrokese Mariko Faster,
Kaido Kama ja siinkirjutaja vaatmikuga² võru keele ja Võru Instituudi

¹ Regionaalkeeleks peetakse riigi mingi piirkonna põliskeelt, mis on tavali-
selt riigikeelega lähisuguluses, nii et seda on varemalt nimetatud ka riigi-
keele murdeks. Regionaalkeeled on näiteks friisi keel Hollandis ja alam-
saksa keel Saksamaal.

² Vaatmik on Peep Nemvaltsi pakutud sõna stendiettekande kohta.

kohta. Võrumaal elav ameeriklanna Kara D. Brown rääkis võrokeste identiteedist, Peep Nemvalts kõneles käänete kasutusest Rootsi eestlaste eesti keeles. Tallinna ametnikest olid toimuvat jälgimas Andres Heinapuu ja Mati Luik.

Seekordse konverentsi peateema oli väikekeelte kasutuse elavdamine.

Lisaks olid välja pakutud alateemad:

- konkreetsete vähemuskeelte kasutuse elavdamine;
- keelelise võrdõiguslikkuse küsimused;
- Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta toimimine;
- keelepoliitika ja keelekorraldus;
- kultuuri areng ja sotsiaalne olukord vähemuskeelsetes piirkondades;
- kakskeelse hariduse ja väikekeelte süvaõppeklasside kogemused;
- Barentsi ja Läänemere piirkonna vähemuskeeli puudutavad teemad.

Avasõnad ja tervitused ütles Rootsi saami parlamendi Sámediggi president Lars-Anders Baer. Konverentsil peeti ühtekokku 70 ettekannet ja töö käis viies auditooriumis korraga, nii et kogu aeg oli valida neljaviie samal ajal toimuva ettekande vahel. Peale inglise keele oli konverentsil lubatud esineda Põhjamaade keeltes, kuid ikkagi peeti kõik ettekanded inglise keeles. Lisaks tavaettekannetele oli neli plenaarettekannet. Neist tutvustan põgusalt kaht, mis võiksid Eesti keeleinimestele huvi pakkuda praegu lõunaeesti keele staatuse üle peetava diskussiooni taustal.

Mitmekeelsus ja keeleökoloogia

Nancy H. Hornberger USAst rääkis ketšua, guaranii ja maoori keele näitel sellest, mis uusi võimalusi pakuvad mitmekeelne keelepoliitika ja haridus allasurutud vähemuskeelte kõnelejaile. Ettekandja rõhutas eriti keeleökoloogia põhimõtteid: keeled arenevad, elavad, muutuvad ja surevad ökosüsteemis nagu elusolendid; mõned keeled on ohustatud; teadlaste ülesanne ei ole keelehääbumist kirjeldada, vaid tuleb võidelda keelte säilitamise ja nende kasutuse elavdamise nimel.

Georges Lüdi Šveitsist nentis, et kakskeelsuse üle peetavatest aruteludest õhkub tihti tugevaid emotsionaalseid või ideoloogilisi eelarvamusi. Kas kakskeelsus on väikestele keeltele oht või võimalus? Kas kakskeelse hariduse kulud on suuremad kui tulud? Kes kannab kulud ja kes saab tulu? Üldisem küsimus on: kumb olukord on normaalne, markeerimata, kas ükskeelsus või mitmekeelsus? Peame arvestama, et enamik inimkonnast on mitmekeelne või elab mitmekeelses keskkonnas. Järelikult ei tuleks arutleda mitte mitmekeelsuse, vaid ükskeelsuse tasuvuse üle.

Nagu teada, kasutab enamik autoreid lapse varase kakskeelsuse, põliskeelte õpetuse, asutuste kakskeelsuse, teatud rahva üldist funktsionaalset kakskeelsust taotleva keelepoliitika jms üle arutledes ärilisi metafoore, nagu keelte turuväärtus, keeleõpe kui investeering, mitmekeelne repertuaar kui inimlik kapital ja ressurss või kahe keele samaaegne omandamine kui risk. Seevastu ükskeelsusest ja keelelisest mitmekesisusest enamasti finantsterminites ei räägita.

Tegelikult on neid kulusid ja tulusid eri tasandil (majanduslik, tunnetuslik, sotsiokultuuriline) ja eri inimrühmadele. Neid tasandeid uurides näeme, et üks- või mitmekeelsust ei saa hinnata kõrgel üldistusastmel. Iga keeleolukorda peaks pigem uurima eraldi, põhjalikult, mitmest vaatenurgast ja mitmel tasandil. Täpsed uuringutulemused võimaldaksid keelepoliitikas tundeliste vaidluste asemel kainemat lähenemist.

Killukeksi maailma keelekirevusest

Kiruna konverentsi ettekannetes pakuti põnevat kuulamist kõigi maailmajagude keelte kohta. Näiteks rääkis John Walsh iiri keele taandumise mõjust Iirimaa sotsiaalmajanduslikule arengule, Salih Akin Prantsusmaalt kurdi keele olukorrast Türgis ning Wannu W. Anderson USAst inuiti rahvaluulest emakeele ja kultuuri õpinguis. Angelo Dalli ja Roderick Bovingdon Inglismaalt rääkisid Austraalia malta ehk maltraalia keelest, Olga Kazakevitš Venemaalt arutles Siberi ja Kaug-Ida põliste vähemuskeelte uute kasutusvõimaluste üle. Daniel Aberra rääkis vähemuskeelte ohustatusest ja nende ellujäämisstrateegiatest Etioopias, Helena Pirttisaari Soome mustlaskeele olukorrast ja Raquel Casesnoves Ferrer Hispaaniast katalaani keele olukorrast Valencias.

Eriti palju kõneldi keelte taaselustamisest või elavdamisest, väikekeelte olukorra parandamisest, kaks- ja kolmekeelsusest. Näiteks Anika Pasanen Helsingi ülikoolist rääkis keelepesadest, mis on loodud maoori, karjala ja inarisaami keele elavdamiseks. (Keelepesa kohta vt lähemalt samas Oma Keele numbris Ülle Rannuti kirjutist keelekümb-lusest.) Durk Gorter Friisi akadeemiast tutvustas ettevalmistusi kolmekeelseks alghariduseks Euroopa Liidu vähemuskeelsetes kogukondades.

Eri keelte esindajaist jäid kõige rohkem silma kõmrid oma emotsionaalse esituse ja tugeva kõmri aktsendiga. Nende ettekannetes oli juttu näiteks Walesi põliskeele kasutamisest kohtutes ja koodivahetusest kooliõpetuses. Sümpaatne ja sütitav oli Šotimaal kõneldava gaeli keele arendaja ja uurija Wilson McLeodi ettekanne ideoloogilistest ja praktilistest barjääridest vähemuskeelte eest hoolitsemisel. Inglise keele tugeva surve all elava gaeli keele probleemid, mida šotlane võrtsikate näidetega illustreeris, olid oma emakeele eest võitlevaile võrokestele vägagi tuttavad ja mõistetavad.

Peale ettekannete oli konverentsist osavõtjail võimalus käia Kirunas asuvas Rootsi saami parlamendis Sámediggi, Rootsi saami televisioonis SVT Sápmi ja Rootsi saami raadios Sámi Radio. Saamide saavutused oma keele ja kultuuri hoidmisel ja arendamisel on muidugi muljetavaldavad. Oma televisiooni ja parlamendiga väikekeeli pole ju Euroopas teab kui palju.

Meile, kes me käisime sellisel ülemaailmsel väikekeelte mõttetalgul esimest korda, oli üldmulje kongressist rabav. Üks asi on raamatute põhjal teada, et maailm on täis väikseid hävimisohus keeli, hoopis teine asi on aga kümnete nende keelte arendajate ja uurijatega silmast silma kohtuda. Kõigepealt saime konverentsilt enda jaoks tõsise meeldetuletuse, et maailma keeleline mitmekesisus on suures ohus. Muljet avaldas aga see, kui paljudes kohtades tehakse kõvasti tööd, säilitamiseks väikekeeli, mis on selle mitmekesisuse alus.

Mitte ainult Eestis, vaid kõikjal maailmas on väikekeeltele mitut sorti vastaseid ja leigelt suhtujaid, kellele on väga raske selgeks teha, miks on vaja tõsiselt ja sihipäraselt edendada regionaal- või vähemuskeelt ühiskonnas, kus kõik nageni enamuskultuuri oskavad. Mitmete väikekeelte puhul on siiski enamuskultuuri survele edukalt vastu astunud. Parandades keele staatust, luues nii lastele kui ka täiskasvanuile head võimalused keele õppimiseks ja laiendades keele kasutusvald-

kondi on paljudel juhtudel õnnestunud keele olukorda tunduvalt parandada, nii et keelevahetus on pidurdunud või on selle suund koguni pöördunud väikekeele kasuks.

Soovitusi edasilugemiseks

ICML-IX. Abstracts, Posters and Participants. International Conference on Minority Languages. Sweden, Kiruna, June 6–7, 2003.

IX rahvusvahelise vähemuskeelte konverentsi koduleht

<http://www.finska.su.se/konf03.html>

Eesti keele päev Oulus

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi keelepoliitika nõunik

Emakeele Selts on haridus- ja teadusministeeriumi toetusel juba neljandat aastat jätkamas väliseesti keelepäevade korraldamist. 19. märtsil 2004 pakuti Oulu ülikooli soome ja saami keele ning logopeedia kateedri kuulajaid täis auditooriumis eestikeelset keeleinfot Oulu ja selle ümbruskonna eestlastele. Kuulajaskonna rohkus (kokku 55 osalejat) oli tingitud sellest, et eesti keele päev oli seotud II rahvusvahelise VIRSU-konverentsiga, mida korraldab Soome Akadeemia. See, et eestikeelsed ettekanded olid arusaadavad ka enamikule mitte-eestlastele, on VIRSU eesmärke ning Oulu linna ja ülikooli tuntud estofiilsust arvestades iseenesestmõistetav.

Pärast Oulu ülikooli esindajate – professor Helena Sulkala ja eesti keele lektori Heli Laanekase – tervitusi läks kõnejärg külaliste kätte.

Esimeseks ettekandeks teemal „Eesti keele arendamise strateegiast: unelm või väljakutse?” sai sõna haridus- ja teadusministeeriumi keelepoliitika nõunik Jüri Valge. Käsitlemist leidsid keelestrateegia koostamise põhjus, tingimused ja taust, keelestrateegia sisu ja struktuur ning projekti tee ametlikuks dokumendiks.

Pealkirjas esitatud küsimus sai järgmise vastuse: „Eesti keele arendamise strateegia (EKAS) elluviimine on raske, kulukas ja aeganõudev. Unelm võib täituda ilma kindla plaani järgi tehtud tegevusteta. EKAS on ambitsioonikas plaan, mille realiseerimine rahva tahte, spetsialistide ja poliitikute tarkuse ning soodsate olude korral on võimalik. EKASi heakskiitmine Riigikogus loob lisavõimalusi Eesti õigussüsteemi arendamiseks ning riigieelarve kujundamiseks eesti keelele soodsas suunas.”

Tallinna pedagoogikaülikooli professori Martin Ehala ettekanne „Eestlaste suhtumisest eesti keelde” tugines gümnaasiumiõpilaste hulgas tehtud küsitlusele. Analüüsides eesti keele etnolingvistilise vitaalsuse kahte tahku – objektiivset ja subjektiivset –, kinnitas ettekandja, et „objektiivselt võib eesti keele paigutada maailma saja kõige arene-

numa keele hulka. Ei ole ka kaalukaid objektiivseid põhjusi, miks eesti keele olukord võiks tõsiselt halveneda.”

Gümnaasiumiõpilaste subjektiivse hinnangu alusel olukord nii ilus ei ole: ainult 38% küsitletuist hindas eesti keele staatust adekvaatselt, ülejäänud alahindasid seda; 25% vastanutest ei pidanud eesti keelt pikas perspektiivis jätkusuutlikuks. Martin Ehala leidis, et „madal hinnang on ühisteadvuses massimeedia konstrueeritud ja näitab puudusi Eesti rahva- ja üldhariduses.”

Tartu ülikooli dotsent Reet Kasik tõi oma ettekandes „Eesti ajakirjanduskeel XXI sajandil” esile viimase 10–15 aasta jooksul toimunud muutused:

„1. Seoses ühiskonna arenguga on tulnud palju uusi mõisteid, mille jaoks on vaja sõnu. Paljud vanad, vahepeal arhaismideks kuulutatud väljendid on uuesti aktiivses kasutuses. Euroopa Liiduga ühinemine on toonud kaasa vajaduse väga suure hulga uute terminite järele.

2. Inglise keele mõju on suur, eriti sõnavaras. 1990. aastatele oli iseloomulik inglise laensõnade jõuline tungimine eesti keelekasutusse, eriti 15–20aastaste noorte keelde. See ei ole jätnud puudutamata ka ajakirjanduskeelt.

3. Ajaleht on läinud kõnekeelsemaks. Toimetajaskond on noorenenud ja väljendus muutunud spontaansemaks. Meelelahutuse osa ajakirjanduses on suurenenud ja keele registrid on segunenud ka avalikus keelekasutuses.”

Tartu ülikooli uurija Sulev Iva võrumurdeline ettekanne „Synomit Võrolt – miä sünnüs parhillaq võro keelegaq” tõi kuulajaskonda parasjagu elevust ning lõi pretsedendi: esimest korda kuuldi Oulu ülikoolis ettekannet mitte eesti kirjakeeles, vaid eesti keele kõige elujõulisemas murdes. Ettekanne käsitles murdekeele (Sulev Ival ettekannet läbivalt *võro keele*) kasutust, murdekeele säilitamisega seotud probleeme ja nende lahendamiseks moodustatud valitsuskomisjoni tegevust, samuti Võru Instituudi tööd koolieelikute ja nende vanematega, võimalikku keelepesade loomist ja Tartu ülikoolis planeeritavat asjakohast magistriõpet.

Sõnavõttu ilmestasid rohked näited Võru murde staatuse paranemise (nt Võru linna tunnuslause ja ansambli Neiokõsõq võit lauluga „Tii” rahvusvahelise lauluvõistluse Eesti eelvoorus) ning murdekeelsete kirjandusteoste kohta.

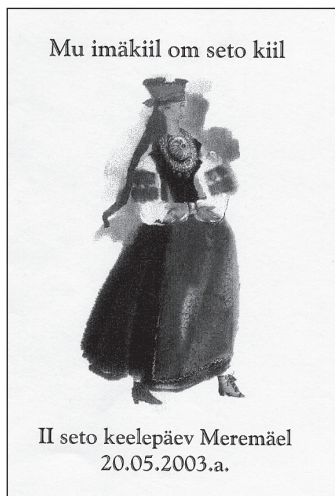
Ettekandjaile esitati küsimusi, elavama diskussiooni põhjustas Võru murde teema.

Oulu keelepäeva korraldamisest võttis seekord osa ka Eesti Instituut. Selle Helsingi filiaali juhataja Mika Keränen oli juba enne keelepäeva tõlkinud kõik ettekanded soome keelde, keelepäevale oli ta aga kaasa võtnud dokumentaalfilmi eesti keele õpetamisest Siberi eestlastele. „Siberi õpetaja” räägib Ülem-Suetuki koolis ühe õppeaasta jooksul eesti keelt õpetanud Piret Toometi ootustest, läbielamistest ja arvamustest. Oululased võtsid filmi hästi vastu, kommentaarid olid Mika Keräsel ja Piret Toometi kolleegilt Jüri Valgelt.

Keelepäeva lõpetas õdune ühisõhtusöök kiluleibade ja mitut sorti kartulisalatiga. Ühe Oulu eestlase kommentaar keelepäevale kõlas: „Aitäh, et tulite! Aitasite meil jälle veidi aega vastu pidada.”

Mu imäkiil om seto kiil

II seto keelepäev Meremäel

2003. aastal peeti Eestis Emakeele Seltsi osalusel viis koolide keelepäeva: 12. märtsil Tallinna Pelgulinna gümnaasiumi keelepäev, 14. märtsil Tallinna Õismäe humanitaargümnaasiumi V keelepäev ja Tallinna 21. kooli põhikooli õpilaste keelepäev, 17. märtsil Petseri II keskkooli II keelepäev ning 23. septembril Petseri II keskkooli III keelepäev. Peale nende on aga veel keelepäevad, mis on ette võetud koolide omal algatusel. Oleme mitmes varasemas Oma Keele numbris kutsunud üles ja kutsume nüüdki teatama toimetusele ka neist ilma Emakeele Seltsi osaluseta korraldatud keelepäevadest, et saaksime oma kroonikarubriigi kaudu neist laiemaltki teada anda.

Selles numbris kirjutab ühest seda laadi keelepäevast, mis peeti 20. mail 2003. aastal Meremäel, Meremäe kooli endine eesti keele ja kirjanduse õpetaja, Emakeele Seltsi tegevliige **Kaleph Jõulu**.

Seto rahvas püüab hoolikalt säilitada oma kultuuriidentiteeti, kuid ei unusta sealjuures ka oma emakeelt – seto kiilt. Seekordne II seto keelepäev peeti 20. mail 2003. aastal Meremäe koolimajas. Tuleb öelda, et I seto keelepäev toimus samas paigas 14. aprillil 1989. aastal, seega 14 aastat tagasi.

Nüüdseks oli möödunud hulk aastaid ja muutusedki märgatavad. Kui I keelepäeva korraldajajaks olid Meremäe keskkooli õpilased, siis II keelepäeval esinesid Meremäe põhikooli õpilased ja õpetajad. Meremäe õpilaste arv oli 120, nüüd põhikoolis 74. Keelepäeva tunnus-

lauseks oli nii siis kui ka nüüd „Mu imäkiil om seto kiil”. Kui I keelepäeva üldkorraldajaks oli Emakeele Selts, siis nüüd aitas korralduslikku külge täita Meremäe vallavalitsus. Meremäe raamatukogu juhataja ja vallavolikogu esimees Anni Lahe aitas valida esinejaid, kelle hulgas olid ka Obinitsa põhikooli ja Petseri eesti kooli õpilased.

Olgu siinkohal üles loetud ka keelepäeva sõnavõttud nende pidamise järjekorras: Kaleph Jõulu „Seto kiilest ja tima lättist”, Aare Hörn „Setomaast ja seto rahvast”, Silvia Karro „Seto kiil ja miil siih- ja säälpuul kontrolljuunt (tähelepandmisi „Veere pääl” saadõt teteh)”, isa Raffael „Kerigu osa setode esihindäst jäämisöl”, Silvi Palm ja Evi Kambrimäe „Seto kiil ja Setomaa kuul”, Paul Hagu „Setode lugalaul „Peko””, Evar Saar „Ummamuudu asju Setomaa kotusõnimmi man”.

Õpetaja Evi Kambrimäe uurimus näitas seda, kuidas seto keele kasutamine koolis on hääbumas: õpilased räägivad ka vahetundides peamiselt eesti keelt, kuigi veel üle kümne aasta tagasi räägiti vahetundides julgelt seto keelt. Õpetaja Silvi Palmi ettekanne seostus õpilaste ettekannetega ja neist nähtus, et Obinitsa kooliõpilased pole veel minetanud seto keele omapära (hääldamine, sõnavara), olles seega lähedased Petseri kooli õpilastele. Väga head seto keele kasutamist pakkusid just Petseri õpilased (9. klass).

Tundub, et selles setodele arhailisemas keskkonnas on seto keele traditsionaalne sõnavara hästi säilinud (uudissõnu ei tabanud küll ühtegi). Kui Meremäe keskkooli õpilased hakkavad kõnes kaotama larüngaalklusiili (mitmuse *-d*, käskiv kõneviis), siis Petseri eesti kooli õpilased artikuleerisid seda kindlalt. Samuti ei tabanud ma sõnu, mille asemele oleksid tulnud eesti sõnad (*nüüd, on, siis, et, võib, saab, annab, kodus*), kuigi Meremäel esines see juba sagedasti. Seda oli väheke tunda ka Obinitsa õpilaste kõnes (*nüüd, on* jt). On selge: eesti kirjakeele õpetamine aitab välja süüa seto keele sõnavara ja soodustab larüngaalklusiili kadu (seto keelele väga omast mitmuse tunnust).

Seto keel on lahutamatu seto leelost. Ka sel keelepäeval esitasid õpilased, samuti seto naised seto leelot. Seto mehed koos Paul Haguga laulsid kirmaskil mitu meestelaulu ja see rõhutas üht: kui juba mehed laulavad seto laulu, ei kao see seto keel siit küll kuhugi. Keelepäevast võttis osa ligemale 200 inimest (koos külalistega mujalt Eestist).

Isa Raffael, kes on setode keskel kõrgelt hinnatud vaimulik, rõhutas kiriku osa setode eluviisi hoidmisel. Raadioajakirjanik Silvia

Karro, kes on pärit kohapealt ja lõpetanud Meremäe keskkooli, oli valinud episoode 17 päevast, kui Eesti Televisiooni saategrupp filmis setode elu. Oma juttu illustreeris ta video kaudu, nii et oli võimalus kuulda seto keelt nii Eesti- kui ka Venemaa poolt. Venemaal elav seto poiss valdas ladusalt oma emakeelt. Silvia Karro tõi eriti esile Trigina külast pärit 91-aastasest Maria Tõnisoni, seto kultuuripärlit, kes on loonud kauneid seto värse. Oma laululoome kohta on Maria Tõnison öelnud nii: „Laul tulõ lahkõst meelest, sõna süämest sünnüs.”

Suur tänu keelepäeva põhikorraldajale Anni Lahele, samuti Meremäe põhikooli juhatajale Pille Malkovile, õpetajaile Viivika Kooserile ja Evi Kambrimäele, Obinitsa emakeeleõpetajale Silvi Palmile, ajalooõpetajale Aare Hõrnile ja folklooriõpetajale Riika Hõrnile. Suur tänu ka Petseri kooli õpetajaile ja õpilastele, kes aitasid seda keelepäeva muuta kauniks seto keele päevaks oma väga hea kõnekeele tundmise ja esitamisega.

Setod otsustasid, et III keelepäev tuleb juba 2004. aastal – viivitada enam ei tohi. Püüan aidata seda ette valmistada Viljandimaalt.

Kaleph Jõulu

Pakume Oma Keele lugejale katke Kaleph Jõulu sõnavõtust II seto keelepäeval.

„Seto kiilt pole vaja hakata taastama, sest see on olnud elavaks kõnekeeleks tänaseni, seega setode poolt kasutusel olev oma emakeel. Sellegi keelel on olnud seto nulkade (nn kihelkondade) kaudu mitmeid murdeidki, mis on aidanud seda keelt elus ja jõuski hoida murdeliste sugemite kaudu. Kui me murded ära kaotaksime, mis kasu sellest oleks kõneldavale keelele – murded toidavad rahva keelt, ka seto kiilt. Ilma murreteta poleks rahva ühiskeel iialgi tugevam, seda teadku iga keele uurija – murded on keele baasiks, mille varal võib moodustada järjest uusi sõnu. Iga seto sõna oma väljendusliku küljega on kulla väärtuses – me iialgi ei tea, kus peame just seda ära kasutama mõne uue sõnavormi või keelendi loomisel.”

R a a m a t u d

Henn Saari „Keelehääling”

Henn Saari „Keelehääling”.
Eesti Raadio „Keeleminutid” 1975–1999.
Koostanud ja toimetanud Sirje Mäearu.
Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus.
Tallinn, 2004. 956 lk

„Mis on keel? Õieti tuleb vist küsida, milline ta on ja kus ta on. Keel on meisse igäihesse lapsest peale kodeeritud, ta elab meie sees ega olegi nii absoluutselt ühiskondlik, nagu arvata võiks. Keel on tublisti selle nägu, kelle sees ta elab. On neid, kes emakeelt tõesti oskavad. On ka neid, kes teda – ütleme tõsise sõnaga – ei oska, s.t räägivad ja kirjutavad ju ka, aga! Siis võtavad sulle varrest imemise vaev ja keeleviigade kimpu sattumise oht meele hapuks. Kes aga keelt tõesti oskab, sellele on ta üks lõpmata mitmekesine, ja mis peaaegu, üks lõpmata heatujuline asi.” (Keeleminutid 160)

Kolmkümmend aastat ja 329 saadet: nii kaua ja nii palju pidas Henn Saari Eesti Raadios „Keeleminutite” saateid, millest esimene kõlas eetris 15. veebruaril 1969 ja viimane 25. juulil 1999. Neis raadioesinemistes tuli juttu paljudest keeleasjadest, aga olgu teema mis tahes, ikka kumas sellest läbi Henn Saari põhihoiak, mure ja hool emakeele käekäigu pärast ning püsiv soov näidata keelt tema rikkuses, rääkida keele arengu seaduspärasustest ja teadliku suunamise võimalikkusest.

„Keeleminutite” eesmärk oli kuulaja harimine populaarses vormis: olgu tegemist grammatikapeensustega või sõnalugudega, ikka oskas Henn Saari hoida jagatavate tarkuseterade raskust sobivas vahekorras nende esitamise lihtsusega. Lahe ja rahvalik jutt, kus peale sõnastuse ka esitatava hääldus, iga paus ja rõhkki olid hoolikalt läbi

kaalutud, köitis kuulajaid ning pani neid igakuist saadet pikisilmi ootama.

Kolme aastakümnet täitsid saated, mille teemaks olid nimesid mitme kandi pealt, keelekorraldus ja keelehoole, eesti keele uurimine, uurijad ning tähtsündmused, keelepoliitika, kirjakeele allkeeled, murded kui kirjakeele jaoks ammendamatu varaait, sõnade päritolu ja saamise viisid, vormi- ja lauseõpetuse seigad, teiste keelte mõju eesti keelele, uudiskeelendid, oskuskeel ja oskuskeelendid, ülevaadet ilmunud ja ilmuvatest teostest ning keeleelust ja palju muud. Nii mõnigi kord andis saatele tõuke üks või teine päevasündmus või kuulajate küsimused.

1976. aastal ilmus kirjastuse Valgus väljaandel „Keelehääling”, mis võttis kokku tähtsama aastail 1969–1974 peetud „Keeleminutitest”. Raamat oli keelehuviliste seas väga hinnatud ja loomulikult oodati ka uut kogumikku, ent see sai teoks juba ilma Henn Saarita.

Äsja ilmunud „Keelehääling” jätkab ülevaadet kõigist järgnenud „Keeleminutitest”. Kui esimeses raamatus rühmitas autor oma saated teemade järgi, siis teises raamatus otsustati materjal esitada kronoloogiliselt. Üks põhjusi oli muidugi see, et ilma autorita oleks saateid (eriti neid, kus juttu mitmel teemal) raske ja ehk vägivaldnegi temaatiliselt jagada ja taas tervikuks ühendada. Samas pakub aga kronoloogiline järjestus ajastutruud pilti omaaegsest keele- ja ühiskonnaelust, selle hoiakutest ja meeleoludest.

Kogumikus on loobutud ka kommentaaridest. Küll on lugejale käsitletud teemades orienteerumisel toeks sisujuht, mis viitab olulismatele mõistetele, isikutele, kohtadele, väljaannetele, sõnadele ja sõnasugemetele.

Aastail 1975–1999 peetud 268 saatest on kogumikku valitud umbkaudu neli viiendikku – ja nõnda, et põhiteemad oleksid enam-vähem proportsioonis. Teksti toimetamisel on püütud säilitada autori laheda eestistiili. Siin-seal on tehtud üksikuid kärpeid – kohtades, kus kuulajale on võetud kokku eelmise või mõne varasema saate põhisisu. Paks ja mahukas „Keelehääling” pakub keelehuvilistele tuhatkond lehekülge põnevat ja harivat lugemist.

Sirje Mäearu

Keeleteaduse oskussõnu

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Veldi,
Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik.
Eesti Keele Sihtasutus.
Tallinn, 2003. 215 lk

Kümmeaastat tagasi ilmus Mati ja Tiiu Erelti „Virolais-suomalainen kielitieteen sanasto” (Castrenianumin toimitteita 42. Helsinki, 1992. 122 lk), ning mõni aasta hiljem selle täiendatud ja soome terminite registriga varustatud trükk „Eesti-soome keeleteaduse sõnastik” (Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 2. Tartu, 1995. 166 lk). Sõnastikud olid koostatud eelkõige eesti ja soome filoloogia üliõpilaste vajadusi arvestades, kuid et need olid esimesed ulatuslikumad eesti lingvistikasõnastikud üldse (2. trükk sisaldas üle 3000 eesti termini), on nende tarbijaskond olnud märksa laiem.

Kuna maailma keeleteadust on juba pikemat aega kujundanud peamiselt ingliskeelne lingvistikakirjandus, siis vajadus sellise lingvistikasõnastiku järele, kus üheks pooleks on inglise keel, on kahtlemata hoopis suurem. Hiljaaegu valminud eesti-inglise keeleteaduse sõnastik on mõeldud keeleteadlastele, emakeele ja võõrkeele õpetajatele, filoloogia üliõpilastele, tõlkijatele, ajakirjanikele ning teistele eesti- ja ingliskeelse lingvistikakirjanduse lugejatele ja ise kirjutajatele. Sõnaraamat sisaldab umbes 6400 terminit eri keeleteadusaladelt, nagu fonetika, fonoloogia, ortograafia, morfoloogia, sõnamoodustus, süntaks, leksikoloogia, semantika, pragmaatika, keelekorraldus, terminoloogia, nimeuurimine, stilistika, murdeuurimine, keeletüpoloogia, vestlusanalüüs, arvutilingvistika, keeleõpe jne, ning maailma keelte nimetusi.

Sõnastik esitab peamiselt selliseid mõisteid ja neile vastavaid termineid, mis üldisemalt esinevad eesti keeleteaduslikus kirjanduses. Teiste sõnadega – see on eestikeskne. Sõnastikus on arvestatud eesti lingvistidel välja kujunenud terminikasutust, kuid koostöös nendega

on eestikeelset terminivara ka mõnel määral korrastatud. Eesti terminite inglise vasted on võetud ingliskeelsest lingvistikakirjandusest.

Sõnastiku koostamisel on kasutatud ulatuslikult nii eesti- kui ka ingliskeelset lingvistikakirjandust, mille olulisemast osast, leksikograafilistest allikatest, annab ülevaate raamatus esitatud nimestik. Rohketes erialasõnastikes ja -entsüklopeediates leiduvad ka mõisteseletused, mida sinne sõnastik ei sisalda. Paraku peab keeleteadussõnastike kasutaja olema valmis eri allikate vahelisteks vastuoludeks. Nii palju kui teadlasi, nii palju ka erisuguseid arvamusi.

Sõnastik on kokku pandud kasutaja jaoks kõige käepärasemas vormis – eesti terminite lihttähestikulises järjestuses. Sõnastiku lõpus on ingliskeelsete terminite tähestikuline register. Iga termini järel on number, mis näitab lehekülge, kus see sõnastiku põhiosas asub. Nii saab sõnastikku kasutada ka inglise terminite eesti keelde tõlkimisel.

Sõnastiku koostamisele on kaasa aidanud paljud Tartu ja Tallinna keeleteadlased, ühe või teise keeleteaduse valdkonna parimad asjatundjad.

Mati Erelt

2004. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Andres Aule, Tänapäeva eesti-inglise sõnaraamat. The Contemporary Estonian-English Dictionary. 2. Eesti keele toimetajad Margit Lange-mets, M.A., Merike Mägedi. Inglise keele toimetaja Philip D. Lawrence, M.A. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2003. 367 lk

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Veldi, Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2003. 215 lk

Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Õpilase ÕS. Retsenseerinud Piibe Leiger. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2004. 324 lk

Inglise-eesti seletav taskusõnastik. English-Estonia Pocket Dictionary. 5. trükk. Tõlkijad: Riina Kask, Aet Rannu, Mari Tamme, Helen Urbanik. TEA. Tallinn, 2004. 735 lk

Enn Veskimägi, Hele Pärn, Leeni Simm, Vene-eesti ja eesti-vene tas-kusõnastik. Карманный русско-эстонский и эстонско-русский словарь. Toimetaja: Riina Soosaar. Koolibri. Tallinn, 2004. 574 lk

Soome-eesti ärisõnastik. Suomi-viro liike-elämän sanakirja. Kolmas, täiendatud ja parandatud trükk. Koostanud **Vahur Raid**. Toimetajad Mari Maasik ja Tiiu Tamme. Ilo. Tallinn, 2004. 361 lk

Suur eesti-inglise majandussõnaraamat. Estonian-English Dictionary of Economics. Tõlkijad Made Kivilo, Avo Org, Mare Randveer. Toi-metaja **Lea Noorma**. TEA. Tallinn, 2004. 576 lk + suure inglise-ees-ti / eesti-inglise majandussõnaraamatu CD-ROM

Karistusseadustiku eesti-vene ja vene-eesti terminisõnastik. Эстонско-русский и русско-эстонский словарь терминов (Пенитенциарный кодекс). Koostanud: **Olga Ottenson**. Toimetaja: Svetlana Kuljus. Ret-sensent: dr.iur. Ando Leps. Agia Triada. Tallinn, 2004. 99 lk

Uurimused ja käsiraamatud

Mati Hint, Eesti keele foneetika ja morfoloogia. Süvaõpik. Viies, ümbertöötatud trükk. Avita. Tallinn, 2004. 317 lk

Uku Masing, Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. Toimetanud Urmas Sutrop. Ilmamaa. Tallinn, 2004. 375 lk

Mart Rannut, Ülle Rannut, Anna Verschik, Keel. Võim. Ühiskond. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. TPÜ kirjastus. Tallinn, 2003. 370 lk

Henn Saari „Keelehäälning”. Eesti Raadio „Keeleminutid” 1975–1999. Koostanud ja toimetanud **Sirje Mäearu**. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2004. 956 lk

Salme Tanning, Karksi murrak. Toimetanud **Karl Pajusalu**. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2004. 197 lk

Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Toimetanud **Maria-Maren Sepper, Jane Lepasaar**. Koostaja Helle Metslang. Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 3. Tallinna Pedagoogikaülikool. Eesti Keele Instituut. TPÜ kirjastus. Tallinn, 2004. 388 lk

Varem ilmunud

Lembit Abo, Autori teatmik. Eesti Kodu-uurimise Selts. Pirgu Arenduskeskus. Tallinn, 2001. 71 lk

Leelo Keevallik, From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 34. Uppsala, 2003. 270 lk

Lõunaeesti häälikud II. Toimetanud **Karl Pajusalu** ja **Pire Teras**. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 27. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu. Tartu, 2003. 156 lk
Vana kirjakeel ühendab. Artiklikogumik. Toimetaja **Valve-Liivi Kingisepp**. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 24. Tartu, 2003. 270 lk

Katre Õim, Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast. Eesti Kirjandusmuuseum. Folkloristika osakond. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Reetor 2. Tartu, 2003. 211 lk

K r o o n i k a

2004. aasta keelesündmusi

30.01 Tartus peeti II Eesti Teadusfondi sõnavaragrantside päev. Ettekandeid: Urmas Sutrop „Mis on põhisõna?“, Margit Langemets „Polüsemia liigid“, Jane Lepasaar „Homonüümid eesti keeles“, Kadri Vider „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ ja Tartu Ülikooli eesti keele tesauruse tugevad ja sõbralikud sidemed“, Neeme Kahusk „Semantilised suhted sõnaseletustes“, Külli Kuusk, Tuuli Klaas „Teoloogilise ja religioosse sõnavara andmebaasist“, Renate Pajusalu „mõni“, Ilona Tragel „läks“, Ann Veismann „üle“, Kanni Labi „Regilaulude sõnavara paralleelverbide näitel“, Ene Vainik, Toomas Kirt „Iseorganiseeruvad emotsioonimõisted“, Heili Orav „Kas eestlane peab end töökaks? (inimest iseloomustavatest omadussõnadest)“, Mari Bogatkin „Värvisõnavara kogumisest ungari keeles“.

27.02 Tartus peeti süntaksiseminar „Lauseliikmed eesti keeles“. Ettekandeid: Mati Erelt „Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas“, Peep Nemvalts „Moodustite toime lausestruktuuris“, Liina Lindström „Sõnajärg lause tuumargumentide eristajana eesti keeles“, Helen Koks „Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses“, Petar Kehayov „Lauseliigenduse printsiipe bulgaaria keele normatiivses grammatikas“, Tiit Hennoste „Lauseliikmed suulises dialoogis“, Kadri Muischnek „Noomeni ja verbi püsiühendid eesti keeles“, Helle Metslang „Väljendverb predikaadina“, Maria-Maren Sepper „Verbe *näima*, *paistma*, *tunduma* sisaldavad predikaadid“, Ilona Tragel „Tuumverbide ühendid *da*-infinitiiviga“.

25.–26.03 Tallinnas peeti kolmas rakenduslingvistika konverents. Ettekandeid: Urmas Sutrop „Keel ja murre“, Pille Eslon „Analoogiast keelte kõrvutamisel“, Katrin Karu „Mööndlauseste klassifitseerimisvõimalustest eesti ja vene keele näitel“, Ilona Tragel „Mille alusel liigitada, kui vormiline liigitusalus puudub? (modaalverbide näitel)“,

Neeme Kahusk, Kadri Vider „Sõnatähenduste ühestamine kui klassifitseerimisülesanne”, Toomas Kirt, Ene Vainik „Iseorganiseeruvad keeleelemendid eesti keele emotsioonisõnavara näitel”, Marja Kallasmaa „Eesti kohanime liigitamisest”, Arvi Tavast „Tellija kriteeriumid tõlke hindamisel ja nende sobivus koolitööde hindamissüsteemi alusena”, Hille Pajupuu „Kuidas hinnata hindajaid”, Jüri Valge „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010”: kaasnevad publikatsioonid”, Andres Valdre „Inglise-eesti tehnikatõlke vigade liigid ja põhjused”, Raili Pool, Elle Vaimann „Kõrgtasemel eesti keele kõnelejate keelevigade klassifitseerimise võimalusi ja probleeme”, Einar Meister, Jürgen Lasn, Lya Meister „Eestikeelse kõnetuvastuse andmebaas: lõpparuanne”, Tanel Alumäe „Pseudomorfeemidel põhineva eestikeelse kõnetuvastussüsteemi loomine”, Anni Silk „Klassifitseerimisprobleeme saksa-eesti verbireksioonisõnaraamatu koostamisel”, Anne Arold „Sõnaliikidest seisundi ja seisundimuutuse väljendamisel eesti ja saksa keeles”, Einar Kraut „Foneemiklassid ja häälduspraktika”, Meelis Mihkla „Pausid ja pausieelsed taktipikendused kõnes”, Olga Gerassimenko, Tiit Hennoste, Mare Koit, Andriela Rääbis, Maret Valdisoo „Dialoogiaktide klassifitseerimine: eestikeelsete infodialoogide analüüsi probleeme”, Jaak Henno „Sõnavara ja nimede tekkimisest”, Heete Sakhai „Kategoriseerimisstrateegiaid teoreetilises keeleteaduses”, Margit Langemets, Merike Mägedi, Ülle Viks „Süntaktiline info sõnastikes, eriti EXS-s”, Heili Orav „Ühe sõnaliigi – omadussõna – eripäradest”, Silvi Vare „Ühest sõnaliigiprobleemist sõnamoodustuse nurga alt vaadatuna”, Rein Kuusik, Leo Võhandu „Ühest objektsüsteemide struktureerimise efektiivsest meetodist”, Rein Kuusik, Leo Võhandu „Monotoonsed süsteemid ja tekst”, Kadri Muischnek, Kadri Vider „Hoolimata normide kohaselt püstitatud ülesandest näivad tulemused teisel pool määratust”, Liina Lindström, Mari-Liis Kalvik, Mari Mets, Rutt Läänemets, Karl Pajusalu, Eva Velsker, Ann Veismann, Pire Teras „Sõnaklasside liigituse küsimusi eesti murrete korpuses”, Silvi Tenjes „Kategoriseerimise kognitiivsed ja sotsio-kultuurilised alused”, Reili Argus „Onomatopoeetiliste sõnade kohast lastekeeles: sõnaliigilisest ambivalentsusest ja morfoloogiast”, Karin Kaljumägi „Sõjandusterminite klassifitseerimise probleeme”, Silvi Salupere „Märkide klassifitseerimine. Ajalooline ülevaade Hjeltslevi valguses”, Andres Soosaar „Lahterdused füsioloogias”.

03.04 Tartu ülikoolis peeti liivi päev. Ettekandeid: Mauno Koski „Soome hõimuliikumine 1920.–1930. aastatel”, Tuuli Tuisk „Ühendverbidest liivi keeles”, Tiit-Rein Viitso „Liivi keele uurimise hetkeseisust”.

07.04 Jõgeva ühisgümnaasiumi aulas toimus ülemaakonnaline eesti keele päev „Eesti ja Euroopa Liit”. Kohal oli 176 osavõtjat 9 koolist, lisaks ka Lääne-Virumaa Tamsalu gümnaasiumi õpilased. Päeva esimeses osas esinesid Jõgeva maakonna koolide õpilased, kes olid osalenud Tartu ülikooli korraldatud samateemalisel üleriigilisel emakeeleolümpiaadil. Kuulati üheksat kokkuvõtet õpilasolümpiaadi esimese vooru uurimistöedest: Siim Maripuu „Meie keele tulevik Euroopa Liidus” (Jõgeva gümnaasium, 8. kl, juhendaja õp A. Jäme), Jaak Kimmel „Missuguseks peaks muutuma maailm meie ümber?” (Vaimastvere põhikool, 7. kl, juhendaja õp M. Ojamets), Helena Sild „Euroopa Liiduga seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses” (Jõgeva ühisgümnaasium, 9. kl, juhendaja õp H. Maripuu), Triin Ardam „Inglise mõjud eesti keeles” (Põltsamaa ühisgümnaasium, 9. klass, juhendaja õp K. Mikk), Jordan Valdma „Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?” (Põltsamaa ühisgümnaasium, 9. kl, juhendaja õp K. Mikk), Siret Koort „Euroopa Liiduga seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses” (Jõgeva ühisgümnaasium, 11. kl, juhendaja õp I. Reinumägi), Teele Vari „Käänded Euroopa keeltes” (Põltsamaa ühisgümnaasium, 11. kl, juhendaja õp S. Ääremaa), Anneli Viilver „Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?” (Tamsalu gümnaasium, 12. kl, juhendaja õp A. Tops), Kristi Ehrlich „Euroopa Liiduga seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses” (Tamsalu gümnaasium, 12. kl, juhendaja õp A. Tops). Teises osas rääkis Tartu ülikooli dotsent Reet Kasik emakeeleolümpiaadide ja õpilasuurimuste mõttest ning eesmärkidest. Tallinna pedagoogikaülikooli professor Martin Ehala arutles eestlaste ja Eesti identiteedi ja eesmärkide üle. Ürituse põhikorraldaja oli Jõgeva ühisgümnaasiumi emakeeleõpetaja Helge Maripuu. Maakonnakonverents toimus teist aastat järjest, möödunud aastal peeti kirjanduse ja rahvaluule konverents „Kalevipojast Rehepapi”.

10.04 Moskvas Eesti saatkonna ruumides peeti Emakeele Seltsi, Eesti haridus- ja teadusministeeriumi, Moskva Eesti Seltsi ja Eesti Moskva suursaatkonna korraldusel järjekordne eesti keele päev. Koosoleku avas Moskva Eesti Seltsi esimees Aare Pärnpuu, tervitussõnad ütles suur-

saadik Karin Jaani. Ettekanded: Tõnu Tender „Eesti keelepoliitika tähtsamaid sündmusi”, Irina Külmoja „Mis on raske venelastele eesti grammatikas?”, Peeter Päll „Nimed ja nimekorraldus”.

21.04 Väike-Maarja muuseumis peeti Ferdinand Johann Wiedemanni auhinna keelepäev. Ettekanded: Viivi Maanso „Miks õppida keelt, mida oskame?”, Henn Käämbre „Emakeel argi- ja teaduskeelena”, Hando Runnel „Mis kasu on keelest luuletamisel?”.